

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI'NIN TÜTÜN ÇIKMAZI:
REJİ'YE KARŞI TOPLUMSAL MUHALEFET
(1883 - 1925)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ YARDIMCI

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. ŞİNASI ÖZTÜRK**

**EYLÜL, 2017
MUĞLA**

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI'NIN TÛTÛN ÇIKMAZI:
REJİ'YE KARŞI TOPLUMSAL MUHALEFET
(1883 - 1925)**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ YARDIMCI

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. ŞİNASI ÖZTÛRK**

**EYLÛL, 2017
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

OSMANLI'NIN TÜTÜN ÇIKMAZI:
REJİ'YE KARŞI TOPLUMSAL MUHALEFET
(1883-1925)

EZGİ YARDIMCI

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 08/09/2017

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 23/08/2017

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL

Enstitü Müdürü: Mehmet MARANGOZ

EYLÜL, 2017
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02./08./2017 tarih .785/1 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/b.. maddesine göre, Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek lisans öğrencisi Ezgi YARDIMCI'nın "Osmanlı'nın Tütün Çıkması: Reji'ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883-1925)" adlı tezini incelemiş ve aday 23/08/2017 tarihinde saat 11:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 75 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine **oybirliği** ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK

Üye
Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL

YEMİN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Osmanlı’nın Tütün Çıkması: Reji’ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883-1925)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/09/2017

EZGİ YARDIMCI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı: YARDIMCI

Adı : EZGİ

Referans No: 10162961

TEZİN ADI

Türkçe : OSMANLI'NIN TÜTÜN ÇIKMAZI: REJİ'YE KARŞI TOPLUMSAL MUHALEFET (1883 - 1925)

Y. Dil : THE TOBACCO DILEMMA IN OTTOMAN EMPIRE: PUBLIC RESISTANCE TO THE REGIE COMPANY (1883-1925)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta

Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA SITKI KOÇMAN

Fakülte : EDEBİYAT

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ÖZTÜRK ŞINASI

Ünvanı : DOÇ. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 148

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Sosyal Eşkıyalık
2. Tütün Kaçakçılığı
3. Reji Şirketi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Sosyal Eşkıya
2. Toplumsal Muhalefet
3. Osmanlı'da Tütün Kaçakçılığı
4. Reji

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

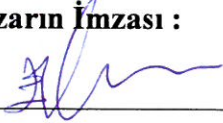
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Social Banditry
2. Public Resistance
3. Regie Company

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.
Tobacco Smuggling in the Ottaman Empire.

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 08.09.2017

**OSMANLI'NIN TÜTÜN ÇIKMAZI:
REJİ'YE KARŞI TOPLUMSAL MUHALEFET (1883 - 1925)**

ÖZET

Bu alıŐma, Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tekelinin Reji'ye geçmesinden sonra tütün üreticilerinin ve Osmanlı toplumunda tütünle ilgilenen kesimlerin bu Şirkete karşı geliştirdikleri toplumsal muhalefetin boyutlarının, özellikle kaçakçılık çerçevesinde incelenmesi üzerinedir. Bu amaçla, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal koşullarında oluŐma firsatı bulan, Reji'nin 1883-1925 yılları arasındaki tarihi, uygulamaları ve buna karşı gelişen tepkilerin toplumsal boyutları incelenmiş; tarihsel ve toplumsal gerçeklik için gerekli kavramlar ilişkisel olarak sunulmuştur. Tütün kaaklığının toplumsal boyutlarını ve anlamını açıklamak için "Sosyal EŞkıyalık", ve "Karşı Sosyal EŞkıya"lık kavramları temel olarak kullanılmıştır. Araştırma konusu itibariyle bir literatür ve arşiv çalışması niteliği taşımaktadır. Elde edilen verilerin doküman analizi yapılmıŐtur.

Çalışma sonucunda tütün kaçakçılığı-eşkıyalık bağlantılarıyla birlikte kaçakçılık-etnisite ilişkisi ve yataklığın sosyal bağlantı ve ağlar üzerinden işlediği sonucuna ulaşılmıştır. Reji dönemindeki tütün kaçakçılığının protest niteliği nedeniyle eşkıyalıktan çok daha fazla anlamı olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemdeki tütün kaçakçılığının yansımaları ekonomik siyasi, adli boyutlarıyla beraber folklorun pek çok alanında da etkili olduğu grlmŐtur.

Anahtar Kelime: Sosyal EŞkıya, Toplumsal Muhalefet, Reji, Osmanlı'da Tütün Kaçakçılığı, Ayingacı, Kolu.

**THE TOBACCO DILEMMA IN OTTOMAN EMPIRE:
PUBLIC RESISTANCE TO THE REGIE COMPANY (1883-1925)**

ABSTRACT

This study is an analysis of, particularly from the banditry framework, the extents of the opposition made by the tobacco producers in the Ottoman society to the Regie Company's monopolization of the Ottoman tobacco industry. For this purpose, between 1883-1925 the history, practices and the social influences of the opposition made against the Regie Company, which developed in Ottoman Empire's social and political conditions, have been reviewed and the conceptual tools necessary for associative, historical and societal reality have been presented relationally. The "Social banditry" or "counter social banditry" phenomena has been used to set the framework to explain the meaning and the social extents of Tobacco smuggling. This thesis has the quality of an analysis of the literature and archive work. Additionally discourse analysis of the data have been made.

Outcomes of the research indicate that the connection between Tobacco smuggling-banditry together with the smuggling realitions ethnicity relation and harboring works because of social relations and networks. Existence of the many meanings of Tobacco smuggling's opposing stance other than banditry on the Regie Company period have been identified. Reflections of Tobacco smuggling in this period have been seen to influence the realms of economy, politics, justice and also many areas of folklore.

Key Words: Social Banditry, Public Resistance, Regie Company, Tobacco Smuggling in the Ottoman Empire, Ayıngacı, Kolcu.

ÖN SÖZ

Bir yüksek lisans tezinin sahip olabileceği kendi sınırlılıkları içinde eksiklikler ve hatalar muhakkak ki bana aittir. Farklı bilim dallarındaki uzmanlıkları ile bana yardımcı olan pek çok değerli insana teşekkürlerimi buradan belirtmem gerekiyor. Edebiyat, Sanat Tarihi, Müzikoloji, Etnoloji gibi alanlarda kaçakçılığın Yunan Edebiyatı ve müziğindeki temsilleri için Prof. Dr. Damla Demirözü, Christina Batra ve Emine Hatip'e, Samsun Yerel Tarih Grubundan Refik Baskın'a ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. İhsan Şerif Kaymaz'a bana sağladıkları imkân ve katkıları için teşekkür ederim.

Ayrıca özel olarak teşekkür etmem gereken sevgili arkadaşlarım, dostlukları icabı verdikleri güven, destek ve sabırdan öte Osmanlı dönemi tablo ve gravürleri için Neda Takeh'e ve Milli kütüphane, üniversite kütüphaneleri ve sahaflardaki mesaisi için Özgen Uğraş Akarsu'ya danışmanıma okumaları için Arda Köser'e ve Aileme, Annem'e, sevgili teyzem Serpil Yardımcı'ya verdikleri sevgi, güven ve destek için çok teşekkür ederim.

En önemlisi beni çok kritik bir zamanda tez öğrencisi olarak kabul eden, yürüttüğümüz çalışma boyunca desteğini esirgemeyen, güler yüzlü danışmanım Doç. Dr. Şinasi Öztürk'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
RESİM VE FOTOĞRAF DİZİNİ.....	v
TABLOLAR DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM ÇALIŞMANIN YÖNTEMSEL MODELİ

1.1. Devlet ve Eşkiya	8
1.2. Kaçakçılık Nedir?	10
1.3. Sorunsallar	12

2. BÖLÜM TÜTÜNÜN KEŞFİ VE OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ

2.1. Tütünün Keşfi ve Avrupa'da Yayılması	15
2.2. Tütünün Osmanlı Coğrafyasına Girişi	17
2.3. Osmanlı Devleti'nde Tütün Ziraatının Mekânsal Genişlemesi	19
2.4. Tütün Tüketiminin Osmanlı Toplumunda Yaygınlık Kazanması	22
2.5. Osmanlı Ekonomisinde Tütün Üretimi ve Ticareti.....	32

3. BÖLÜM MEMALİK-İ OSMANİYE DUHANLARI MÜŞTEREKÜ'L-MENFAA REJİ İDARESİ

3.1. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Mali Çöküşünün Hızlanması	39
3.2. Duyun'u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu	42
3.3. Reji'nin Kuruluşu, Yapısı ve Politikaları	43

4. BÖLÜM TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI BAĞLAMINDA REJİ'YE GÖSTERİLEN DİRENİŞ, TEPKİLER VE MÜCADELE

4.1. Osmanlı Devletinde Kaçakçılık Olgusu ve Tütün Kaçakçılığı.....	49
4.2. Tütün Kaçakçılığının Nedenleri.....	51
4.3. Tütün Kaçakçılığının Boyutları ve Coğrafi Dağılımı	54
4.3.1. Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı.....	55
4.3.2. Trabzon ve Kastamonu Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı.....	58
4.3.3. Halep ve Beyrut Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı	60
4.3.4. Orta Anadolu'da Tütün Kaçakçılığı	61
4.3.5. Kürt Coğrafyasında Tütün Kaçakçılığı	62

4.3.6. Dersaadet'te (İstanbul) Tütün Kaçakçılığı	63
4.3.7. Selanik Vilayetinde Tütün Kaçakçılığı	63
4.4. Kaçakçı Yatağı.....	64
4.4.1. Karaşar.....	66
4.4.2. Gorka	68
4.4.3. Misli (Misti)	70
4.4.4. Birecik (Bire – Biretülfirat).....	72
4.4.5. Keşap.....	74
4.4.6. Arapkir (Arapgir)	75
4.4.7. Doyran	77
4.4.8. Şemdinli.....	79
4.5. Tütün Kaçakçısı Tipi	81
4.6. Kolcu Tipi.....	85
4.7. Kaçakçı Kolcu Mücadelesi	90

5. BÖLÜM

TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI DIŞINDAKİ TOPLUMSAL MUHALEFET

5.1. Grev, Gösteri, Yürüyüş, Miting ve Toplantılar	93
5.2. Resmi Makamlara Şikâyetler.....	96
5.3. Basında Reji Aleyhine Çıkan Yazılar	97
5.4. Osmanlı Mebusan Meclisinde Tepkiler	98

6. BÖLÜM

TÜTÜN KAÇAKÇILIĞININ TOPLUMSAL TEMSİLLERİ: AYINGACI TÜRKÜLERİ VE SÖZLÜ, YAZILI VE GÖRSEL KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

6.1. Ayingacı Türküleri Varyantları I.....	103
6.1.1. Kolcu Türküsü- Ankara Yöresi	104
6.1.2. Vara Vara Vardık Bağa- Ankara Yöresi	104
6.1.3. Ayingacı Ömer Ağa Destanı- Çankırı Yöresi	105
6.1.4. Ayingalar Dağ Başında- Eskişehir Yöresi.....	106
6.1.5. Aynkacıların Türküsü- Kütahya Yöresi	106
6.1.6. Hayısoğlu Türküsü- Ege Bölgesi	106
6.2. Ayingacı Türküleri Varyantları II.....	107
6.2.1. Deveci Dağına Bastığım Oldu- Tokat Yöresi.....	107
6.2.2. Hacılar Köyü- Tokat Yöresi	108
6.2.3. Tütüncüler Türküsü- Denizli Yöresi	108

6.3. Ayıngacı Türküleri Varyantları III	109
6.3.1. Karaşar Zeybeği-I.....	109
6.3.2. Karaşar Zeybeği –II.....	110
6.4. Ayıngacı Türküleri Varyantları IV	111
6.4.1. Beypazarı Meskenimiz/Kaçakçı Ağıtı.....	111
6.4.2. Beypazarı Türküsü/Kırat	112
6.4.3. Kırat.....	112
6.5. Debboy Önünde Diken (Gönen Türküsü).....	113
6.6. İbrahim Çavuş Höyükü'den İniyor (Ankara Yöresi).....	113
6.7. Ödemiş Kavakları (Ödemiş Türküsü).....	114
6.8. Manisa'nın Değirmeni(ManisaYöresi)	115
6.9. Çatak Altından Çıktık Voltaya (Giresun Yöresi)	116
6.10. Çökertme Zeybeği (Muğla Yöresi).....	116
6.11. Dayım Panagis(Yunanistan)	117
6.12. Mani	121
6.13. Ninni	122
6.14. Roman.....	123
6.14.1. Dağlar Kralı: Balçıklı Edhem.....	123
6.14.2. Kanlı Tütün.....	124
6.14.3. Ege'de Kaçakçılar	124
6.14.4. Eolia (Eolya) Toprağı	124
6.15. Hikâye.....	125
6.15.1. Ayınca	125
6.15.2. Kolcu Şaban	125
6.15.3. Kaçakçı Şahan	126
6.15.4. Birkaç Kaçakçı	127
6.16. Sinema	127
6.16.1. Kaçakçılar.....	127
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	137
EK	148

RESİM VE FOTOĞRAF DİZİNİ

Resim 2.1: Meksika'daki Palenque kentinde yer alan tapınakta tütün içen Maya Şamanı (din adamı) figürü	7
Resim 2.2: Soylular tarafından askeri ilişkiler kurma amaçlı verilen tütün çubuğu hediyesi....	7
Resim 2.3: Azteklerin güneş, savaş, ölüm ve fırtınalar tanrısı olan Huitzilopochtli'ye yapılan tütün sunusu	8
Fotoğraf 2.1: XVIII. Yüzyıla ait tophane işi üç adet çubuk.....	15
Resim 2.4: Amadeo Preziosi tarafından 1865 yılında yapılan Osmanlı kahvehanesini gösteren tablo	17
Resim 2.5: Osmanlı'da bilinen en eski tütün kullanım tasvirleri tarihlendirme yaklaşık 1618 ve 1620	18
Resim 2.6: Amadeo Preziosi tarafından 1854 yılında yapılan İstanbul'daki bir kahvehaneyi gösteren tablo.....	19
Resim 2.7: Antoine Ignace Melling tarafından 1819 yılında yapılan Tophane'deki büyük bir Osmanlı kahvehanesi tablosu	20
Resim 2.8: Jean-Baptiste Vanmour (Van Mour) 1714 yılında yaptığı Sofa'da tütün içen Türk Kadını gravürü.....	21
Resim 2.9: Ressam Ignatius Mouradgea D'ohsson'ın 1790 yılında Haremde eylenen Müslüman kadınlar resmi	22
Resim 2.10: 1782 tarihinde Choiseul-Gouffier'in Yunanistan gezisi sırasında Muğla taraflarına yaptığı yolculukta kervanını betimlediği tablo	23
Resim 2.11: Ressam Ignatius Mouradgea D'ohsson'ın 1790 yılında tütün içen Osmanlı Devlet erkânını gösteren tablosu.....	24
Resim 3.1: Osmanlı Bankası Binası, İstanbul, 1894.....	34
Resim 3.2: Düyun-u Umumiye Binası	36
Resim 3.3: İstanbul Cibali tütün fabrikasında sigara saran kadın ve çocuk işçiler	40
Resim 3.4: 1906 yılında Samsun Reji fabrikasında çalışan erkek ve çocuk işçiler	41
Resim 3.5: Londra da ünlü bir cadde olan Piccadilly. W, Türkiye Reji Sigaraları afişi	41
Resim 4.1: Tütün içen Yezidi Kürtleri temsilen çizilen resim.....	68
Fotoğraf 4.1: Misli'nin yiyecek ve eşya saklamaya uygun yerleşkeleri	72
Fotoğraf 4.2: Misli'nin yiyecek ve eşya saklamaya uygun yerleşkeleri	72
Fotoğraf 4.3: 1906 Birecik evleri	76
Fotoğraf 4.4: Kevork/George Ciğerciyan/Djerdjian tarafından fotoğraflanan Arapkir evleri/yerleşimi	79
Fotoğraf 4.5: 1913 yılında Doyran.....	81
Fotoğraf 4.6: Bir Kolcu	91
Fotoğraf 4.7: Tütün Kolcusu	91

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1: İstanbul tütün gümrüğü kayıtlarına göre tüccar sayıları ve gümrüğe getirilen tütün miktarları	33
Tablo 2.2: Selanik tütün gümrüğü kayıtlarına göre tüccar sayıları ve gümrüğe getirilen tütün miktarları	34
Tablo 3.1: Osmanlı Bankası'nın kuruluş hissesinin dağılımı	41
Tablo 3.2: Tablo 3.2: 1904 Yılı Samsun Reji Nezareti Yöneticileri	46
Tablo 4.1: 1897 yılında İzmir, Aydın ve Denizli sancaklarındaki kolcu sayıları	88
Tablo 5.1: Osmanlı Kayıtlarında Tespit Edilen Tütün İşçileri Grev Listesi	95

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tekelinin Reji'ye geçmesinden sonra tütün üreticilerinin bu firmaya karşı geliştirdikleri toplumsal muhalefetin boyutlarının özellikle kaçakçılık çerçevesinde incelenmesi bu çalışmanın temel konusudur. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tekeli alan Reji'ye, uygulamalarına ve Reji'ye karşı gelişen tepkiler üzerinde durulacaktır. Osmanlı iktisadi yaşamında bir şirket olarak yer alan Reji'nin kuruluşu, işleyişi ve politikaları konunun çerçevesini belirlemek için incelenmiştir. Resmi olarak 1883 yılında kurulan 1884 yılında faaliyete geçen Fransızca adı *La Regie Co-intéressée des Tabacs de L'Empire* olan kuruluş çalışma boyunca Reji olarak anılacaktır.

1883'den 1925'e kırk iki yıl süren Reji İdaresi boyunca tütün kaçakçılığı, kaçakçı-kolcu mücadelesi ve Reji'nin uygulamaları halkta derin izler bırakmıştır. Reji'nin tütün üreticileri üzerinde kurduğu baskı ortamı Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde pek çok yörede gerilim ve çatışmalara yol açmıştır. "Kaçak tütün gerilimi" diyebileceğimiz bu konu toplumun belleğinde yer etmiştir. Bu temsiller çoğunlukla sözlü halk geleneğinde; türkülere, oyun havalarına yansırken Cumhuriyetin kurulmasından sonra yazılı edebiyatta da kendine yer bulmuştur. Sözlü halk müziği olan türküler de anonimleşerek halka mal olmuş ve toplumun belleği işlevi görmüşlerdir. Ele alınan birkaç örnek üzerinden bu ürünlerin söylem analizi yapılmıştır.

Korsanlık, eşkıyalık, mafya ve terörizm ile ilgili literatürde çalışmalar yapan Braudel, Hobsbawm, Herner ve Sommer analizleriyle literatüre öncülük etmişlerdir. Fernand Braudel'in, II. Dünya Savaşından sonra yayınlanan (1949), birçokları için zamanının bir başyapıtı sayılan eseri *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* özel olarak tarihçileri genel olarak da sosyal bilimcileri günümüze kadar süren bir etkide bırakmıştır. Braudel'in tezinin pek çok açıdan farklı ve yenilikçi yanı olması bir yana o zamana değin edebi olarak ilgi gören korsanların bilimsel açıdan bir analize tabi tutulduğu görülmüştür. Braudel, eserinde denizlerin bu "korkulu suçlularını", korsanlar ve deniz haydutları şeklinde bir kavramlaştırmayla ayırma tabi tutmuştur. Son derece ikna edici kanıtlarla desteklediği bu ayırım kendisinden sonra gelen ardıllarına da ilham vermiş olmalıdır ki kitabın yayınlanmasından yirmi yıl sonra Eric Hobsbawm *Eşkıyalar* isimli kült eseriyle bir başka suçlular grubuna dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Hobsbawm bu eserinde eşkıyaları kendi

içinde sınıflandırırken eşkıyalara “sosyal” vasfını vererek içinden çıktıkları toplumlar açısından nasıl görüldüklerini anlamaya çalışmıştır.

Hobsbawn’ın kitabının yayınlanmasından kısa bir süre sonra Henner Hess 1973 tarihli *Mafia and Mafiosi: Origin Power and Myth* adlı kitabında Sicilya kökenli İtalyan mafyasının oluşumunu, ortaya çıktığı koşulları, hangi güç ilişkilerini kullandığını, yöntemlerini, örgütlenişini ve aslında neyi ifade ettiğini analiz etmiştir.

Suçlular dünyasına olan akademik ilgi, sosyal bilimlerde disiplinler arası etkileşimin revaçta olduğu bu yıllardaki gelişmelerle örtüşmüştür. Bu dönem, aynı zamanda kültür tarihçiliğinin, tarihsel sosyolojinin ve mikro tarih yazımının gelişimine tanıklık etmiştir. Bunun da etkisiyle ve tabii ki post-modern teoriler eşliğinde büyük anlatıların terk edilmesi ve ulus, devlet, sınıf, toplum kategorilerinden ziyade toplumsal gruplara, semiyotiğe, kültür antropolojisine bir kayış söz konusu olmuştur.

1990’lı yılların başında soğuk savaşın bitişiyle beraber klasik terörden farklı olan uluslararası çapta asimetrik güce/tehdide dayalı terör olgusuna dikkatler kaymıştır. 1998 yılında Isabelle Sommier *Devrimci Şiddet* adlı eserinde 1960’lı yılların yükselen sol hareketlerinin teröre nasıl evrildiğini incelerken siyasal amaçlar için şiddeti yöntem olarak seçen suçluları bize tanıtmıştır.

Dünya 2000’li yılların başından itibaren uluslararası boyutta asimetrik güce/tehdide dayalı terör olgusuyla tanışmıştır. Karmaşık ve esnek örgüt yapılı, her türlü organizasyon ve devletle işbirliğine açık, üye profili heterojen, amaç-araç birlikteliği olmayan ve en modern enformasyon tekniklerini kullanan fundamentalist yapılar teröre yeni boyutlar getirmişlerdir.

Aynı zamanda günümüz yeni tip suçluların; siber suçluların, endüstri casuslarının ve biyo-genetik savaşçıların dünyası haline gelmiştir. Bu konularla ilgili çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Buraya kadar bakıldığında bir suçlular grubunun gözden kaçtığı dikkati çekmektedir. Bu dünyanın en eski yasadışı mesleklerinden birini yapan kaçakçılardır. Hâlbuki kaçakçılık ticaret var olduğundan beri işlenen bir suçtur. Bu konudaki bilinen en eski belge Asurlular döneminden kalmadır. Kaçak eşya satışı ile ilgili uyarıların yer aldığı bir mektupta yer alan ifadeler kuşkuyla yer vermeyecek şekilde kaçakçılığın önemli bir boyutta olduğuna işaretir (Gökçek, 2009: 152).

Genel olarak kaçakçılık olgusu kriminoloji bilimi tarafından kendi sınırlılıkları içerisinde incelenmiştir. Aynı şekilde çeşitli monografilerde; coğrafi sınırlar ve zaman aralıkları için kaçakçılık ve kaçakçılığa konu olan nesnelere tarihi incelenmiştir. Buna karşın kaçakçılığın sosyal anlamı, kaçakçıların kimliği üzerine literatürde detaylı çalışmalara daha az rastlanmaktadır. Bunun çok farklı nedenleri olabilir. Öncelikle kaçakçılık eyleminin ticari kazanç sağlamaktan başka bir amaca hizmet etmeyeceği/edemeyeceği kanısı bunda rol oynamış olabilir. Kaçakçılığın adi bir suç olarak görülmesi, çoğu zaman toplum açısından göz ardı edilmesi bilimsel ilgi görmesini de engellemiş olabilir. Devlet açısından ise kaçakçılığın toplum yapısını bozucu suçlar skalasında son sıralarda yer alması yeterli incelemeye konu olmamasına neden olabilir.

Bir başka sorun da kaçakçılığın illegal bir iş olmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı kaçakçıların faaliyetleri hakkında kanıt olarak geriye pek az belge bırakmalarındır. Kaçakçılık faaliyeti ve kaçakçılarla ilgili bilgilerimiz çoğunlukla resmi devlet kayıtları temel alınarak oluşturulmuştur.

Kaçakçılarla ilgili bir başka husus da kaçakçılık suçu işleyenlerin aynı zamanda diğer suçlara karıştıkları için farklı suç grupları içinde sayılmaları durumudur. Örneğin, hem kaçakçılığa hem eşkıyalığa karışan birisinin eşkıya kimliği kaçakçı kimliğinin önüne geçmektedir.

Özellikle bu durum ülkemiz için oldukça geçerlidir. Cumhuriyet döneminde gerek edebiyatta gerekse bilimsel çalışmalarda eşkıyaların ön planda olması bir ölçüde anlaşılabilir. Toplumun belleğinde kahramanlık simgelerinden biri olan, bilinçaltı adalet arayışının nesneleşmiş hali olan eşkıya imgesi sıklıkla irdelenmiştir. Bunda Yaşar Kemal'in 1955 yılında yayınlanan kült eseri *İnce Mehmet*'in payı hiç kuşkusuz çoktur. Gazeteci kimliğinin yanı sıra edebi yanı da güçlü olan Yaşar Kemal bu eseriyle hem edebiyatta hem de sosyal-bilim alanında günümüze kadar sürecek bir etki bırakmıştır. Romantik bir bakış açısıyla başkaldıran-adil eşkıya imgesini yaratan Yaşar Kemal ardıllarını da peşinden sürüklemiştir.

Yaşar Kemal'in yazdığı bir başka roman olan *Çakırcalı Efe* (1972) romanında kaçakçılık-eşkıyalık bağlantısı ortaya konmuştur. Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Çakırcalı Mehmet Efe'nin (1872-1911) hayatını yarı belgelere dayalı yarı kurgusal anlatan bu romanda Çakırcalı'nın eşkıyalığa başlamadan önce yaptığı iş olarak anlatılan tütün kaçakçılığı eşkıyalığa bir tür hazırlık olarak tasvir edilmiştir (Yetkin, 1996, Dural, 1999). Edebiyatta karşımıza çıkan bir başka tütün kaçakçılığından eşkıyalığa geçiş örneği de Ömer Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* (1973) romanıdır.

Edebiyatımızda sadece kaçakçıları anlatan pek çok örnek bulunmaktadır. Bunun ilk örneği olarak Krikor Zohrab'ın 1911 yılında Ermenice *Gyankı İnçbes Vor* adıyla yayımlanmış *Hayat, Olduğu Gibi* hikâye kitabında yer alan *Aynga* isimli hikâyesi gösterilebilir (2000). Ahmet Naim Çıladır'ın 1968 yılında yayınlanan *Kuduz Düğünü* isimli kitabındaki *Kolcu Şaban* adlı öyküsü, Bekir Yıldız'ın aynı isimle 1970 yılında yayınladığı kitabında yer alan *Kaçakçı Şahan* hikâyesi de aynı konuyu işlemektedir. Gene Bekir Yıldız 1985 yılında yayınlanan "*Bozkır Gelini*" adlı kitabında yer alan *Birkaç Kaçakçı* adlı öyküde kaçakçılığı işlemiştir.

Kaçakçılık konusuna Türk sineması da kayıtsız kalamamıştır (Depeli, 2003). Muhsin Ertuğrul'un senaryo ve yönetmenliğini yaptığı ilk kısmi sesli filmi olan 1929 yılı *Kaçakçılar* filmi tütün kaçakçılığı etrafındaki olaylar silsilesini anlatmaktadır.

Sözlü halk edebiyatımızın en önemli türü olan türkülerimiz içinde de kaçakçıları ve kaçakçılığı anlatan pek çok eser bulunmaktadır. Keza; mani, ninni ve destanlarda da kaçakçılığın izlerine rastlanmaktadır. Folklorumuzun önemli unsuru olan oyun havalarında da kaçakçılığı konu edinen figürler mevcuttur.

Sözlü ve yazılı edebiyattaki temsillerine kısaca değindiğimiz kaçakçılık olgusu bilimsel literatürde de pek çok makale, tez ve kitaba dolaylı da olsa konu olmuştur. Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti dönemi için sadece kaçakçılığı tüm türleri ve yönleriyle anlatan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Kaçakçılık türleri içinde ise en fazla çalışılan tütün kaçakçılığı olmuştur. Bu çalışmalarda çoğunlukla tütün ve Reji çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Literatürde Reji ile ilgili tarih, siyaset bilimi, iktisat ve kamu yönetimi gibi alanlarda çalışmalar mevcuttur. Tiğınçe Oktar'ın *Osmanlı Devletinde Reji Şirketi*, Mehmet Akpınar'ın *Reji İdaresi (1908-1925)* ve Muhsin Altun'un *Osmanlı Tütün Tekeli* çalışmaları genellikle Reji'nin idari yapısı, işleyişi, uygulamaları ve Duyunu Umumiye çerçevesinde Osmanlı toplumsal hayatındaki mali ve siyasi yeri ele alınarak incelenmiştir. Ancak, tütün kaçakçılığının toplumsal hayattaki örüntülerine ve halkın Reji'ye tepkisi gibi konulara derinlemesine bakılmamıştır.

Reji'nin belli bir bölgedeki uygulamalarını anlatan çalışmalarda Oktay Gökdemir'in *Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi*, Filiz Dığıroğlu'nun *Trabzon Reji İdaresi (1883- 1914)* ve Mustafa Batman'ın *Tobacco Smuggling in the Black-Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914 (Osmanlı Devleti'nde Karadeniz Bölgesinde Tütün Kaçakçılığı 1883-1914)*'dir. Bu

çalışmalarda tütün kaçakçılığı daha çok detaylandırılmıştır. Coğrafi sınırları içindeki örnek kaçakçılık vakaları belgelerle anlatılmıştır.

Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* adlı çalışmasında Reji'den önceki tütün kaçakçılığı hakkında bilgiler vermektedir. Konuyla ilgili kapsamlı çalışmalar yapan Donald Quataert *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908* adlı kitabıyla, “Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908” ve “Reji, Kaçakçılar ve Osmanlı Hükümeti”, makaleleriyle Reji dönemindeki tütün kaçakçılığının anlamı üzerinde çokça durmuştur.

Bunun yanında Reji'nin farklı yönlerini anlatan tütün ve tütün kaçakçılığına değinen çok sayıda makale bulunmaktadır. Bunlara Keskinliç (1999; 2003; 2013), Akpınar (1999), Anıl (2014), Dığıroğlu (2014), Mutluçağ (1968) örnek verilebilir.

Yukarıda kısaca çerçevesi çizildiği üzere tütün kaçakçılığı ve toplumsal temsilleri konusu, bu çalışmada altı bölüm halinde incelenmiştir.

Birinci bölümde çalışmanın yöntemsel modeli incelenmiştir. İkinci bölümde genel olarak tütünün keşfi Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlığı, üretimi ve ticareti incelenmiştir. Üçüncü bölümde Osmanlı'nın siyasi, sosyal koşullarında oluşum imkânı bulan Reji'nin kuruluşu, yapısı ve politikaları incelenmiştir. Dördüncü bölümde tütün kaçakçılığı bağlamında Reji'ye gösterilen tepkilerin boyutları incelenmiştir. Bu bölümde tütün kaçakçılığının coğrafi boyutları tespit edilerek kaçakçı yatakları ve kolcu, kaçakçı tipi analiz edilmiştir. Bu bağlamda kaçakçılık-etnisite bağlantısı araştırılmıştır. Beşinci bölümde grev, gösteri, resmi makamlara şikâyetler ve benzeri gibi Reji aleyhine yapılan tütün kaçakçılığı dışındaki toplumsal muhalefet çeşitleri incelenmiştir. Altıncı bölümde, sözlü halk ürünleri olan ayıngacı türküleri, mani, ninni, oyun havaları, yazılı ve görsel kültür ürünlerinde tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri incelenmek amacıyla analiz edilmiştir.

1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN YÖNTEMSEL MODELİ

Burada öncelikle Türkiye’deki eşkıyalık üzerine var olan literatürde eşkıyalık tartışmaları incelenmiş ve konuyla ilgili özgün literatür alanı sunulmuştur. Ardından sorunsalları açıklamak için devlet ve eşkıya ilişkisine bakılmıştır. İlişkilendirdiğimiz “sosyal eşkıya” ve kaçakçılık bağlantısını kavramak amacıyla kaçakçılığın ne olduğuna ve kaçakçılığın toplumsal anlamına değinilmiştir.

Literatür araştırmalarına baktığımızda eşkıyalık tartışmalarının “sosyal ve karşı-sosyal eşkıya düzlemine” sıkışıp kaldığını görmekteyiz (Özcan, 2012: 15). Türkiye’deki çalışmalarda genellikle sosyal eşkıya tezine bir katkı çabası göze çarpmaktadır. Nitekim folklorumuzda eşkıyalık, kahramanlık, efelik anlatıları ve onların maceralarını konu alan pek çok türkünün, ağıtın, romanın, hikâyenin varlığı eşkıyanın “adi suçlu”, “haydut”, ya da kelimenin asıl anlamıyla eşkıya olarak değil de sosyal niteliği olan “sosyal eşkıyaya” benzer özellikler taşıdığını düşündürmektedir. Eşkıyaların köylü toplumu içinden çıkmaları, halkların onları kahraman olarak görmeleri, efsanevi anlatılara konu olmaları buna birer örnektir (Hobsbawn, 2011). Bu çalışmada amaç sadece Hobsbawn’ın “sosyal eşkıya”lığına Türkiye bağlamından örnek sunarak pekiştirmek değildir; eşkıyalık romantizmine kapılmadan Reji dönemindeki baskıya karşı bir direnme biçimi olduğunu düşündüğümüz tütün kaçakçılığının toplumsal anlamını açıklamaktır.

Bu çalışma Osmanlı İmparatorluğunda tütün tekelinin Reji’ye geçmesinden sonra tütün üreticilerinin -Osmanlı toplumunda tütünle ilgilenen kesimlerin- bu şirkete karşı geliştirdikleri toplumsal muhalefetin boyutlarının özellikle kaçakçılık çerçevesinde incelenmesi üzerinedir. Bu amaçla, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 1883-1925 yılları arasında Reji’nin tarihine, uygulamalarına ve buna karşı gelişen tepkilerin toplumsal boyutlarına bakılmıştır. Osmanlı iktisadi yaşamında bir şirket olarak yer alan Reji’nin kuruluşu, işleyişi, politikaları konunun çerçevesini belirlemek için incelenerek; ilişkisel, tarihsel ve toplumsal gerçeklik için gerekli kavramsal araçlar sunulmuştur. “Sosyal eşkıyalık”, ya da “karşı sosyal eşkıya”lık olgusu da bu özelliği vurgulayan kavramlar olarak kullanılacaktır. “Sosyal eşkıyalık”, ya da “karşı sosyal eşkıya”lık olgusu da bu özelliği vurgulayan kavramlar olarak kullanılacaktır. Eric J. Hobsbawn’ın kavramsallaştırdığı “sosyal eşkıyalık” tanımı ve özellikleri Reji dönemindeki tütün kaçakçılığı ile benzer özellikler gösterip göstermediği konuyu açıklamak için tartışılacaktır. Bunu tartışırken merakımız hem tütün kaçakçılığının “sosyal eşkıya”lık ile ilişkisinin boyutları üzerine hem de tütün kaçakçılığının toplumsal anlamını açıklamak

üzerinedir. Ayrıca Devletin kaçakçılarla ilişkisine bakarak Karen Barkey'in "karşı sosyal eşkıya" kavramsallaştırması tartışılacaktır.

Eşkialık olgusunun siyasi, sosyal, ekonomik ve tarihi koşullarına bakıldığı zaman "eşkialığın doğuşunu kapitalizmin yerel ölçekte ve dünya ölçeğinde yükseliş" döneminde köylü toplumlarında görmekteyiz (Hosbawm, 2011: 9). Osmanlı ekonomisi genel olarak tarımsal üretime dayanmaktaydı ve nüfusunun büyük bir kısmı tarımda istihdam edilmekteydi. Benzer koşullarla XIX. Yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu "kapitalist-olmayan bir ekonomiden kapitalist bir ekonomiye geçişin beslediği toplumsal dönüşüm"e sahne olmuştur (Hosbawm, 2011: 36). 1838 Balta Limanı anlaşmasından sonra Osmanlı pazarı ithal mallara sınırsız olarak açılmış bu durum yerli üretimin çökmesine neden olmuştur. Daha sonraki aşamalarda kapitalist sömürünün çok hızlı bir şekilde ilerlediğini görmekteyiz. Aynı zamanda gerçekleşen ekonomik değişim ve dönüşüm (kapitalist ilişkilerin gelişmesi) geleneksel yapıların çözülmesini de beraberinde getirmiştir. Bütün bu faktörler eşkıyalığın oluşum koşullarını desteklemiştir.

Eşkialık, Akdeniz'in bir parçası olan Anadolu topraklarında sık rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Braudel eşkıyalığın temelinde yatan gerçek nedenin yoksulluk olduğunu belirtir (1990: 57-58). Blok' da benzer bir şekilde eşkıyalığın; "yokluğun yanı sıra, zulme ve devletin artığa el koyma aygıtlarına karşı bir tepkiyi" ifade ettiğini belirtmiştir (1972, alıntılan Barkey, 1999: 193). Hobsbawm'a göre ise "evrensel ve hemen hemen değişmeyen bir olgu olan toplumsal eşkıyalık, sömürü ya da yoksulluğa karşı köylülerde içsel olan protestodan" çok daha fazla şeyi ifade etmektedir (2012: 16). Bu durumu destekleyici bir şekilde Hobsbawm, eşkıyalığın, "yoksullaşmanın arttığı dönemlerde ve ekonomik kriz zamanlarında yaygınlaşma eğilimi" gösterdiğini belirtir (2011: 33). Tarihsel koşullarında Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında "eşkialık" "başkaldırı", "direniş", "isyan", "kaçakçılık" ve benzeri hareketlere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür hareketlere rastlanılan dönemlerin ekonomik kriz zamanları olması tesadüfi bir durum değildir. Özellikle XIX. Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ekonominin ve mali yapının bozulmasıyla bu tür hareketlerin etkilerinin daha yoğun hissedildiği dönemdir (Özgün ve Sarıbey Haykıran, 2012: 277-278).

XIX. Yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin siyasi otoritesinin zayıflaması sonucunda asayiş problemlerinde yaşanan artış aynı zamanda tütün kaçakçılığının artmasına da neden olan unsurlardan biridir. Belli tarihsel dönemlerde belli hareket türlerinin öne çıktığını düşünürsek

(Tilly, 1981 aktaran Barkey, 1999: 160) “eşkıyalık” ve “kaçakçılık” hareketlerinin sıklaşıp yoğunlaşması daha anlaşılabilir. “Eşkıyalık, iktidarın istikrarsız olduğu, eksik kaldığı ya da dirençle karşılaşarak tanınmadığı yerlerde hayat alanı bulabilmiştir; keza “idari etkisizlik ve karmaşıklık eşkıyalığın lehine işleyen” durumlardır (Hosbawm, 2011: 21,32). Bu koşullar mevcutken bir de Reji tarzı bir şirketin ortaya çıkması otoritenin daha fazla “dirençle” karşılaşarak tanınmamasına yol açmıştır. Dolayısıyla Reji, toplumda ekonomik olarak var olan huzursuzluğu pekiştiren bir unsur olmuştur.

Uluslararası nitelikte yabancı sermayeli Reji'nin 1883-1925 yılları arasında tütün üretimi, tüketimi ve ticareti üzerinde kurduğu tekelin Wallerstein'nın kavramlaştırmasıyla dünya kapitalist sistemine (modern dünya sistemi) eklemlenen “periferi” konumundaki Osmanlı üzerinde etkileri olmuştur. Tütün gibi ekonomik değeri olan lüks ihraç malını XVII. Yüzyıl başından itibaren satmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu öncesinde “dış alanında bulunduğu” dünya ekonomisine “katılma” yoluyla bütünleşmeye evrilmiştir. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren tütün hammaddesi en önemli ihraç malı konumunda olan ve “yeni ithalat-ihracat” modeline uyum göstermek zorunda bırakılan Osmanlı İmparatorluğu, daha büyük ekonomik girişimlerin (ya da ekonomik karar alma organlarının) oluşturulmasına zorlanmıştır (Wallerstein, 2011: 143-165). İşte bu tarz ekonomik karar alma organlarına örnek niteliğinde uluslararası sermaye yapısına sahip olan Reji, kapitalist girişimler çağında oluşmuştur. Kapitalizmin uluslararası doğası; kaynaklardan ve olanaklardan yararlanmayı bunu yaparken tekelleşmeyi ve rekabetin yanında işbirliğine de imkân vermeyi de sağlar (Braudel, 2014: 102-104).

1.1. Devlet ve Eşkıya

Osmanlı Devleti eşkıya ile kaçakçı arasında bir ayrıma gitmemiştir. Genellikle isyancılara arşiv belgelerinde ve resmi kayıtlarda “eşkıya”, “şaki”, “celali”, “asi”, “erbab-ı şekavet”, “eşhas-ı şerire”, “serseriler” ve “kaçakçı fırkası” gibi tanımlamalar yapıldığı görülmektedir (Dığıroğlu, 2014: 254-255). Eşkıyalarda toplumsal bir yönün olup olmadığı sorusuna Hobsbawm ve Barkey'in analizleri farklı olmuştur.

Barkey, toplumsal bir kavram olarak eşkıyalığı, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devletinde “merkezileşme” kavramı ile batı devlet modelinden farklı bir şekilde açıklamıştır. Devlet oluşumunda algı, genellikle batı modelinden hareketle devletin rekabet ve mücadele ile oluşturulduğu ve bu modelin “devlet merkezleşmesinin tüm olası biçimlerini temsil ettiği yönündedir” (1999: 1). Ancak bu model devlet merkezleşmesinin tüm yönlerini ifade etmez.

Batı Avrupa'daki devlet oluşum örneği ile Osmanlı'daki benzer süreci karşılaştırarak, devlet-toplum ilişkilerinin gelişim sürecini inceleyen Barkey, Osmanlı Devleti'ndeki eşkıyalığın ortaya çıkış süreci ve -Osmanlı usulü devlet gelişiminin çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirdiği- devletin eşkıyalarla çatışmadan kaçınıp onları kendisiyle nasıl bütünleştirdiğini ya da meşrulaştırdığını açıklar. Yine Barkey'e göre Osmanlı Devleti rekabet ve mücadele yerine eşkıyalarla pazarlık yapıp onları toplum üzerindeki egemenliğini devam ettirmek için kullanmıştır (1999: 1-3). XVII. Osmanlısı'nda devletin bu toplumsal tipi - eşkıyayı- üretme konusunda rolü görmezden gelinmemelidir:

eşkıyalığın ordu ve görevlilerin kapı halkları (ve daha sınırlı derecede medreseler) gibi kurumların topraksız, işsiz güçsüz yoksul köylüleri kendi içlerine almaları, eğitmeleri, örgütlemeleri, seferde kullanmaları ve savaş sonunda topluca terhis etmeleriyle oluşan bir yığılmanın ürünü olduğu aşıkardır (Barkey, 1999: 181).

Barkey'in Hobsbawm'dan farklı bir düzlemde değerlendirdiği eşkıya tezinin argümanları şunlardır: a) eşkıyalık, devlet politikalarının ve savaşların yan ürünüdür, köylü kesim tarafından oluşturulan bir isyan ürünü değildir, b) devlet, eşkıyalarla pazarlık yaparak, onları merkezileşmesinin bir unsuru olarak kullanmıştır, c) eşkıyalar, devlet için bir tehdit unsuru değildirler, bilakis "sahte bir tehdit, devlet mekanizmasıyla bütünleştirilen yapay bir toplumsal kurgudurlar" (1999: 2-21-182). Barkey'e göre, eşkıyaların toplumsal bir derterleri, ideolojileri yoktu ve dolayısıyla Robin Hood vari adalet dağıtıcıları değillerdir (1999).

Eşkıyalık tartışmalarında Barkey'in Hobsbawm'a getirdiği eleştiriler için kısaca şunlar söylenebilir: Barkey'in incelediği dönem XVI. Yüzyıl sonu ile XVII. Yüzyıl başıdır ve Osmanlı Devleti ile sınırlıdır. Hobsbawm'ın incelediği, sosyal eşkıya kavramsallaştırmasını oluşturduğu dönem, temel olarak XIX. Yüzyıldır. Dolayısıyla Hobsbawm dünyanın her yerinden örneklerle evrensel bir kavram oluşturmuştur. Bir eşkıyanın adi bir suça karışması onun sosyal vasfını yok etmez. Eşkıya denen tipin kimliği içerisinde hem toplumsal bir yön hem de adi bir suçlu barınabilir. Örneğin, Anadolu topraklarında çok tanıdık bir anlatı olan Köroğlu isyanında her iki öğeyi de barındıran unsurlara rastlanır (Barkey, 1999: 187-188). Bizim incelediğimiz örneklerde kaçakçıların daha fazla kazanmak amacıyla halktan zorla tütün aldığı ya da zorla sattığına genellikle rastlanmamaktadır. Hobsbawm'ın literatüre kazandırdığı "sosyal eşkıya" kavramı, adi suçlu olan eşkıya ile toplumsal protesto örneği gösteren eşkıya arasında ayrıma dayanmaktadır (2011). Bu nedenle kaçakçılığın toplumsal bir yönünün olduğu 4. ve 6. Bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.2. Kaçakçılık Nedir?

Kaçakçılığın pek çok farklı tanımı olduğu bilinmektedir. Bir devletin “yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret” olarak oldukça basit ve yüzeysel olarak tanımlanan kaçakçılık olgusu bu tanımlamaya göre yasa dışı yapılan ticaretten başka bir şey değildir (Erişim tarihi: 05.03.2017, www.tdk.gov.tr). Kaçakçılık; bir malı yasalara aykırı olarak gizli yollardan yurda sokma ya da yurttan çıkarma eylemi olarak da tanımlanmıştır. Gümrük vergisinden kaçmak, ihracat ya da ithalat yasağını aşmak için başvuru olan bir yoldur. Kaçakçılığa genellikle yüksek gümrük duvarlarıyla ticari değeri yükselen ürünler (örn. çay, kahve, tütün, alkol, ipek) ya da yasak altına alınan mallar (örn. altın, döviz, uyuşturucu, silah) konu olur (Ana Britannica, c. 12, s.365). Kaçakçılığın; “yasal olmayan gizli yollardan ve herhangi bir vergi ödemediği ülke dışından ülkeye mal sokulması” olarak tanımlanması ekonomik yönüne vurgu yapmaktadır (İktisat Terimleri Sözlüğü 2004, Erişim tarihi: 05.03.2017, www.tdk.gov.tr). “Vergi vermeden, düzen kullanarak yasalarca alım satımı yasak edilen nesnelere yurda sokma, yurttan çıkarma, gizlice alıp satma ve bundan bir kazanç sağlama eylemi” olarak tanımlanan kaçakçılık ise güvenlik boyutunda değerlendirilmiştir (Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri, Erişim tarihi: 05.03.2017, www.terimleri.net).

Daha kapsayıcı bir tanıma göre ise,

Kaçakçılık; haksız bir kazanç sağlamak amacıyla bir ülkenin yasalarınca üretimi-alımı-satımı yasak edilen ya da yasalara göre üretimi-alımı-satımı yasal olsa dahi vergisi tam olarak verilmeksizin ve/veya yasal prosedürlere uygun olmaksızın alınıp satılmayan canlı-cansız her türlü varlığın ülkeye sokulması ya da ülkeden çıkarılması ya da bu varlıkların ülkede gizlice alınıp-satılması ya da barındırılması ve dolaşımının kolaylaştırılması eylemidir (Kahya, 2015: 163).

Bu tanımlamaların tamamı ne kadar kapsayıcı olursa olsun devlet merkezli bakış açısıyla resmi, yasal, hukuki tanımlamalardır. Burada anlatmak istediğim bu tanımlamalarda toplumsal bir anlam olmamasıdır. Çünkü kaçakçılığın nedenlerini anlamaya, analiz etmeye dair bir açıklama görünmemektedir. Sadece “sosyal eşkıyalık” ile ilişkilendirdiğimiz kaçakçılığın toplumsal nedenlerini anlamaya çalışarak; üreticinin tütününe el koyan Reji’ye karşı, ürününü kaçıran halkın derdini açıklamaktır. Vurgulanmak istenen şey kaçakçılık olgusunun basite indirgenemeyecek kadar çoklu nedenlerinin olabileceğidir.

Osmanlı Devleti’nin Reji döneminde gerçekleşen tütün kaçakçılığı diğer kaçakçılık türlerinden ayrılır. Çünkü kaçakçılık; a) 42 yıl boyunca süreklilik göstermiş, b) vakalarda niceliksel olarak sığrama görülmüş, c) şiddet eylemlerini de beraberinde getirerek pek çok

insanın ölümüne yol açmış, d) toplumsal etkileri yoğun olmuş, e) organize olmuş topluluklar tarafından gerçekleştirilmiş, f) toplumun dezavantajlı kesimleri olan (görece toplumun dışında tutulan) -Alevi, Rum, Kürt, Ermeni gibi gruplar tarafından çoğunlukla gerçekleştirilmiştir.

Tütün kaçakçılığının nedenleri incelendiğinde kaçakçılığın baskıya karşı bir direnme biçimi, toplumsal bir tepki olduğu görülmüştür.

Burada tütün kaçakçılığının toplumsal anlamına bakmak gerekir. Temelde “sosyo-politik nitelikli oluşumların bir görünümü olarak karşımıza çıkan toplumsal olaylar kolektif davranışlar olarak da tanımlanmaktadır” (Gözübenli, 2016: 12). Kaçakçılık ister dönemsel olarak yapılsın (mevsimsel döngüler içerisinde) ister süreklilik gösterebilir organize bir kolektif eylem birliği gerektirir. Kolektif eylem, “çıkarların kolektif olarak düzenlenmesi ve o göreneğin ortak katılımcılarının oluşturduğu alanda duygu ve heyecanların kolektif olarak ifade edilmesini sağlarlar ve yabancıları dışarıda bırakan bir sınır oluşturur”lar (Thompson, 2006: 27). Kolektif eylemin ortaya çıkması için göreneksel hakların çiğnenmesi yeterli sebep değildir. Fakat tıpkı gelenekler gibi tarımsal kullanım haklarına yapılan bir çeşit dışarıdan müdahalenin varlığı da yeterli olabilir. Dışarıdan müdahaleden kasıt devlet, şirket, kooperatif, v.b. oluşumlardır. Örneğin “devletin icraatı, kolektif eylemi kışkırtabilir” (Barkey, 1999: 88). Reji örneğinde devletin yerinde uluslararası sermayeli bir şirket yer alarak, tütün kaçakçılığına kendi güvenlik gücünü –kolcu- oluşturması, tütün kaçakçılığının adeta patlamasına yol açmıştır. Kolektif eylem şiddetlenmiştir.

Kaçakçılar ve bu eylemlerden fayda sağlayanlar -toplumun her kesiminden insanlar olabilir- açısından kaçakçılık eylemleri bir suç olarak görülmeyebilir. Yasa yapıcıların tanımlamaları, yaptırım tehditleri, fiili zora başvurma kapasiteleri ne olursa olsun kaçakçı, “kendisini mağduriyet nedeni olarak değil bilakis topluma yardımcı” olarak görmektedir (Kahya, 2015: 166). Hatta bizzat kaçakçılık eylemleri toplum açısından bambaşka anlamlara gelebilir. Köylülerin hoşnutsuzluklarını ifade etmeleri olarak görülen James Scott’un “zayıfın silahları” olarak tabir ettiği eylem türlerine - hırsızlık, başka bir yere kaçma ve yalan-” girebiliyorsa kaçakçılık eylemi de girebilir (alıntılardan Barkey, 1999: 151). Halkın hoşnutsuzluğunu anlatan bir ifade olarak kendi malının (tütünün) hırsızlığını yapması örnek olarak verilebilir. Merkezi otoriteye karşı güvensizlik, bu otoriteye karşı bireysel hak ve özgürlükleri kıskançlıkla koruma şeklinde ortaya çıkan; “uymazcılık” (nonconformity) ve “karşı koyma” (old dissent) geleneğine kaçakçılıkta örnek verilebilir (Thompson, 1994: 9). İngilizce kökenli bu kelimeler; eskiden gelen (göreneksel) toprağa dayalı veya dinsel kaynaklı haklarına karşı

ister kiliseden ister devletten gelsin müdahalelere karşı köylülerin pasif ve aktif direnişlerini ifade eder. Bu direniş biçimleri, mevcut statükonun değişimini istememe, yeni kural, yasa ve uygulamayı kabul etmeme, her fırsatta geriye dönük kazanımlar elde etme şeklinde ortaya çıkabilir. Reji'nin tütün üretimi üzerindeki tekeline karşı köylülerin farklı şekillerde ve ölçülerde ortaya koydukları muhalefet etme şekilleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu gelenekler, kapitalizme karşı mücadelenin bir biçimi şeklinde de cereyan edebilir. Thompson, "kapitalizme karşı mücadelenin bir biçimi, ister üretici ister tüketici konumunda, sömürüye karşı direnmek" olduğunu söyler (1994: 16). Tütün üreticileri veya kaçakçıları Reji'ye karşı direnirken bunun kapitalizme karşı bir mücadele şekli olduğunu düşünmeseler de yaptıkları bir çeşit direnmedir.

Reji'nin uygulamalarından en çok etkilenen şüphesiz Osmanlı'da tütün üreten köylüdür. Tek geçim kaynağı yüzyıllardır tütün olan küçük üretici tepkisini kaçakçılık olarak ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nde bu şirketin politikaları ve uygulamaları, toplumda tütün üreticisinden tüketicisine kadar pek çok kesim -tütün üreticisi köylüler, tütün fabrikalarında çalışan işçiler, tütün alım-satımıyla uğraşan tüccarlar, idari birimlerdeki devlet görevlileri, tütün kaçakçılığı ile uğraşan kanundışılar, şirketin farklı birimlerinde çalışanlar, politik karar alıcı olan hükümet ve meclis üyeleri- farklı oranda etkilemiş ve izler bırakmıştır.

Son olarak tütün kaçakçılığının temelinde pek çok etmen rol oynamıştır; Ancak, halka Reji kolcuları için türküler yaktıracak maniler yazdıracak derin etkileri olan meseleler muhakkak olmalıdır. Çünkü bu türkülerde Reji'nin baskısına karşı bir öfke duyulduğunu görmekteyiz. Kaçakçı, kaçakçılık eylemini kendisi için meşru bir eylem olarak görmekteyken yine destekleyicisi halk da onları suçlu olarak görmemektedir.

1.3. Sorunsallar

Ana sorunsal, Reji dönemindeki tütün kaçakçılığının toplumsal anlamının ne olduğunu anlamak ve açıklamaktır. Bu amaçla şu bağlantılara dikkat edilmiştir: Reji 'den önce tütün üretimi Osmanlı'nın kontrol ve denetimindeyken, Reji'nin tütün tekeline almasından sonra tepkiler neden hızla artmış ve yoğunlaşmıştır? Reji'ye yönelik toplumun farklı kesimlerinin geliştirdiği tepkilerin niteliği nasıldır? Bu tepkiler belli bir plan, program ve strateji dâhilinde midir? Reji'nin uygulamaları sonucunda tütün kaçakçılığının hızla artması nasıl bir anlama gelmektedir?

Sosyal eşkıyalığa atfedilen özellikler tütün kaçakçıları içinde uygun mudur? Kaçakçılığı ve eşkıyalığı ayrı kategorilerde değerlendirecek olursak tütün kaçakçılığı olgusunun eşkıyalık olgusundan çok daha fazla toplumsal tepkiyi yansıttığı söylenebilir mi? Tütün kaçakçısı profillerine bakıldığında ve kaçakçı yatakları incelendiğinde kaçakçı-inanç bağlantısı arasında ilişki var mıdır?

Araştırma konusu itibariyle bir literatür ve arşiv çalışması niteliği taşımaktadır. Reji'nin kuruluş süreci ile ilgili Osmanlı kaynaklarına ve tütün kaçakçılığı ile ilgili verilere milli kütüphane ve üniversite kütüphanelerinden birincil kaynaklardan ve konuyla ilgili literatür araştırmasından ulaşılmıştır. Konuyla ilgili haritalar ve tablolar tarafımdan oluşturulmuştur. Bu kaynakların Osmanlıca olanları tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir. Hem Osmanlıca hem Türkçesi olan kaynakların bir kısmı da tarafımdan kontrol edilerek doğrulukları tespit edilmiştir. Tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan ayıngacı türküleri, roman ve hikâyeler birincil kaynaklardan derlenerek elde edilen dökümanların içerik analiziyle kavram ve kodlar oluşturulup, tematik analizi yapılmıştır. Buna göre, tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan ayıngacı türküleri ve sözlü, yazılı ve görsel kültür ürünlerinden “Sosyal Eşkıya”, “Reji”, “Ayıngacı”, “Tütün,” “Kolcu”, “Kaçakçı”, “Ölüm”, “Cesaret”, “Coğrafi Yer”, “Tütün Kaçakçılığı”, kavramlarından “Toplumsal Muhalefet”, “Mücadele/Çatışma”, “Meydan Okuma/Boyun Eğmeme” ve “Tütün Kaçakçılığı” gibi temalar oluşturulup, birbirleriyle ilişkisi analiz edilmiştir. Ancak bu çalışmada tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan ayıngacı türküleri ve sözlü, yazılı ve görsel kültür ürünleri başlı başına bir incele konusu olarak kurgulanmamıştır. Diğer doküman analizleriyle birlikte asıl amaç toplumsal muhalefet kavramının temsili olan türkülerde de tütün kaçakçılığının izlerini aramaktır. Bu nedenle türkülerin başlı başına derinlemesine içerik analizi yapılmayacaktır. Ancak tütün kaçakçılığın türkülerdeki temsilleri için genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki tütün kaçakçılığı verilerine birincil kaynaklardan ulaşılmış ve tütün kaçakçılığının boyutları ve coğrafi dağılımı vilayetler bazında oluşturulmuştur. Buna göre sekiz farklı bölgede kaçakçı yatağı tespit edilmiştir. Bu inceleme sırasında kaçakçıların kullandığı güzergâhlar ve bu güzergâhlar üzerindeki yataklar a) Yüksek rakımlı bölgelerdeki orman ve dağ köyleri ile kurak bölgelerdeki ve kıyı, göl kenarlarındaki küçük mesken topluluklarının oluşturduğu, b) vadi, yayla, dağ geçitleri ağzlarına açılan yolların başlangıcında, deniz, göl veya nehir kenarlarına yakın, ana yolların yakınında; orman, çöl, deniz, göl ve tabii oluşumların çevrelediği, c) ulaşım olanakları açısından elverişsiz yollara

sahip ve ulaşılabilirliği iklim Şartlarına bağlı, d) hũkũmet gũçlerinin kontrolũnũn ve etkisinin az olduğu, e) barındırdığı nũfusun askeri geçimini hayvancılık ve tarım faaliyetleriyle tam olarak sağlayamayan topluluklarının yaşadığı, f) Rum, Ermeni, Arap, Kũrt, Tũrkmen ve Alevi kimliğin ağırlıkta olduğu etnisiteye sahip yerleşimlerdir- Őzelliklerine göre oluşturulmuştur. “Kaçakçı yatağı” tanımlanarak kaçakçı yataklarının ortak Özellikleri belirlenmiş ve bu sayede diğer eşkıya yataklarıyla benzer ve farklı yönleri ortaya konmuştur. Bir yerleşimin tũtũn kaçakçılara yataklık edip etmediğine farklı yŐnlemler kullanılarak ulaşılmıştır. Bu yataklardan biri olan Karaşar’ın kaçakçı yatağı olduğu içerik analizi yapılan ayıngacı tũrkũlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Diğer kaçakçı yatakları tarihi vesikalardaki belge incelemeleri sonucunda tespit edilmiştir. Buradaki tek istisna Aydın vilayetindeki Gorka kŐyũdũr. ũnkũ burası tespit edilen kaçakçı yatağı Őzelliklerini taşıyan, tũtũn kaçakçılığı yapıldığı bölgenin Osmanlı belgelerinde “Şekavet yuvası” olarak adlandırılması nedeniyle kuvvetle muhtemel bir iddiadır. “Kaçakçı yatağı” incelemesi sırasında kaçakçı-inanç-etnisite bağlantısı tespit edilmiştir. Bu bağlantı tũtũn kaçakçılarının kimlikleri Őzelinde Őrneklemlerle desteklenmiştir.

Son olarak, Osmanlı toplumunun Reji’ye bakışı, Reji’yi tanımlayışı ve Reji’ye gösterdiği tepkiler tũtũn ũretimi bağlamında bu çalışmanın odaklanacağı konulardandır. Reji’nin hem Osmanlı Devleti ile hem de Osmanlı toplumuyla ilişkileri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Reji’nin iktisadi, siyasi, kũltũrel, hukuki durumu ve yol açtığı sonuçlar, toplumsal etkileri çerçevesinde analiz edilmiştir.

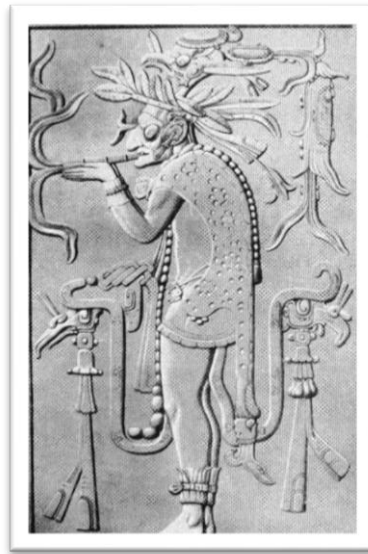
2. BÖLÜM: TÜTÜNÜN KEŞFİ VE OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ

Bu bölümde genel olarak tütün hakkında bilgilendirme yapılarak tütün bitkisinin keşfi ve Osmanlı Devlet'ine giriş süreci açıklanmaktadır. Tütün bitkisinin keşfi, isimlendirilme süreci, ilk kullanım şekilleri, tüketim alanları, Avrupa'da yayılması, Osmanlı Devleti'ne gelişi, Osmanlı coğrafyasında ziraatının yapılması, toplumda tüketiminin yaygınlık kazanması ve daha sonra Osmanlı ekonomisinde üretimi ve ticareti incelenmiştir.

2.1. Tütünün Keşfi ve Avrupa'ya Yayılması

Tütün, patlıcangiller familyasının *Nicotiana* cinsinden çeşitli bitkilere, özellikle de *Nicotiana tabacum*'a ve bu bitkilerin keyif verici olarak kullanılan yapraklarına verilen addır (Ana Britannica, c. 21, s. 338). Tütün bitkisinin yaprakları, pek çok farklı şekilde farklı amaçlarla kullanılmıştır. Tütün çoğunlukla yüzyıllar boyunca pipo, çigneme, enfiye, puro ve sigara şeklinde keyif verici bir madde olarak kullanılmıştır. Ancak kullanım amaçları bunlarla sınırlı değildir; Egon C.C. Corti'ye göre; “tütün tarihinde; tütsü, yara, ilaç ve moda otu, bundan sonra da iktisadi, ticari ve mali bir bitki olarak yedi halde görülür” (1946: IX).

Kristof Kolomb, Amerika'yı keşfettiğinde (1492) Amerika'nın yerli halkları tütünü binlerce yıldan beri biliyor, kullanıyor ve yetiştiriyordu; Antil Yerlilerinin kurutulmuş tütün yapraklarını sararak veya ufalayarak ilkel çubuklarda pipo içimine benzer bir sistemle kullandıklarını ve bu işlemde kullanılan boruya da “Tobacco” ismini verdikleri pek çok kaynakta geçmektedir (Corti, 1946: 4-14). Bazı yerlilerin ise tütün bitkisini çiğneyerek veya derilerine sürerek tedavi amaçlı kullandıkları anlaşılmaktadır.

Resim 2.1: Meksika'daki Palenque kentinde yer alan tapınakta tütün içen Maya Şamanı (din adamı) figürü, (www.wikipedia.org.tr. Erişim tarihi: 20.04.2016).

Tütün bitkisi tarımının Amerika'nın keşfinden çok önce "M.Ö. 1400–1000 yılları arasında Mayalar tarafından Meksika'da gerçekleştirildiği Radyo Karbon yöntemiyle tespit edilmiştir" (Goodman, 2005: 12)¹. Amerika kıtasında tütün içimini gösteren en eski tasvir ise (Resim 2.1) Maya kenti olan Palenque'deki tapınakta görülen Rahip/Şaman röprodüksiyonunda açıkça görülmektedir.

Avrupalılar tütünün varlığını 1492 yılında Küba'ya ayak basan Kristof Kolomb sayesinde öğrenmişlerdir. Tütün hakkındaki bilgiyi Avrupa'ya getiren ilk kişi Kristof Kolomb'un seyahatinde yanında olan arkadaşı Piskopos Frey Romano Pane olmuştur (Ceylan, 1995: 12). Pane, tütünün varlığından ilk kez 1497 yılında yazdığı "*De Insullarium Ritubas*" adlı eserinde bahsetmiştir (Kabakçı, 1999: 7). Yerliler, Avrupa'dan gelen denizcilere ikram ettikleri bu nesneyi "Tobacos" ya da "Tabacco" olarak tanıtmışlardır. Tütün bitkisinin ilk isimlendirilmesi de buradan gelmektedir.

Avrupalıların tütün kullanımını gösteren ilk tasvirleri XVI. Yüzyılda Bernardino De Sahagün tarafından yazılan, literatüre *Florentine Codexi* olarak geçen etnografik bir çalışmada yer almıştır. Burada Azteklerin tütünü dini ritüellerde kullandıkları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Resim 2.2: Soylular tarafından askeri ilişkiler kurma amaçlı verilen tütün çubuğu hediyesi, (*Florentine Codex* 9. Kitap, Erişim tarihi: 01.03.2016 (www.mexicolore.co.).

¹ *Tobacco in History and Culture: An Encyclopedia* vol. 1, çevirisi bana aittir.

Resim 2.3: Azteklerin güneş, savaş, ölüm ve fırtınalar tanrısı olan Huitzilopochtli'ye yapılan günebakan ve tütün sunusu, (*Florentine Codex* 9. Kitap, Erişim tarihi: 01.03.2016 (www.mexicolore.co.)

Tütünün Avrupa'da kullanımının yaygınlık kazanması Fransız Jean Nicot sayesinde olmuştur. Fransa'nın Portekiz elçisi görevini üstlenen Nicot, 1560 yılında Fransa kraliçesi Catherine De Medicis'e tütün tohumu göndermiştir. Saray bahçesine ekilen bu tohumlar kraliçenin baş ağrısını geçirmiş ve bu tarihten sonra tütünün tedavi edici özelliğinin de farkına varılmıştır. Tütünün Avrupa'da ilk kullanımı bu nedenle tıbbi amaçlı olmuştur (Conte Corti, 1946: 20,22). Daha sonra tarımı, iktisadi, ticareti ve keyif maddesi olarak tüketimi yaygınlaşacaktır.

Tütün bitkisi, elçi Nicot'in ismine hürmeten Fransız botanikçi Liebault kardeşler tarafından botanik dilinde "Nicotiana" olarak, halk dilinde ise "Kraliçe Otu" olarak anılmaya başlanmıştır. O zamandan günümüze tütün bitkisi, "Nicotiana" ismiyle anılmış ve XIX. Yüzyıl'da tütünün zehirli maddesine de "Nicotin" adı verilmiştir (Conte Corti, 1946: 23). Her iki ismin de kökeni elçi Jean Nicot'tan gelmektedir. Böylece, Yerlilerin bitkiyi "tabacos", "tabacco" diye adlandırmalarından sonra Avrupa'da yayıldıkça farklı adlar almasıyla oluşan isim karmaşası sona ermiştir.

Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'da tanınmaya ve kullanılmaya başlanılan tütün "XVI. Yüzyılın sonlarında ise, ... Uzak Doğu, Orta Asya, Sibiryaya, Hindistan ve Afrika'ya kadar yayılmış, üretimi ve tüketimi gittikçe artan dolayısıyla ticareti yapılan bir bitki olmuştur" (Yılmaz, 2005: 2-4).

2.2. Tütünün Osmanlı Coğrafyasına Girişi

Tütünün ilk kez Osmanlı coğrafyasına ne zaman girdiği ve ne şekilde kullanıldığıyla ilgili pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Tütünün Osmanlı topraklarına getiriliş tarihi olarak XVII. Yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçileri birbirine yakın tarihleri vermektedirler. Dönemin ünlü

tarihçisi İbrahim Peçevî, tütünün Osmanlı coğrafyasına “1600 yılında İngilizlerin getirdiğini, bazı hastalıkları tedavi amacıyla sattıklarını” belirtmiştir (alıntılayan Ahmet Refik, 1931: 30). Aynı şekilde Hezarfen Hüseyin Efendi de tütünün İngilizlerin getirdiğini, “Ba’zı emraz-ı tayyibeye şifa olmak namı ile” sattıklarını söylerken tek fark olarak geliş tarihini 1598 olarak vermektedir (1998: 274, 275). İki tarihçinin de hem fikir olduğu bir başka konuda tütünün sağlık amacıyla kullanılmak niyetiyle İmparatorluk topraklarına ticari bir meta olarak getirildiği, bunu takip eden süreçte tütünün keyif verici bir madde olarak kullanımının ön plana çıkarak kısa sürede yaygınlık kazandığıdır. İki bilim adamının çağdaşı olan Kâtip Çelebi ise tütünün getiriliş tarihi olarak 1601 yılını işaret etmektedir (Yılmaz, 2005: 17). Osmanlı Devleti’nin ilk vakanüvisi olan Mustafa Naîmâ ise tütünün getiriliş tarihini biraz daha geç bir tarih olan 1605-1606 yılı olarak vermektedir. Naima’ya göre tütün keyif verici bir madde olarak Osmanlı’ya Fransızlar tarafından getirilmiştir (1968: 460).

XIX. Yüzyıl sonu ile XX. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış bilim insanları da aynı şekilde tütünün Osmanlı’ya gelişi ile ilgili birbirine yakın tarihler vermişlerdir. Tarihçi Ahmet Refik (Altınay) tütünün Osmanlı’da III. Mehmet (1566-1603) zamanında görülmeye başladığını belirtmiştir (1931: 30). Ziraatçı Salih Zeki (Ekimci) ise tütünün 1601 yılında Avrupa gemileri ile İstanbul’a getirildiğini söylemektedir (1928: 13 alıntılan, Gökdemir, 1994: 3). İktisatçı Abdurrahman Vefik (Sayın) tütünün, 1605 yılından sonra kullanıldığını ifade etmiştir (1328, alıntılan, Keskinçilic 2013: 3). Krikor Kömürçüyan’a (Kirkor Kömürcan) göre “tütün 1612’de Felemenkten Türkiye’ye getirilmiştir” (1948: 78). Ona göre, Osmanlı Devleti’ne tütünün getirilmesinde imzalanan ticari bir anlaşma ile tüccarlar katkı sağlamıştır (1948: 78). Fatma ve Suut Doğruel de benzer şekilde Osmanlı topraklarına tütünün ilk olarak 1612’de Hollanda ile yapılan bir ticaret anlaşması sonucunda girdiğini belirtmişlerdir (2000: 25). Bu son iki bilgi birbirini destekler niteliktedir.

Verilen bütün bu tarihler arasında görüldüğü gibi olağanüstü farklılıklar bulunmamaktadır. Kaynaklar ve verilen bilgiler net olarak şunu göstermektedir ki tütün Osmanlı’ya XVI. Yüzyılın sonu ve XVII. Yüzyılın başında gelmiştir. Sonuç olarak XVII. Yüzyılın başında Osmanlı topraklarında görülmeye başlayan tütünün İmparatorluğa tüccarlar, denizciler ve/veya diplomatlar vasıtasıyla geldiği düşünülmektedir. İster keyif verici bir madde olarak ister ilaç şeklinde olsun kullanılmaya başlandıktan kısa süre içerisinde yaygınlaştığı bilinmektedir.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Tütün Ziraatının Mekânsal Genişlemesi

Tütün ziraatının Osmanlı Devletinde başlamasından itibaren geçen yüz yıllık süreç incelendiğinde Osmanlı topraklarında ilk ne zaman ve nerede ekiminin başladığıyla ilgili farklı bilgilere ulaşılmıştır. Literatürdeki ilk bilgiler tütün ziraatının, tütün bitkisinin Osmanlı'ya gelişinden belli bir süre geçtikten sonra yani XVII. Yüzyılın sonunda başladığı yönündedir. Buna göre 1687 tarihli “Sultan II. Süleyman’ın fermanıyla Makedonya’da Yenice, Kırcaali, Drama ve Serez ile Suriye’de Lazkiye bölgesinde tütün tarımının başladığı bilinmektedir” (Er, 2002: 24 alıntılıyan Dığıroğlu, 2007: 19). Tütün üretimi Makedonya’da; Kırcaali ve Yenice’de başladıktan sonra Anadolu’da; Bursa, Agonya (Avunya), Söke, Foça ve Akhisar’da, akabinde Ege’de yayılması ile devam etmiştir (Mercimek, 1999: 11 alıntılıyan Şahin ve Taşlıgil, 2013: 73). Osmanlı İmparatorluğu’nda tütün ekilen yerlere “Selanik ve yöresinde; Sarı Şaban, Drama, Kavala ve Praveşte” gibi kazalar da girmiştir (Gökdemir, 1994: 4).

Tütünün, Osmanlı’ya XVII. Yüzyıl başında geldiği gerçeği bilinmesine rağmen tütün ekiminin 70-80 yıl sonra sultan II. Süleyman’ın fermanıyla (1687) başladığının söylenmesi tütün yasaklarıyla ilişkilendirilmelidir. Şüphesiz tütün bitkisi, Osmanlı coğrafyasına geldikten kısa bir süre sonra üretimi de başlamıştır. Tütünün tüketiminin, üretiminin, ticaretinin ilk zamanlarında uzun yıllar yasak olması ve dolayısıyla bu faaliyetlerden vergi alınmaması tütün ile ilgili resmi kayıtların yetersiz olmasına yol açmıştır. Tütün yasaklarının kalkması ve vergilendirmelerin başlamasından sonra resmi olarak tütün ziraatına izin verilmesi tütünün geç bir tarihte üretiminin başladığı yanılgısına yol açmıştır. Ancak bu konuda yapılan yeni bir çalışmada Fehmi Yılmaz, farklı yönde bir iddia sunmuştur. O’na göre “1583 yılı Muğla’ya ait tahrir defterinde, öşür alındığı tespit edilen ‘milas’ adlı bir bitkiden bahsedilmesi, “17. yy. sonlarında İmparatorluğun Anadolu yakasında üretilen bir tütün cinsi olarak karşımıza çıkan” bu söz konusu “milas” adlı bitkinin tütün olma olasılığını akla getirmektedir (Mete: 200: 252-255 alıntılıyan Yılmaz 2005: 15). Bu iddia tütün ziraatının XVI. Yüzyıl sonunda başlamış olabileceğini akla getirirse de tütün ziraatının, tütünün geliş tarihinden önce başlaması pek mümkün görünmemektedir. Tütünün Osmanlı’ya geliş tarihini yazan tarihçilere göre tütün, XVII. Yüzyıl başlarında İmparatorluğa giriş yapmıştır. Bu tarihçilerin ihtimal olarak Muğla gibi İmparatorluğun ücra bir köşesinde ekimi yapılan bir bitkiden haberdar olmamaları gayet tabidir. “Milas” bitkisinin, tütün bitkisi ile aynı olup olmadığının netliği derinlemesine yapılacak araştırmalar ile netleşecektir.

Tütünün Osmanlı'ya giriş tarihi olarak 1598 ile 1612 yılları arası verildiği dikkate alınır, tütünün ziraatının de bu tarihlerden kısa bir süre sonra başlamış olabileceği düşünülebilir. Bu doğrultudaki Osmanlı arşivlerindeki ilk veri 1609 tarihli tütünün yasaklanmasıyla ilgili bir belgedir. Bu belgede "... bir iki seneden berü İngilizden tabaga namında bir yaprak gelüb" ve "memalik-i mahrusamda ve bilad ü kurada olan ol yaprak ekilüb bazarlarda bey' olunub" ibaresiyle tütün ekiminin ve ticaretinin bir süredir yapıldığı görülmektedir. Bu belgede ayrıca tütün ekiminin bir süredir Edirne, Filibe, Sofya, Belgrad, Bursa, Halep ve Şam gibi merkezlerde yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, KK, 71, s. 76. aktaran Yılmaz: 2005: 22-23). 1610 tarihli başka bir belgede ise Aydın ve Saruhan sancaklarında tütün ziraatının yapılmaması istenmesiyle (Uluçay, 1941: 12) tütünün Batı Anadolu'da da yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu iki belgeye bakıldığı zaman bu bölgeler tütün üretimi için uygun iklim koşullarının yanı sıra ticaret yollarının geçtiği, liman bağlantılarının bulunduğu ve Avrupa ile iletişim ve alışverişin yoğun olduğu yerler olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Bu bölgeler tesadüf olmamalıdır. Bu durum tütün üretiminin iç talep kadar dış ticaret ile bağına da akla getirmektedir.

1614 tarihli bir belgede Biga'da tütün tarımının yasaklanması istenmektedir. Keza 1618 tarihli bir hükümde ise Karaman, Çankırı, Adana, Payas ve Antakya'da; tütün tarımının kesinkes yasaklanması makamlara salık verilmiştir (BOA, MHM 80, s. 232, BOA, MHM 82, aktaran Yılmaz, 2005: 24). 1618 ve akabinde 1619 yılında yasaklı alanlara Konya'da eklenir (Yılmaz, 2005: 24, 25). Bu durum tüm yasaklama girişimlerine rağmen tütün tarımının hızla yayılma eğiliminde olduğunu kanıtlamaktadır. Bütün bu yasaklar tütün ziraatını, ticaretini ve tüketimini kapsamasına rağmen görüldüğü gibi etkili olmamaktadır. Başlangıçta büyük merkezlerde başladığı anlaşılan tütün tarımı şehirlerden kırsala (köy ve kasabalara) doğru yayılım göstermektedir. Bu yayılımda tütün yasaklarının etkili olduğu düşünülebilir. 1631'de tütün yasaklanması istenen bölgelere Anadolu'da Ankara, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Sığıla (Fethiye) ve Menteşe eklenmiştir (Yılmaz, 2005: 26). 1634 tarihli bir sicil kaydında Amasya'da da bu tarihlerde tütün üretildiği görülmektedir (Gökdemir, 1994: 4). Tütünün yasaklanmaya çalışıldığı bölgelerin aynı zamanda tütün üretiminin de olduğu bölgeler olması kuvvetli ihtimaldir. 1640 tarihli Narh Defteri'nde 1630-1632 arasında Balıkesir'de üç çeşit tütün yetiştirildiği anlaşılmaktadır (Fındık, 2016: 374). Osmanlı'da mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınırı ifade eden bir Narh belgesinde tütün fiyatının belirtilmesi, tütün üretiminin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin 1649 yılında tütünü serbest bırakmasından sonra kırsala yayılma eğilimi gösteren tütün üretimi tekrar büyük merkezlere doğru yönelir. Osmanlı'da XVII. Yüzyılın sonuna doğru tütün tüketiminin hızla artması ve ekim yasaklarının kalkması sonucu belli bölgeler tütün ziraatı konusunda uzmanlaşmaya başlamıştır. Örneğin, 1672 yılında F. Vansleb Mısır'a seyahatnamesinde Mısır'ın tütün ihtiyacının Osmanlı Ortadoğusu'ndaki Halep, Şam ve Lazkiye bölgelerinden karşılandığını belirtmektedir (1972 alıntılıyan, Yılmaz, 2005: 27).

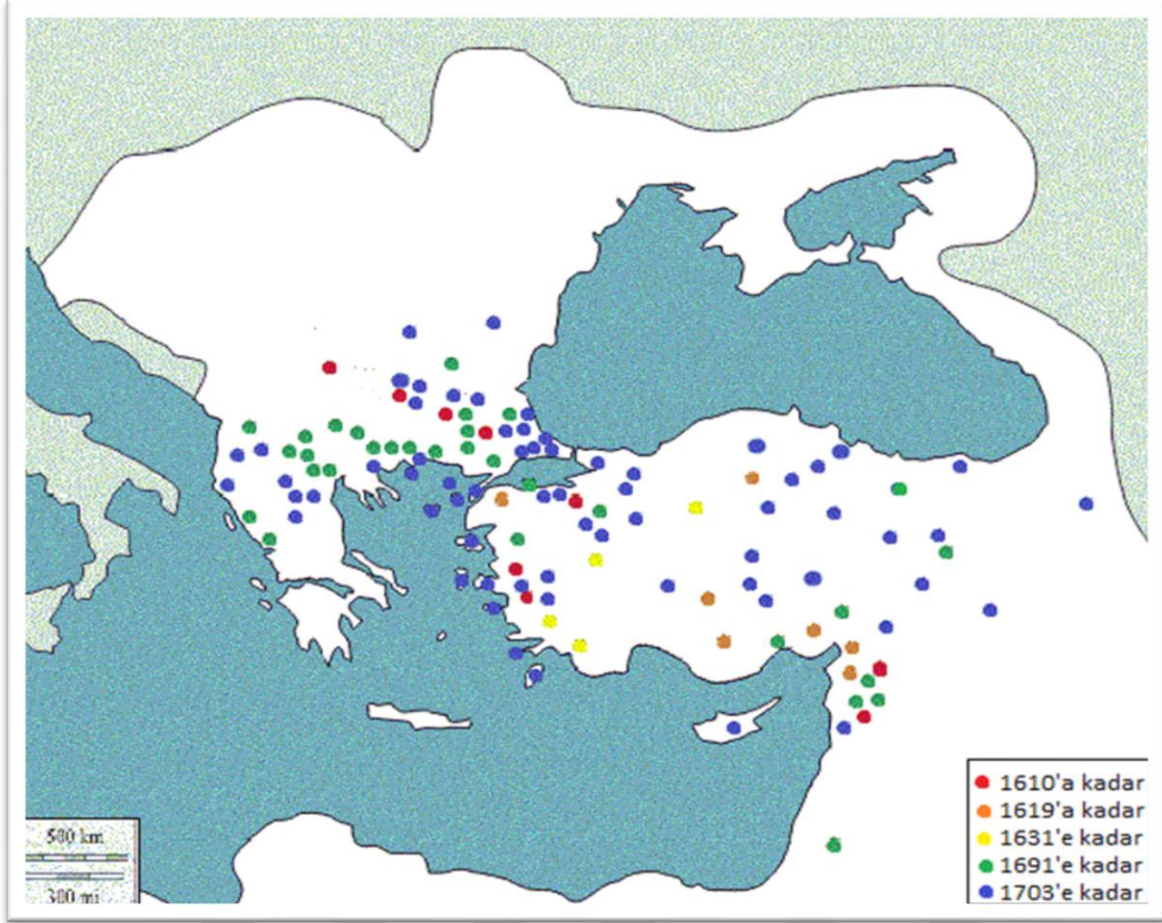
Osmanlı Devleti 1688 yılından itibaren tütünden gelir elde etmeye başlar. 1691 tarihinde tütünden alınan vergi için düzenlenen tahrirde toplam 41 kazada tütün tarımı yapıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2005: 28). Bu tahrirde dikkat çekici olan tütün ziraatının özellikle Batı Trakya ve Makedonya yöresindeki yayılımıdır.

1692-1693 yıllarında yapılan yeni bir tahrirde 106 kazada tütün üretimi yapıldığı görülmektedir. 1693-1703 yılları arasında yapılan tahrirlerde 180 kazada tütün tarımı yapıldığı görülmektedir. Son tahrirlerdeki tütünün Anadolu'daki yayılımı dikkat çekicidir. Tütün, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu'ya yayılmış görülmektedir. Avrupa'da ise Tuna'ya doğru, Arnavutluk ve Orta Yunanistan'da ilerlemiş bulunmaktadır. İstanbul'un Avrupa'ya yakın kısımlarında üretim faaliyetleri artmıştır. Ege Denizi'ndeki Anadolu'ya yakın bütün adalarda tütün tarımının varlığı görülmektedir (Yılmaz, 2005: 27-32).

XVIII. Yüzyılın başına geldiğimizde yüzyıl içinde tütünün bugünkü üretim alanlarına yakın bir duruma geldiği açıkça görülmektedir.

Osmanlı Devletinde tütün ziraatının mekânsal genişlemesi konusu bu alanda kaynak eser sayılan, doğrudan Osmanlı Devleti arşiv belgeleri çerçevesinde konuyu araştıran Fehmi Yılmaz'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* adlı çalışmasından yararlanarak oluşturulmuştur (2005).

Harita 2.1'de Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tarımının 1610-1703 yılları arası coğrafi genişlemesi aktarılmıştır (Yılmaz, 2005: 22,36).

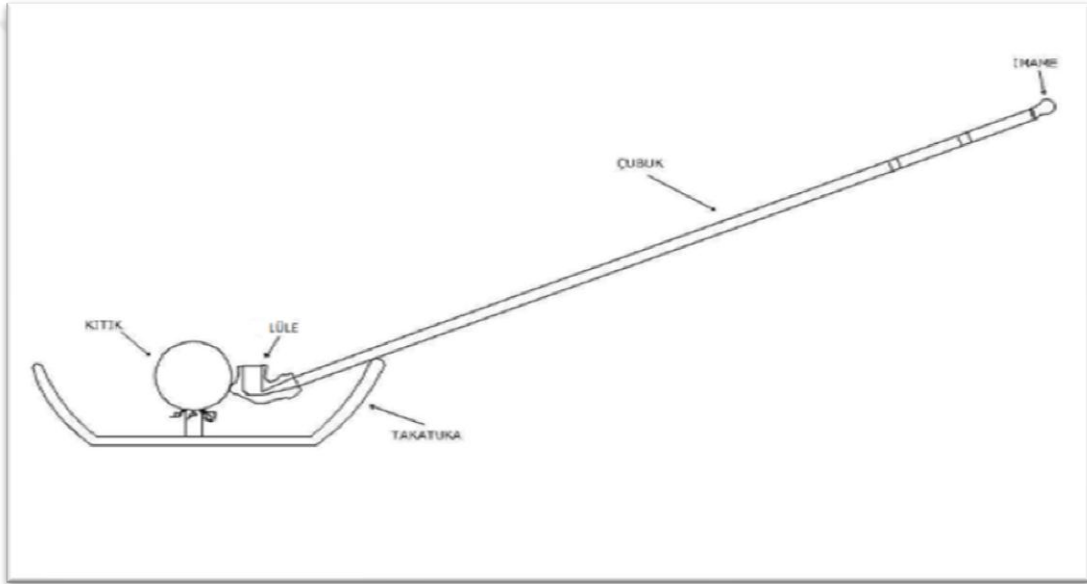
Harita 2.1: Osmanlı İmparatorluğunda tütün tarımının 1610-1703 yılları arası coğrafi genişlemesi, (haritanın yapımı ve yerleştirmesi bana aittir).

2.4. Tütün Tüketiminin Osmanlı Toplumunda Yaygınlık Kazanması

Tütün tüketiminin Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmasında kahvehanelerin varlığı önemli bir rol oynamıştır. XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun farklı şehirlerinde görülmeye başlayan kahvehaneler vakitlerini değerlendirmek isteyen pek çok kişiyi kendisine çekmiştir. Sohbet edilen, siyasi-ekonomik ve sosyal meselelerin konuşulduğu, edebi tartışmaların yapıldığı, haber ve dedikoduların yayıldığı mekân olarak kamusal alan işlevi gören kahvehaneler tütün kullanımına da ev sahipliği yapmıştır. Tütünün Osmanlı'ya gelişinden önce çoktan yerleşmiş olan kahve ve kahvehane kültürü, tütünün tüketimini destekleyici bir durum yaratmıştır. İlerleyen zamanda kahve ve tütün birbirinden ayrı düşünülmemeyen, birlikte tüketilen adeta birbirlerinin tamamlayıcısı olan mal özelliği kazanmıştır. Shaw' a göre "1555'te kahvenin ve 1605'te tütünün ülkeye girmesiyle kullanımı, padişahın isyan ve fesat yuvası olduklarını kabul ettiği kahvehanelerde özellikle artmıştır" (1982a: 273). Tütünden önce afyon ve haşhaş tüketiminin

kahvehanelerde olması tütünün içimine kolaylık sağlamıştır. Özel usullerle hazırlanan afyon, “çubuk veya kabak denilen aletlerde yakılır ve meydana gelen duman çekilirdi” (Mat, 2009: 286). Tütün kullanılmadan önce Haşhaş ve Afyon kullanımının bilinmesi tütünün içilme biçimine yabancı olunmamasını sağlamıştır. Tütün içmeye yatkınlığın buradan geldiği söylenebilir. Buna ek olarak Nargile kültürü, tütünün Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kullanım biçimini oluşturmaktaydı (Erler ve Edinsel, 2011: 230). Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında tütünün yaygın kullanım şekillerinden biri olan nargile, İstanbul kahvehanelerini etkisi altına almıştır.

Tütünün Osmanlı’da ilk kullanımının şekli tam olarak bilinmemesine karşın lülenin (çubuk) nargileden önce kullanılmış olma olasılığı daha yüksektir.

Çizim 2.1: Lüle - Çubuk –Takatuka, (Yılmaz, 2010: 8).

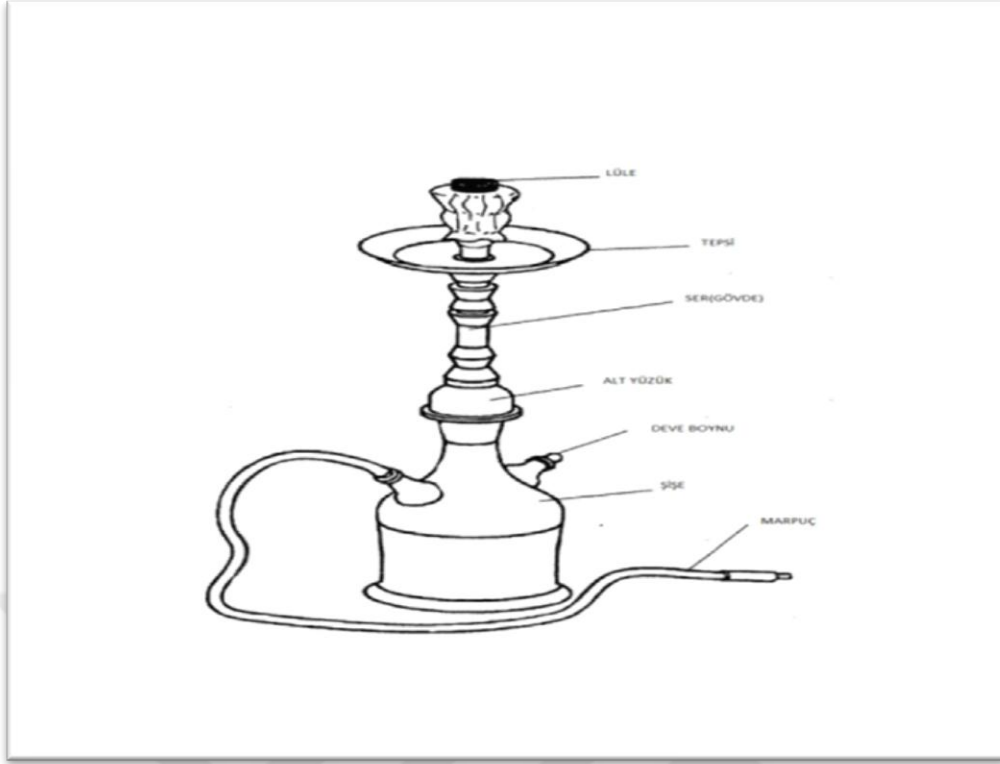
Tütün kullanımıyla ilgili Osmanlı âlimleri gözlemlerini eserlerinde aktarmışlardır. İbrahim Peçevi:

1600 yılı başlarında tütünü İngilizler, rutubetten ileri gelen hastalıkları tedavi eder diye Osmanlı’ya getirip, sattılar. İnsanlar arasında o kadar rağbet gördü ki, devletin ileri gelenleri dahi müptelası oldular. Ayak takımından bazı insanların tütünü çok içmelerinden hâsıl olan duman sebebiyle kahvehanelerde insanların birbirini görmesi güçleşirdi. Sokaklarda ve bazarlarda insanların lüle ellerinden düşmez olup birbirinin yüzüne gözüne puf puf ederek sokakları ve mahalleleri kokuttular ve tütün üzerine birtakım manzumeler yazarak münasebetsiz bir halde okuttular. Bu yüzden birçok münakaşalar oldu. Bunun kötü kokusu hemen her içenin sakalını, bıyığını, sarığını ve hatta içten giydiği elbisesini ve evinin içini kokuttuğu gibi halı, keçe gibi evlere serilenleri de yer yer yaktığı, külü ve kömürü ile her tarafı kirlettiği, uyuduktan sonra dimağa çıkan kötü kokusu ve bunlar kâfi değilmiş gibi daima kullanmanın neticesi olarak çalışmaktan ve elleri iş görmekten geri kaldılar (1992: 259-260).

Peçevi'nin bu sözleri tütünün kamusal alanlarda (kahvehaneler, çarşı, sokak) olduğu kadar özel alanlarda (ev) da yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Tütün kullanımının sıradan kişiler kadar Devletin ileri gelenlerini de “müptela etmesi” sınıf farkı gözetmeksizin toplumun her kesiminde kullanıldığını göstermektedir.

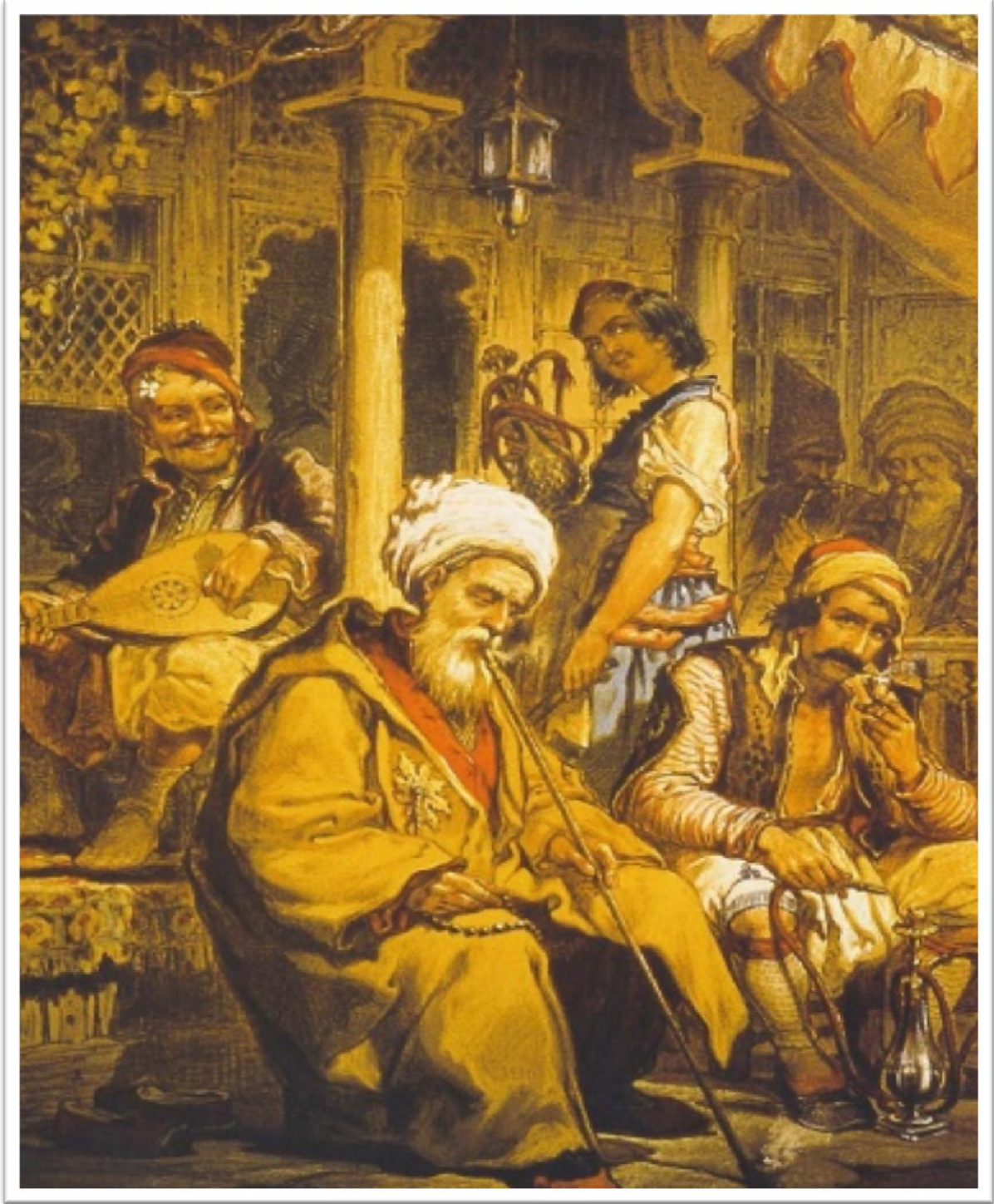
Fotoğraf 2.1: XVIII. Yüzyıla ait tophane işi üç adet çubuk, (www.sothebys.com. Erişim tarihi: 25.05.2017).

Çizim 1.2: Nargile. (www.faq.s.org. Erişim tarihi: 20.04.2016).

Nargile ve lüle (çubuk) uzun yüzyıllar tütün kullanımında tercih edilen vasıtalar olarak beraber kullanılmışlardır (Resim 2.4). XIX. Yüzyılda yaşamış yabancı ressamıar yaptıkları tablolarda bunu açıkça resmetmişlerdir.

Hezarfen Hüseyin Efendi eserinde “Ehl-i keyfden bazı yârân keyfe müsadesi vardır diye müptela oldular. Giderek ibtilası bütün dünyaya sirayet etti. 1635 tarihine gelindiğinde şöhreti o mertebe idi ki, tahrir tabir değildir” (1998: 274-275). Sözleriyle Hazarfen Hüseyin Efendi, tütün kullanmanın ve tütünün şöhretinin ifade edilemeyecek kadar yayıldığını açıklamıştır. Aynı zamanda Nâima da “gördüğü ilgi ve sevgi ile dedikodulara neden olan tütün Memâlik-i Mahrûse’de yayıldı. Bu durum ülkenin seçkin insanların tütün tiryakisi olmalarına neden” olduğunu anlatmaktadır (Ahmet Refik: 1931: 30-46).

Resim 2.4: Amadeo Preziosi tarafından 1865 yılında yapılan Osmanlı kahvehanesini gösteren tablo, (www.turkishcoffee.us. Erişim tarihi: 25.05.2017).

Resim 2.4’de Amadeo Preziosi tarafından 1865 yılında yapılan Osmanlı kahvehanesini gösteren tabloda hem çubuk ile tütün içimi hem de nargile kullanımı birlikte görülmektedir. Günümüz kahvehane anlayışından çok daha farklı bir mekân olarak görülen kahvehanede müzik eşliğinde tütün içimi eğlenceli bir hava ile resmedilmiştir.

Resim 2.5’de yaklaşık olarak solda 1618 ve sağda 1620’li yıllara tarihlenen Osmanlı’da bilinen en eski tütün kullanım tasvirlerinde tütünün çubuk ile içimi betimlenmiştir. Bu tasvirler tütünün çubuk ile kullanımına dair en erken tarihli betimlemelerdir.

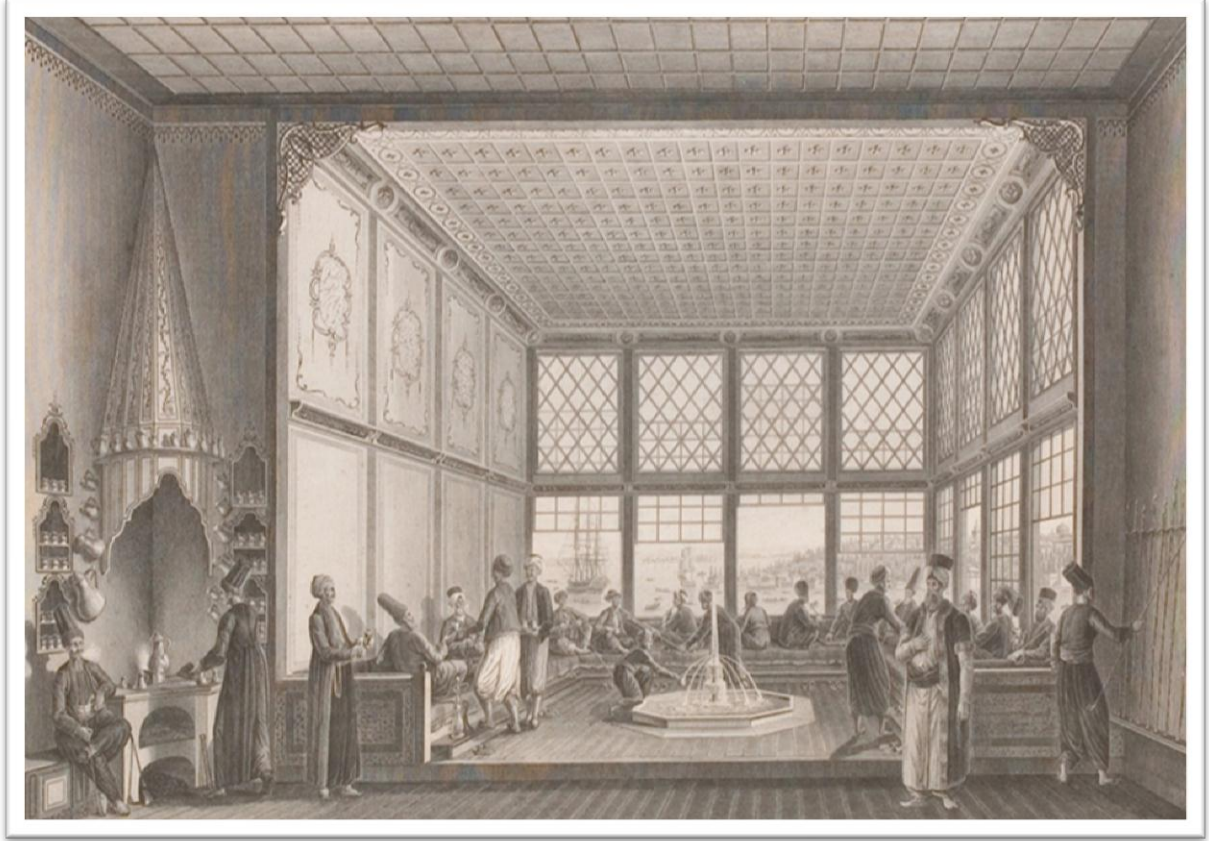

Resim 2.5: Osmanlı’da bilinen en eski tütün kullanım tasvirleri tarihlendirme yaklaşık 1618 ve 1620 (www.home.earthlink.net. Erişim tarihi: 01.07.2017 solda) ve (www.britishmuseum.org. Erişim tarihi: 25.05.2016 sağda).

Resim 2.6: Amadeo Preziosi tarafından 1854 yılında yapılan İstanbul’daki bir kahvehaneyi gösteren tablo, www.art-prints-on-demand.com. Erişim tarihi: 25.05.2017).

Resim 2.6’da Amadeo Preziosi tarafından 1854 yılında yapılan İstanbul’daki bir kahvehaneyi gösteren tabloda kalabalık bir grup insanın hem nargile hem de çubuk içtiği görülmektedir. Bu tabloda daha büyük bir kahvehane görülmekte, içinde rahatlatıcı keyif veren bir sebil mevcut ve bir kişi tütün içenlere hizmet etmektedir. İkişer, üçer kişilik gruplar içerisinde ayrı bölmeleri olan yerlerde sohbet ederek tütün içmektedirler.

Resim 2.7: Antoine Ignace Melling tarafından 1819 yılında yapılan Tophane’deki büyük bir Osmanlı kahvehanesi tablosu, Erişim tarihi: 01.07.2017, (www.tr.travelogues.gr).

Resim 2.7’de Antoine Ignace Melling tarafından 1819 yılında yapılan Tophane’deki bir büyük Osmanlı kahvehanesi tablosunda tütün içen kalabalık bir grup tasvir edilmiştir. Ayrıntılara bakılırsa farklı yaş grubundaki müptelaların varlığı dikkat çekmektedir. Giyim ve kuşamlarına dikkat edilirse farklı mesleklerden, tarikatlardan hatta dinlerden insanların bir arada tütün tükettikleri görülmektedir. Bu kahvehanedeki oturma düzeni biraz daha farklılık göstermektedir. Pencere kenarlarında seki gibi bir yerde oturulmakta, duvara asılı tütün çubukları kullanıcılar için hazırda bekletilmekte ve hizmet eden kişiler görülmektedir.

Resim 2.8: Jean-Baptiste Vanmour (Van Mour) 1714 yılında yaptığı Sofa'da tütün içen Türk Kadını gravürü Erişim tarihi: 01.07.2017, (www.tr.travelogues.gr.)

Resim 2.9: Ressam Ignatius Mouradega D'ohsson'ın 1790 yılında Haremde eylenen Müslüman kadınlar resmi Erişim tarihi: 01.07.2017, (www.tr.travelogues.gr).

Tütün yalnızca erkeklerin dünyasına ait bir keyif maddesi olarak kalmamıştır. Tütünün Osmanlı'ya girmesinden sonra çoğunlukla özel alanda harem içinde kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Resim 2.8'de Jean-Baptiste Vanmour (Van Mour) 1714 yılında yaptığı Sofa'da tütün içen Türk kadını gravüründe bu durum görülmektedir. Gravürde kadının bulunduğu ortam ve kıyafetlerine bakıldığında varlıklı ya da saray çevresinden biri olduğu söylenebilir. Resim 2.9'da Ressam Ignatius Mouradega D'ohsson'ın 1790 yılında Haremde eylenen Müslüman kadınlar resmi kadınların açıkça çubukla tütün tükettiğini göstermektedir.

Tütün sadece İstanbul'da değil İmparatorluğun farklı coğrafyalarında da kullanılmıştır. "1672 yılında F. Vansleb Mısır'a seyahatnamesinde, bölgenin tamamında yaygın olarak tütün tüketildiğini şaşkınlıkla anlatmaktadır" (1972: 192 alıntıl原因 Yılmaz, 2005: 27). Gene aynı şekilde XIX. Yüzyılda Osmanlıyı resmeden pek çok çalışmada tütün kullanımının yaygınlığı görülmektedir.

Resim 2.10: 1782 tarihinde Choiseul-Gouffier'in Yunanistan gezisi sırasında Muğla taraflarına yaptığı yolculukta kervanını betimlediği tablo, Erişim tarihi: 01.07.2017. (www.commonswikimedia.org).

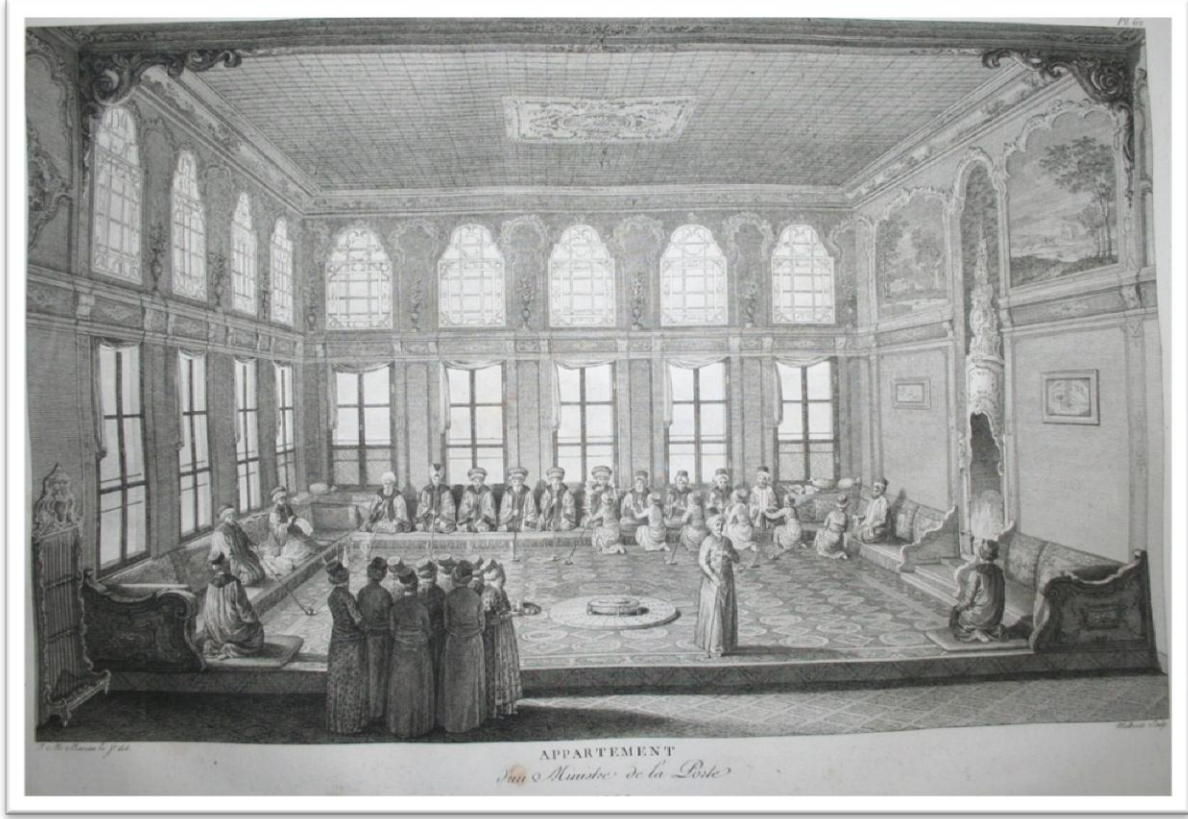
XVIII. Yüzyıldan itibaren kahvehanelerdeki en yaygın vakit geçirme biçimi tütün ve kahve içmek olmuştur. Seyyah Sonnini'ye göre kahvehaneler “tütün içilen kapalı yerler” haline dönüşmüştü. “Bir elde çubuk, diğerinde bir fincan kahve bulunurdu. Önce bir yudum kahve içilir, peşinden de birkaç nefes tütün çekilirdi” (Tuchscherer, 1999: 113).

Ünlü çapkın Giacomo Giralomo Casanova hayatının bir döneminde İstanbul'da bulunur. 1745 yılında Türk filozof Yusuf Ali'nin evindeki sohbetlerini anılarında aktarır.

Yemekten sonra bize pipo ve tütün getirildi. Pipolarımızı kendimiz doldurduk. O zamanlar büyük zevkle tütün içiyordum ama tükürmeye alışkındım. Yusuf tükürmüyordu ve benim içtiğim tütünün mükemmel bir Ginger olduğunu, tükürüğümde biriken balsamlı kısmı yutmamanın yazık olacağını, bundan vazgeçmemem gerektiğini söyledi. Ancak kötü tütün olduğunda tükürülmeliydi. Ben de onun bu düşüncelerine hak verdim ve piponun tadına ancak iyi bir tütünle varılabileceğini söyledim (Bluhm, 2001: 15).

Yusuf Ali'nin bu tespitleri gelişkin bir tütün kültürüne vakıf olduğuna ve yabancı tütünlerinde Osmanlı'da kullanıldığının kanıtıdır. Avrupa'da yayılan “Türk gibi sigara içmek” ve/veya “Türk gibi tütürmek” deyimini pekiştiren gerçeği bir de Goethe'den bir alıntıyla anlayalım. En önemli Alman edebiyatçılardan biri kabul edilen Johann Wolfgang Von'un Goethe'den alıntılanan şu tespitlerine bir göz atmak gerekir:

...Tütün aylaklar içindir, canı sıkılan, hayatlarının üçte birini uyuyarak, üçte birini yiyip içerek ve gerekli gereksiz başka şeyler yaparak ziyan eden ve daima 'vita brevis' deyip durmalarına rağmen, kalan son üçte birle ne yapacaklarını bilemeyen insanlar içindir. Böylesi tembel Türkler için pipolarla sevgi dolu bir ilişki içinde olmak ve havaya savurdıkları dumana zevkle bakmak akıllıca bir eğlence, çünkü bu vakit geçirmelerini sağlıyor (Bluhm, 2001: 25).

Resim 2.11: Mouradgea D'ohsson, 1790 yılında tütün içen Osmanlı Devlet erkânını gösteren tablosu, Erişim tarihi: 01.07.2017, (www.tr.travelogues.gr).

Bir zamanlar Osmanlı Devleti tarafından yasaklanan tütünün, Devlet erkânınca da benimsendiğini görmek bakımından anlamlıdır. Resim 2.11'de açıkça yaygın tütün tüketimi görünmektedir.

2.5. Osmanlı Ekonomisinde Tütün Üretimi ve Ticareti

Tütün ticareti ile ilgili veri ve rakamlara tütünün Osmanlı'ya girişindeki ilk dönemde ulaşmak çok zordur. Bunda devletin tütün ticaretini başlangıçta yasaklaması (1609-1649) tütün ticaretini vergilendirmemesi ve tütün ticareti üzerinde tekel kurmaması etkilidir. Osmanlı Devleti'nde tütün ticareti öncelikle ithalatla başlamıştır. "İmparatorluğun başkenti İstanbul başta olmak üzere, muhtemelen büyük şehirlere Avrupalı tüccarların tütün ithal etmesi ile XVII. Yüzyılın başında" başlamıştır (Yılmaz, 2005: 58). Daha önceki bölümde tartışıldığı üzere XVII. Yüzyılın başında tütün üretimi Osmanlı Devleti'nde yeni başladığı için iç talep

yabancı tütünlerden karşılanmıştır. Amerika kıtasında üretilen tütünü Selanik gibi tütün ticaretinin merkezine getiren oradan da İmparatorluğa dağıtımını gerçekleştiren tüccarlar Fransız ve Venedikli tüccarlar olmuştur.

Yüksek kar getiren tütün ticareti başlangıçta uzun zamandır farklı malların ticaretini yapan yabancı tüccarlar tarafından gerçekleştirilirken zamanla sadece tütün ticareti yapan uzmanlaşmış tütün tüccarları ortaya çıkmıştır. Yeni gelen bir ürünün başlangıçta pahalı olması ve talebin hızla artması kârın nedenidir. Osmanlı Devleti'nde tütünün ithaline 1683 yılına kadar serbestlik tanınmıştır. Bu da tütün ithalini cazip hale getiren bir unsurdur (Özdemir, 2010: 26). Bu tarihten sonra özellikle yerli üretim tütünlerin Osmanlı iç piyasasında ithal tütünlere nazaran daha fazla paya sahip olmaya başladığı anlaşılmaktadır.

XVI. Yüzyıl sonlarında Avrupalılar tarafından Osmanlı topraklarına ithal edilen tütün, yaklaşık bir asır sonra, Osmanlı coğrafyasındaki tütün üretimindeki gelişmeye paralel olarak bu defa Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında üretilen yüksek kaliteli tütün başlangıçta iç pazarda tüketilirken, süreç içinde yabancı pazarlara da açılmıştır. Başta Venedik ve Fransa'ya ihraç edilen tütünlerden 1688 yılına kadar resmi bir vergi alınmaması ihracı oldukça karlı hale getirmiştir. Bu tarihten sonra genel olarak tütün ticareti hem iç pazarda hem de dış pazarda Müslümanların kontrolüne geçmiştir (Yılmaz, 2005: 59).

Tütün ticareti, zamanla tütün tarımının yayılması, tütün tüketimin artması, ticaret yolları ve vasıtalarının gelişimiyle birlikte artış göstermiştir. XVII. Yüzyıl sonunda tütün ticaretinin hacmindeki artış katlanarak XVIII. ve XIX. Yüzyılda da sürmüştür.

Bu yüzyıllarda İmparatorluğun iki önemli tütün merkezi olan İstanbul ve Selanik'e getirilen tütün miktarlarındaki artış ticaret hacmindeki genişlemeyi kanıtlamaktadır. Tablolarda görüldüğü üzere hem tüccar sayısı hem de gümrüklere gelen tütün miktarı misliyle artmıştır.

İstanbul tütün gümrüğü kayıtlarına göre tüccar sayıları ve gümrüğe getirilen tütün miktarları:

Yıl	Tüccar Sayısı	Tütün Miktarı
1697	172	291.823*
1817	954	3.787.412*

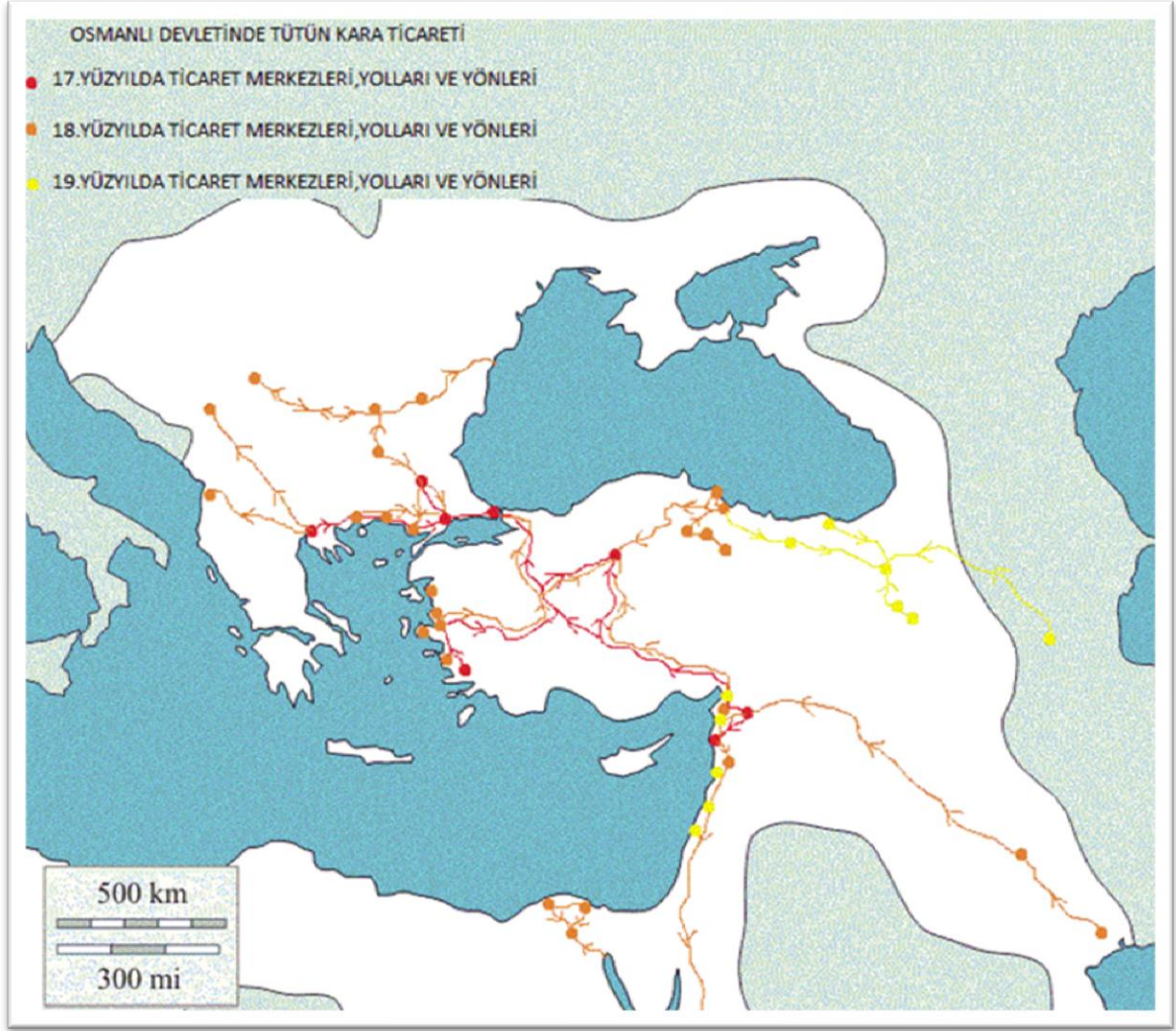
Tablo 2.1: (*Kıyye (Okka): 1282 gram'a tekabül eden ağırlık ölçüsü), Verilere göre tablo oluşturuldu, (Yılmaz, 2005: 61-62).

Selanik tütün gümrüğü kayıtlarına göre tüccar sayıları ve gümrüğe getirilen tütün miktarları:

Yıl	Tüccar Sayısı	Tütün Miktarı
1697	57	13.822*
1773	235	3.656.070*

Tablo 2.2: (*Kıyye (Okka): 1282 gram'a tekabül eden ağırlık ölçüsü), Verilere göre tablo oluşturuldu, (Yılmaz, 2005: 61-62).

Bu artışta tütüne olan talep patlaması rol oynamıştır. Osmanlı toplumunda tütün içme alışkanlığının hızla yayılması, tütün ekiminin kırsalda önemli bir geçim kaynağı haline gelmesi, uluslararası deniz ticaretindeki genişleme ve gelişmeler tütün ticaretini arttırmıştır. Tütün ticaretinin XVII. Yüzyıl başından XIX. Yüzyıl sonuna kadar olan deniz ve karadaki yönünü ve önemli merkezlerini incelerken, kara ve deniz ticaretinin birbirine bağlı olduğuna vurgu yapmakta yarar vardır. Tütünün, Osmanlı coğrafyasına girmesi ve akabinde üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte kadim ticaret yolları üzerinden tütün ticareti yapılırken aynı zamanda tütün üretiminde uzmanlaşmayla birlikte yeni ticari merkezlerde oluşmaya başlamıştır. Örneğin, Samsun ve Trabzon hinterlandı tütün üretimi ve ticaretinde önemli bir konuma gelirken görece ticaret yolları dışında kalan Muğla yöresi XVII. Yüzyıl başlarında bu yeni bitkinin ticaret ağları içine dâhil olmuştur. Batı Trakya, Ege, Karadeniz ve Suriye'nin hem üretim açısından hem de dış pazarlara açılma imkânlarıyla tütün ticaretinde hemen hemen her dönem rol oynadığı söylenebilir. Tütün ticaretinin ana odak noktasını tüketim-dağıtım merkezi olma vasfıyla İstanbul üstlenmiştir. Tütün üretiminde bazı bölgeler ön plana çıkarken bu bölgelerin denize çıkış noktaları da önemli hale gelmiştir. Örneğin, Batı Trakya'da Kavala ve Yenice-i Karasu limanları, Ege'de İzmir dışındaki küçük limanlar, Doğu Akdeniz'de Lazkiye dışındaki küçük limanlar deniz ticaretinde rol oynamaya başlamışlardır. Tütün ticaretinde karadan Doğu'da İran'la, denizden ise Batı'da Venedik, Fransa ve İngiltere ile kuzeyde ise Rusya'yla ticari ilişkiler kurulmuştur.

Harita 2.2: Kara Ticaret Merkezleri, Yolları ve Yönleri. Bu harita Fehmi Yılmaz'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* adlı çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur (haritanın yapımı ve yerleştirmesi bana aittir).

Tütün ticaretinde kara yolları deniz yollarına nazaran daha az kullanılmıştır. Bunda yolların yetersizliği, savaş dönemlerinde kara ticaretinin kesintiye uğraması ve uzun süren kara yolu taşımacılığın getirdiği maliyetler gibi unsurlar rol oynamaktadır.

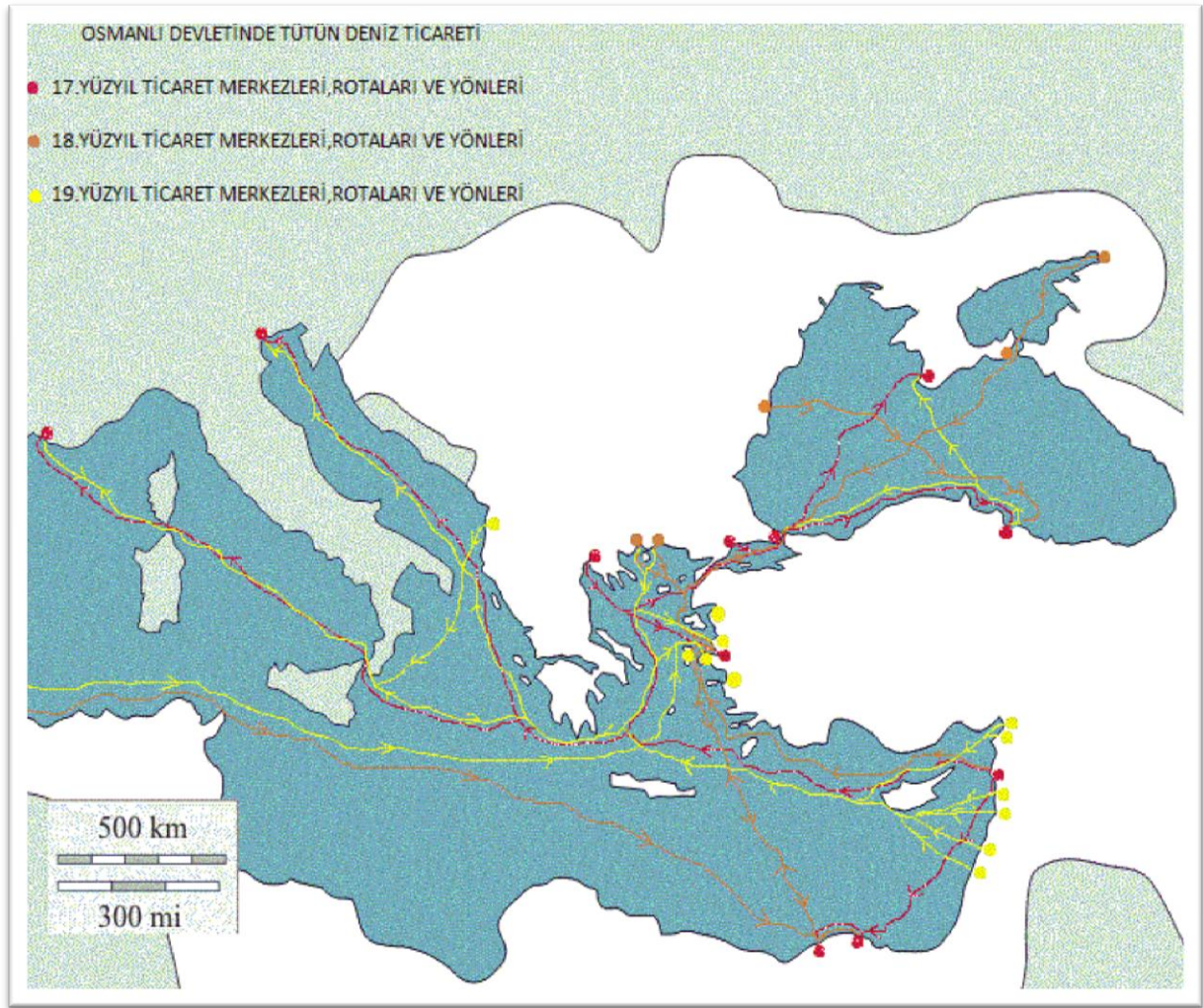
Harita 2.2'ye göre, Selanik kenti başlangıçta Avrupalı tüccarların getirdiği ithal tütünlerin İmparatorluğun başkentine ve iç kısımlarına dağıtımını sağlarken, XVII. Yüzyılın sonundan itibaren Makedonya bölgesinde üretilen tütünün toplanma merkezi konumuna gelmiştir. İstanbul, Avrupa ve Asya'nın birleştiği kavşak olma özelliğiyle kara yolları bağlantılarını sağlamıştır. İstanbul, hem tüketim merkezi hem de dağıtım merkezi olma özelliğiyle önemlidir. Anadolu'da tütünün ilk üretildiği bölgelerden olan Saruhan ve Aydın, İzmir üzerinden iç bölgelere tütünün taşındığı bir merkez olmuştur. Suriye'nin Akdeniz'e çıkış noktası olan Lazkiye başta ithal tütünü iç bölgelere taşıyan yolların kavşak noktasıyken,

Halep ve çevresinde üretilen tütünü daha sonra Anadolu'ya taşıyan bir merkez haline gelmiştir.

XVIII. Yüzyılın başında Selanik'in doğusunda yer alan Kavala ve Yenice-i Karasu, Tekirdağ üzerinden İstanbul'a taşınan tütünün toplanma merkezi olmuşlardır. Aynı Yüzyılda Trakya'da üretilen tütün, Meriç ırmağını takip ederek İnoz (Enez) üzerinden Ege Denizine ulaştırılmıştır. Belgrad'dan başlayıp Tuna nehrini batıdan doğuya takip eden kara yolları tütün ticaretinde önemli bir yere sahipti. Bulgaristan taraflarında üretilen tütünler Tuna nehri kollarını takip ederek Edirne -Tekirdağ üzerinden İstanbul'a ulaştırılmıştır. Makedonya'da üretilen tütünler bu Yüzyılda Arnavutluk'taki Draç ve Bosna'daki Saray kentine yeni yollar bularak batıya ve kuzeye açılım göstermiştir.

Samsun, XVII. Yüzyılda ithal tütünü iç kesimlere bağlarken, XVIII. Yüzyılda iç kesimlerde üretilen tütünün toplanma kavşağı olmuştur. Amasya, Tokat, Merzifon güzergâhını Samsun'a bağlayan yol önem kazanmıştır. XVIII. Yüzyıldaki yeni gelişmelerden biri de Basra'dan başlayıp Halep-Lazkiye'ye varan İran tömbeki ticaret yoludur. Bu yol Kudüs üzerinden kutsal topraklara kadar uzanmaktadır. XVII. Yüzyılda İskenderiye ve Dimyat limanlarına getirilen ithal tütünleri iç bölgedeki Kahire'ye ulaştıran yollarda tütün ticaretinde önemli bir rol oynamışlardır. XVIII. Yüzyılda Kızıldeniz yoluyla İran'dan gelen "tömbeki" ticaretini Sina üzerinden Kahire'ye ulaştıran yol da tütün ticaretinde rol oynamıştır.

XVIII. Yüzyılda Anadolu'nun Ege kıyısında yer alan Ayvalık, Foça, Çeşme, Kuşadası, Urla gibi küçük kıyı merkezleri iç bölgelerde üretilen tütünün taşındığı yolların bitiş noktası olmuşlardır. XIX. Yüzyıla geldiğimizde Samsun'dan başlayıp Karahisar-ı Şarki (Doğu Karadeniz) üzerinden Erzurum'a giden yeni bir yol açılmıştır. Trabzon'dan Erzurum'a giden yeni bir hat ile Erzurum tütün ticaretinde daha da önemli bir konuma gelmiştir. İran'daki Tebriz kentinden Erzurum'a ulaşan tömbeki ticareti yolu ile Muş ve Bitlis'te üretilen tütünü Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaştıran aynı güzergâh olmuştur.

Harita 2.3: Deniz Ticaret Limanları, Yolları ve Rotaları. Bu harita Fehmi Yılmaz'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* adlı çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur (haritanın yapımı ve yerleştirmesi bana aittir).

Harita 1.3'e göre, İstanbul, Selanik, İzmir, Lazkiye, İskenderiye ve Dimyat gibi büyük ticaret limanlarına sahip şehirler tütün ticaretinde ön plana çıkan şehirler olmuşlardır. Selanik işlek limanı ve coğrafi konumu itibariyle Venedik ve Fransa'dan gelen ithal tütünlerin İmparatorluğa dağıtımının yapıldığı ilk duraktır. Buraya gelen tütünlerin İzmir ve İstanbul güzergâhlarından Anadolu'ya sevkleri yapılmaktadır. XVII. Yüzyılın sonundan itibaren Makedonya bölgesindeki yerli tütünler Selanik yoluyla Venedik ve Fransa'ya ihraç edilmiştir. Trakya'da üretilen tütünler ise Tekirdağ üzerinden İstanbul'a ulaştırılmıştır. İstanbul'a kara ve deniz yoluyla gelen tütünler Kırım ve Samsun'a iki farklı deniz yolundan ulaştırılmaktadır. Osmanlı Ortadoğu'sunun Avrupa'ya açılan kapısı Lazkiye Limanı başta tütün ithalinin merkeziyken Yüzyılın sonunda kendi hinterlandında üretilen tütünleri biri Mısır'a diğeri Venedik-Fransa istikametine yönlendirmektedir.

XVIII. Yüzyılın başından itibaren Selanik'in doğusunda yer alan Kavala ve Yenice-i Karasu limanlarından İstanbul'a tütün ticareti yoğunlaşmıştır. Aynı dönemde Trakya'da üretilen tütünler Tekirdağ üzerinden İstanbul'a ulaştırılmıştır. Benzer şekilde aynı bölgede üretilen Kızıldeli ve Kırcaali cins tütünler İnoz (Enez) üzerinden İzmir'e oradan da Mısır'a gönderiliyordu. XVIII. Yüzyılda Lazkiye'ye İran'dan gelen tömbeki ticareti İzmir üzerinden İstanbul'a deniz yoluyla yönlendirilmiştir. Aynı tarihlerde Mısır'a da gelen tömbeki ticareti İskenderiye ve Dimyat yoluyla İzmir'e ulaştırılmıştır. XVIII. Yüzyılda Cebelitarık Boğazı yoluyla Amerika kıtasından İngiliz tütünü Mısır'a gelmekteyken, Karadeniz'deki Rus limanlarından İstanbul'a tütün ithali gerçekleştirilmekteydi. XIX. Yüzyıla geldiğimizde ise Kavala ve Yenice-i Karasu'dan İzmir vasıtasıyla Anadolu'ya bir deniz yolu oluşmuştur. Aynı şekilde bu merkezler Fransa ve Venedik'e direkt deniz yoluyla bağlanmıştır. Arnavutluk'taki Dıraç Limanı da bölgesindeki tütünü Avrupa'ya ihraç yollarından biri haline gelmiştir. Ege Denizine kıyısı olan Ayvalık, Foça, Urla, Çeşme, Kuşadası gibi sahil kasabaları ile Midilli adası bölgesel deniz ticaretinde çıkış noktası görevini görmüştür.

İzmir, Avrupa'dan ithal edilen tütünlerin varış noktası olarak önemli bir konuma yükselmiştir. XVIII. Yüzyılda Eflak ve İstanbul yönünden gelen tütün yollarının buluştuğu Samsun, XIX. Yüzyıldan sonra İstanbul ve Kırım bölgesine tütün ihraç etmeye başlamıştır. XIX. Yüzyılda Pavas, İskenderun, Cebeliye, Trablusşam, Beyrut, Akka, Yafa sahil kasabalarından ve Avret adasından Avrupa'ya ve Mısır'a deniz yolları tütün ihracı için kullanılmaya başlanmıştır.

3. BÖLÜM: MEMALİK-İ OSMANİYE DUHANLARI MÜŞTEREKÜ'L MENFAA REJİ İDARESİ

Bu bölümde Osmanlı'nın mali çöküş süreci ile ortaya çıkan Duyun'u Umumiye İdaresi'nin kuruluşu açıklanmaktadır. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal koşullarında oluşum imkânı bulan Reji'nin kuruluşu, yapısı, teşkilatı ve politikaları incelenmiştir.

3.1. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Mali Çöküşünün Hızlanması

Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun kötüleşmesi ve mali çöküşünün tarihi tezimizin temel konusu olmamakla birlikte Reji'nin kuruluşuna yol açan etmenlerin iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. XIX. Yüzyıl başladığı zaman Osmanlı Devleti uzun zamandır var olan ekonomik bir darboğazda bulunmaktaydı. İmparatorluğun devasa bütçesindeki gelir-gider dengesi bir türlü denkleştirilemiyordu. Gelirlerin artması bir yana azalması ve/veya durağanlaşması, gider kalemlerinin ise sürekli askeri harcamalarla artması mali dengeyi olumsuz etkiliyordu. Geçmiş yüzyıllarda Devlet'in altın ve gümüş paralarda dönemsel olarak değerli metal oranını düşürerek paranın değerindeki ayarlamaları ekonomiyi ferahlatıyordu. Lakin XIX. Yüzyılla birlikte olağan hale gelen taşışler paranın değerini iyiden iyiye düşürmekteydi. Bu durum enflasyona ve satın alma gücünde azalmaya neden olmaktadır. Ekonomik hayattaki güvensizliği arttıran bu durum zaten toplanması sıkıntılı olan vergi gelirlerinde düşüşe yol açmaktaydı.

İlki 1593 yılında yapılan Osmanlı para birimi olan Akça'daki gümüş miktarının azaltılması işlemini (taşış) enflasyon olarak görmek Osmanlı İktisat tarihinde genel bir kabul olmaktadır (Öztuna, 1994: 3). Gelirlerdeki azalmaya işaret eden bu durum aynı para miktarıyla taşışten öncesinden daha az ürün ve hizmet almayı doğururken üretici ve tüketicileri olumsuz etkilemekte, Devlet'e ise ek kaynak sağlamaktaydı. Bu durum taşış(lerin), bütçedeki açıkları kapatmak için Osmanlı tebaasının sırtına yüklenen bir tür ek yük (vergi) olduğu düşünülebilir.

Bu durum üretici kesimlerle, ticaret erbabını ve nihai tüketici olan halktaki memnuniyetsizliği arttırmaktaydı. Aynı dönemde bir yandan da merkezi yönetimin harcamalarını karşılamak için sıklıkla Galata Bankerlerinden kısa vadeli kredi kullanılması yüksek faizli geri ödemelere yol açmaktaydı. Devlet bütçesindeki açıkları kapatmak için çoğunluğu "Osmanlı tebaası olan sarraflardan, daha sonra da "18. yy'ın sonları, 19.yy'ın başlarında Galata Bankerleri olarak adlandırılan mali aracılarn gelişmesiyle," bu kesimden alınan borçlar Devletin acil nakit

ihtiyacını karşılamaktaydı (Varol, 2007: 9). Osmanlı Devleti'yle Bankerler arasındaki ilişki Bankerler açısından hukuki güvencelerden yoksundu ve daha ziyade kişisel ilişkilere-güvene dayanmaktaydı. Gerek tağışlar gerek Galata Bankerlerinden sağlanan krediler Osmanlı'nın mali sorunlarını çözmek bir yana krizi derinleştiren etkiye yol açmıştır.

Osmanlı ekonomik ve mali çöküşünün bir diğer ayağını da ticaretteki gelişmeler oluşturmaktaydı. XVI. Yüzyıldan beri pek çok Avrupalı Devlete tanınan kapitülasyon hakları ticaretteki ithalat-ihracat dengesini ilk başlarda pek fazla etkilememiştir. Bu durum iki olay sonucunda değişmeye başlamıştır. Bunlardan ilki, Coğrafi keşiflerden sonra Akdeniz ticaretinin zayıflaması Osmanlı Devleti ihracat gelirlerinde önemli bir azalışa neden olmuştur. İkincisi bir unsur olan sanayi devrimi sonucunda gerçekleşen seri üretim, yeni teknolojilerin sanayi ve ticarete tatbiki, finans ve kredi olanaklarının artması sayesinde Osmanlı pazarları Avrupalı Devletlerin mallarıyla dolmaya başlamıştır. Bu da ithalat- ihracat dengesini bozmuş yerli üretici kesimlerin rekabet edemez hale getirmiştir.

Bütün bu koşullarda 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir (Pamuk, 1984: 18). Bu anlaşma, Osmanlı iç pazarlarını ithal mallarla doldurmuş, yabancılara tanınan ticari ayrıcalık sistemini sağlamlaştırmıştır. Serbest ticaret koşullarının Avrupalı Devletlere sağlanmasından sonra sermaye akışı ve yatırımları Osmanlı Devleti'ne akmaya başlamıştır. Osmanlı ekonomisi aleyhine işleyen bu durum, dış kaynak arayışlarını zorunlu hale getirmiştir. Nihayet Kırım Savaşı'nın (1854) masraflarını karşılamak amacıyla Osmanlı Devleti'nin borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkarılmıştır (Pamuk, 1984: 207).

Osmanlı Devleti, borçlanma süreci borç tahvil satışı yeterli geliri sağlamayınca 4 Ağustos 1854 tarihinde İngilizlerin aracılığıyla Londra'da Palmers Bankasından 5.000.000 Sterlinlik bir borç para almıştır (Gökdemir, 1994: 24). 24 Ağustos 1854 tarihinde 3.300.000 Sterlinlik para ilk dış borç olarak Osmanlı hazinesine girmiştir (Özdemir, 2010: 25). Böylece Osmanlı Devleti bir daha içinden çıkamayacağı bir borç sarmalının içine girerken ileride benzer borçlanmalarda hem faiz yüküyle karşılaşacak hem de önemli gelir kalemlerinin kontrolünü borçlularına kaptırmak zorunda kalacaktır.

Osmanlı Maliye teşkilatındaki bozukluk, mali politikadaki düzensizlik, birikmiş yüksek miktarda iç ve dış borçlar ekonomik ve mali buhranı had safhaya ulaştırmıştır. Bu durum

“Osmanlı Devleti’nin avans, kredi ve istikraz (borçlanma) gibi finansman ihtiyaçlarına da cevap verecek resmi bir devlet bankasının kurulmasını adeta şart kılmıştır” (Özdemir, 2010: 28). Osmanlı maliyesinin dış borçların etkisiyle hızla kötüleşmesi finans alanında devlet, özel girişimci ortaklığıyla bankacılık çalışmalarının başlamasına vesile olmuştur. Bu hususta başarısız çeşitli teşebbüslerden sonra Osmanlı Hükümeti’nin de katılımı ile bir İngiliz-Fransız ortaklığı şeklinde Bank-ı Şahane-i Osmani (Osmanlı Şahane Bankası - Imperial Ottoman Bank) isimli banka 6 Şubat 1863 (Hicri 16 Şaban 1279) tarihli padişah fermanı ile resmi olarak kurulmuştur (Özdemir, 2010: 30).

Bankanın sermaye yapısı da göstermektedir ki devlet bankası konumuna gelen bankada Osmanlı Devleti’nin söz ve yetkisi çok azdır. Banka, devlet bankası olarak pek çok görevin yanında Osmanlı Devleti’nin iç ve dış borçlarının anapara ve faizlerini ödeme görevini de üzerine almıştır. Osmanlı Bankası’nın kuruluş hissesinin dağılımı ise şöyledir.

HİSSE SAHİBİ	HİSSE ADEDİ
İngiliz Sermaye Grubu	80.000
Fransız Sermaye Grubu	50.000
Osmanlı Devleti	5.000

Tablo 3.1: Velay, 1978: 116.

Resim 3.1: Osmanlı Bankası Binası, İstanbul, 1894, Osmanlı İmparatorluk Arşivleri, (www.pinterest.com. Erişim tarihi: 25.05.2016).

Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875 tarihli “Ramazan Kararnamesi’yle dış borçları ödeme konusunda alacaklılara danışmadan bir ödeme takvimi düzenlemiş, tek taraflı olarak bir kısım borçlarını da silmiştir (Quataert: 1987: 24). Bu kararnameyle ilk kez bütün gelirleri de yapılacak ödemelerin teminatı olarak gösterilmiştir. Nihayet Nisan 1876’da Osmanlı Devleti moratoryum ilan ederek borçlarını ödeyemez duruma geldiğini alacaklılarına bildirmiştir (Özdemir, 2010: 70). Bu durum İmparatorluğun mali iflası anlamına gelmektedir.

1879 yılında Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti ve Galata Bankerleri ile Rüsüm-u Sitte İdaresi’ (Altı Dolaylı Vergi İdaresi) adı verilen yönetim kurma konusunda anlaşmışlardır. Bu idarenin kuruluşuyla bütün tekeli gelirleri dâhil 6 temel gelir (vergi), Galata Bankerlerine Osmanlı iç borçlarını ödenmesi için kullanılmak üzere bırakılmıştır. Rüsüm-u Sitte İdaresinin yönetiminde olan altı temel gelir 10 yıl süre ile bu idare tarafından toplanacaktır ve gelir kalemleri şunlardır; alkollü içecekler, damga, balık rüsümü, ipek öşrü, tömbeki ve bütün tekeldir (Narin, 2009: 51).

3.2. Düyun’u Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu

1876 yılında Osmanlı Devleti’nin moratoryum ilan etmesinden itibaren dış borçların sahibi olan yabancı ülkeler ve tahvil sahibi alacaklılar bu duruma tepki göstermiş ve siyasi baskılarını arttırmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi olarak bilinen bir kararname ile “Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresi” kurulmasını kabul etmiştir (Keskinlik, 2000). Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresi’nin kurulmasıyla birlikte Rüsüm-u Sitte İdaresi kaldırılarak görev ve yetkileri artık bu kuruluşa devredilmiştir.

Kısa adı Düyun-u Umumiye olan kuruluş, Osmanlı dış borçlarını yeniden yapılandırmış ve Osmanlı maliyesinin kontrolü alacaklı devletlerin eline geçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin siyasal haklarını kullanmaya ortak olan, mali kaynaklarını denetim ve gözetim altına alan uluslararası mali bir kuruluş ortaya çıkmıştır. Bu İdare’nin Osmanlı Devleti’ne karşı hiçbir sorumluluğu olmaması ve özel bir şirket yararına hizmet etmesi Osmanlı’yı zora sokmuştur (Parvus Efendi, xxxx: 38).

Düyun-u Umumiye Teşkilatı, Muharrem Kararnamesi hükümlerine dayanarak bütün gelirlerinin yönetimini yeni kurulacak bir şirket idaresine verilmesini Osmanlı Hükümetine önermiştir. Düyun-u Umumiye teşkilatının bütün gelirleri için kendi kontrolünde ayrı bir şirket kurmak istemesinde bütünün Osmanlı bütçesindeki en önemli gelir kaynaklarından biri olması

rol oynamıştır. Avrupalı alacaklılar ve Osmanlı Devleti tütünün önemli bir gelir kaynağı olduğunun bilincindeydiler. Osmanlı Devleti'nin onayının alınmasından sonra Müşterekü'l-Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye ya da Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresii (La Soci t  de la R gie Coint ress e des Tabacs de L'Empire Ottoman) adıyla bir şirket kurulmuştur (Dığıroğlu, 2007: 32).

Resim 3.2: Düyun-u Umumiye Binası, (www.pinterest.com. Erişim tarihi: 25.05.2016).

3.3. Reji'nin Kuruluşu, Yapısı ve Politikaları

27 Mayıs 1883 tarihinde 30 yıl imtiyaz süresi ile kurulan Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresii (La Soci t  de la R gie Coint ress e des Tabacs de L'Empire Ottoman) halk arasında kısaca ‘‘Reji İdaresi’’ olarak bilinip adlandırılmıştır. Reji usulü, XIX. Yüzyılda Batılı ülkelerin sömürgeleştirmek istedikleri ülkelere uyguladığı bir yöntemdir. Merkezi yönetime sahip olan ülkelerde ‘‘artık değere’’ doğrudan el koyamayan Sömürgeci Devletler,  lke kaynaklarının ve hazinesinin ‘‘emaneten’’ yönetimi’’ ile artık değeri paylaşırlar. Buna göre, yönetim elde edilen gelirden hükümete sabit bir kira  der ve kalan k rı da değişen oranlarda paylaşır (Altun, 1995: 15-16). Böylece Fransızca asıllı olan Reji deyimi ‘‘Emaneten İdare’’ anlamına gelmektedir.

Reji'nin yapısı, teşkilatı ve uygulamalarını kavramak açısından kuruluş metinlerine bakmamız gerekmektedir. Reji'nin ‘‘oluşumu, çalışması, hukuki ve mali durumu, hükümet ve çiftçilerle

ilişkileri, tütün üretiminin kontrolü, tütün işletmesi ve dış piyasada pazarlanması vb. hükümlerini kapsayan Şartname, Nizamat-ı Esasiye ve Mukavele olmak üzere üç temel hukuki metni bulunmaktadır” (Keskinkılıç, 2000: 659). 29 maddelik Reji Şartnamesi’nin birinci maddesine göre; Reji’nin ilk imtiyazını 1883-1913 yılları arası 30 yıl süre ile daha sonra ikinci imtiyazını 1913-1925 yılları arası 12 yıl olmak üzere toplamda 42 yıl Osmanlı topraklarında tütün ticaretinin tekeli idare etmiştir (bakınız, Reji İdaresi Şartnamesi). Reji şartnamesinin 2. ve 3. maddesine göre; İstanbul merkezli Osmanlı, Viyana merkezli Credit Anstalt ve Berlin merkezli Bleichröder Bankalarının ortak olduğu çok uluslu yabancı sermayeli anonim bir şirket olma özelliğine sahiptir. Bu bankaların her biri farklı sermaye yapısına sahip bulunmaktadırlar. Reji’nin merkezi İstanbul’dur. Ancak, uygun gördüğü takdirde hem Osmanlı Devleti sınırları içinde hem de yabancı şehirler de şubeler ve acenteler açabilir. Reji Şartnamesi 11. maddesi gereğince, “Doğu Rumeli hariç, Osmanlı Devleti sınırları içinde bandrol yönteminin uygulandığı vilayetlerin tümünde, ülke içinde tüketime ayrılan tütünlerin üretim, satın alınma, depolanma, işlenme ve ayrıca sigara üretim ve satış aşamalarını gerçekleştirme, bu faaliyetlerini Osmanlı Devleti adına yürütmek üzere” kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 14 Nisan 1884 yılında faaliyete geçmiştir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 64).

Reji, tütün gelirlerinin toplanması yanı sıra tütün kaçakçılığı ile ilgili sorunları da üstleniyordu. Bu amaçla Reji Şartnamesinin 3. maddesi gereğince “tütün kaçağının menî ve iktiza eden memurları kendisi tayin edecek” ve bu memurların kıyafeti Osmanlı Devlet memurlarının kıyafeti ile uygun olacak şekilde Maliye Nezaretince belirlenecektir. Burada Osmanlı jandarma kıyafeti kastedilmektedir. Kaçakçılığın önlenmesi için ise Osmanlı Yönetimi, Reji İdaresine “her türlü muaveneti ifa” sözü vermiştir. Kaçakçılığın önlenmesi işi ciddi bir iç güvenlik konusu olmasına rağmen Osmanlı Yönetimi bunu kendisi önlemek yerine Reji’ye yardım sözü vermiştir. Doğrudan kendisi bir sorumluluk üstlenmemektedir. Ancak verdiği bu yardım sözünün de pek tutulmadığı 4. Bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Duyun-u Umumiye’nin asıl görevi, “Bir yandan, mali işlerini iyi yönetemeyen ve mali müzayaka (zor durum) içine düşmüş olan Osmanlı Devleti’nin gelirlerini toplayıp, borçlarını düzenli bir biçimde alacaklılarına ödemeyi güvence altına almak” iken (Özdemir, 2010: 78) Reji’nin kuruluşundaki temel amaç ise tütün hasılatının Osmanlı Devleti ile Reji arasında

tarafarca kararlaştırılacak koşullar içinde bölüştürölmesidir. Doğal olarak şirket her ticari yatırımın yegâne amacı olan kar etmeyi hedeflemiştir.

Reji'nin 14. maddesi gereğince, Reji, tütünün üretim koşullarını kontrol altına almak amacıyla bazı düzenlemeler yapmıştır. Tütünün izinsiz ve kaçak yollarla ekimini önlemek için üreticiler Reji'den alabilecekleri bir ruhsatla tütün yetiştirebileceklerdir. Üretici, Reji'den üretim izni almaya zorunlu tutulmuş ve üretim izni her yıl yenilenmek suretiyle verilmiştir. Bu ruhsatta üreticiler, ekim yapacakları arazinin yerini ve dönümünü bildireceklerdir. Reji, yarım dönümden az yerlerde tütün ekimine ruhsat vermemektedir (bakınız, Reji şartnamesi).

Reji'nin 16. ve 18. maddesi tütün üretim aşamasının depolanma ve saklanma koşullarıyla ilgilidir. Tütün ruhsatı alınıp üretim başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin tütün ziraatı yapılan her yerinde tütünler Reji'nin ambarlarına teslim edilecektir. Reji, “yüz bin kıyye” ve daha çok tütün üretimi yapılan yerleşim yerlerinde ambar inşa ve tedarikinden sorumlu tutulmuştur. Ambarlara teslim edilen tütünlerin denetimi Reji'dedir. Tütün, Reji ambarlarında iki sene kalabilecek ve teslim tarihinden itibaren ilk altı ay para ödemeksizin Reji tarafından saklanacak, ardından her altı ay için üretici Reji'ye kira ödeyecektir. İki yıl Reji ambarında kalan tütün üretici tarafından alınmazsa Reji'nin 15 günlük ikaz süresinin ardından ambarın bulunduğu yerin İdare Meclisi tarafından, bir hükümet memurunun da bulunması koşuluyla Reji, tütünü ihracat için müzayede usulü ile satın alır. Üreticiye ambar masraflarını düştükten sonra ürünün parasını verir.

Tütün üreticisi ve Reji arasındaki, Reji şartnamesi'nin tütün üretimiyle ilgili maddeleri ve kurumsallaşmasından kaynaklanan sorunları 4. Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Reji'nin merkezi İstanbul'dan idare edilmiştir. Reji'nin “örgütlenme stratejisine göre tütün üretiminin yapıldığı büyük merkezlere *Reji Nezareti* kurulmuş” vilayetlerdeki küçük iller ve kasabalarda ise, müdürlük ve memuriyetler şeklinde örgütlenilmiştir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 116).

Reji, tütün üretiminin yoğun olduğu merkezlerde üretimi desteklemek kârını arttırmak için fabrikalar kurmuştur. Reji faaliyette geğer geğmez “1884'te İstanbul ve İzmir'de fabrikalar kurmuştur. Daha sonra ise Adana (1885), Samsun (1887) řam ve Halep'te daha küçük boyutlarda fabrikalar kurmuştur” (Eldem, 1970: 133). Zamanla Selanik başta olmak üzere başka tütün merkezlerinde de fabrikalar ačan Reji, bunun dışında taşrada depo, atölye, mağaza ve küçük ölçekli fabrikaları da işletmiştir.

Reji yabancı sermayeli bir şirket olduğu için idari pozisyonlarda sıklıkla yabancıları tercih etmiştir. Reji'nin bir üst düzey yetkilisinin verdiği bilgiye göre, istihdamda; “ ‘taşradaki idari görevlerin yerli halktan kişilere, denetim ve yönetim görevlerinin ise yabancılara bırakılması’ ilkesi benimsenmiştir” (The London Times, 3 Ekim 1882 aktaran Oktar, 1992: 82). Örneğin, Reji'nin “Adapazarı'ndaki temsilciliğinin müdürlüğünü bir Osmanlı vatandaşı olan Ermeni Karabet Efendi” yapmaktaydı (Narin, 2009: 53).

Reji, üst kademe yöneticilerine yüksek maaşlar vermiş, “kurumun başkan ve başkan yardımcılarını, Osmanlı Bankası, demiryolu şirketleri ve yabancı bankalarda iş deneyimi olan kişilerden seçilmiştir” (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 69).

1904 yılı Samsun Reji Nezareti Yöneticilerini gösterir tabloda çalışanların etnik kökenleri hakkında bilgi verilmektedir.

Tablo 3.2: 1904 Yılı Samsun Reji Nezareti Yöneticileri

Nazır	Mosyo Alfred Vital
Muhasebeci	Mosyo Viş
Nezaret-i Dava Vekili	Agah Bey
Bas Muhammin	Mosyo Liyadi Arsilan
Fabrika Dairesi Nazır Muavini	Mosyo Perdikari
Direktör	Veliyuddin Efendi
Muavin	Mosyo Arlo?
Muhasebeci	Aftoniyadi Efendi

(Günaydın, 2009: 115).

Reji'nin tütün fabrikalarında yabancı işçi çalıştırıldığı bilinmektedir (Kırpık, 2004: 59-60). Tütün fabrikalarında ucuz emek gücü olarak çocuklar ve kadınlar sıklıkla istihdam edilmiştir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 134). Tütün fabrikalarında on dört yaşından küçük erkek ve özellikle kız çocukların çalıştırılması sıklıkla rastlanan bir durum olmuştur (Nacar, Erişim tarihi: 17.04.2016, www.ottomanhistorypodcast.com). Yine Ticaret ve Ziraat Nezareti istatistiklerinde yer alan “Dersaadette tütünler elan çocuklar tarafından el ile paket edilmekte” sözü çocuk emeğinin kullanımına dikkat çekmektedir (Oktar, 1992: 89). Kadınların ince ve uzun parmakları tütün yapraklarını dizmeye ve tütün sarmaya yatkın olduğu için fabrikalarda tercih edilmişlerdir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 129). Buna rağmen “kadın işçilerin ücretlerinin erkeklerinden en az %50 az” olduğu görülmektedir (Quataert, 1998: 116).

Örneğin, 1914 yılında Samsun Reji fabrikasında istihdam edilen işçi sayıları incelendiğinde kadın çalışan sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Fabrikanın farklı bölümlerinde

toplam 371 çalışanın 265'i kadın ve (küçük kız) çalışan, 106'sının da erkek çalışan olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle paketleme ve hizmet bölümlerinde (Hidmet-i dâhiliye ve Kıyhane dairesi) hiç erkek çalışan yoktur (Günaydın, 2009: 109). Kadın işçilerin çoğunlukla tercih edilmesinin nedeni kadın emeğinin erkeklere nazaran %50 daha ucuz olmasıdır.

Tütün mağazalarında çalışan işçiler çoğunlukla göçmen ailelerinden gelmişlerdir (Nacar, Erişim tarihi: 17.04.2016. www.ottomanhistorypodcast.com). Bulunduğu yörenin etnik ve dinsel yapısına göre Rum, Türk, Bulgar, Yahudi, Ermeni ve Arap işçiler bir arada çalışırken kadın ve erkek işçilerin farklı bölümlerde çalışmasına dikkat edilmiştir. Kadınların çalıştığı bölümlerde erkek denetçi ve/veya ustabaşı bulundurulması uygulaması sıklıkla görülen bir durum olmuştur.

Resim 3.3 ve 3.4'de Reji fabrikalarında çalışan kadın ve çocuklar görülmektedir.

Female Cigarette Rollers in the Cibali Factory. Photograph by Guillaume Berggren, Kadir Has University Collection, Istanbul

Resim 3.3: İstanbul Cibali tütün fabrikasında sigara saran kadın ve çocuk işçiler, (Guillaume Berggren'in fotoğrafı Kadir Has Üniversitesi koleksiyonu. Erişim tarihi: 01.07.2017. www.haberalgazetesi.com).

Resim 3.4: 1906 yılında Samsun Reji fabrikasında çalışan erkek ve çocuk işçiler, Hakan Akçaoğlu koleksiyonu. (www.gokhanakcura.blogspot.com.tr. Erişim tarihi: 01.02.2016).

THE ONLY CIGARETTES MADE IN TURKEY.			
<i>As supplied to all the Courts of Europe, Principal London Clubs, and Naval and Military Officers.</i>			
PRICES PER 100.			
Yenidje	12/-	and	13
Special	9/-	and	10/-
En A'ala	7/-	and	8/6
Yaka	6/-	and	7/6
Nazir	4/6	and	5/-
Selam	4/-	and	5

Sold by all Leading Tobacconists.

Truth says, 31st March, 1909: "I should think that the man who enjoys Oriental Tobacco might indulge himself up to the extent of a few dozen Turkish Régie Cigarettes daily without regretting it.

Assorted samples of 12 Cigarettes post free on receipt of P.O. for 1/-

West End Depot: RÉGIE, 83, PICCADILLY, W
Offices and Warehouse: 15-15½, Warbur Street, London.

Resim 3.5: Londra da ünlü bir cadde olan Piccadilly. W, -taraması yapılan orijinal aslında daha net okunan 1909 tarihli- Türkiye Reji Sigaraları afişi. Sadece Türkiye’de üretildiği ve markalarıyla beraber satış fiyatlarını gösterir afişte Reji’ye ait “Yenice, Special, En A’ala, Yaka, Nazir, Selam” isimleriyle altı adet sigara markası ve satış fiyatı görünmektedir (Samsun Yerel Tarih Grubu, 2013: 72).

4. BÖLÜM: TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI BAĞLAMINDA REJİ'YE GÖSTERİLEN DİRENİŞ, TEPKİLER VE MÜCADELE

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde kaçakçılık olgusu ve tütün kaçakçılığı incelenmiştir. Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde sıklıkla rastlanan tütün kaçakçılığı olgusunun coğrafi boyutları tespit edilerek, kaçakçı yatakları analiz edilmiştir. Ardından kaçakçı-kolcu mücadelesi üzerinden tütün kaçakçısı kimliği ve kolcu kimliği incelenmiştir.

4.1. Osmanlı Devletinde Kaçakçılık Olgusu ve Tütün Kaçakçılığı

Bir önceki bölümde kaçakçılık olgusu ve kavramsallaştırmasının ne olduğuna dair tartışma yapılmıştır. Tekrar hatırlamak için kısaca kaçakçılık; bir malı yasalara aykırı olarak gizli yollardan temin etme ya da yurttan çıkarma eylemi olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı Devletinde uzun dönemler çeşitli malların kaçakçılığı yapılmıştır. Bu kaçakçılığı yapılan mallar arasında hububat, silah, barut, içki, tuz, et, kahve, tütün ve benzeri ürünler sayılabilir. Osmanlı coğrafyasında kaçakçılık yaygın bir fenomendir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren en sık görülen kaçakçılık faaliyeti zahire (tahıl-hububat) kaçakçılığı olmuştur. Zahire fiyatlarında istikrar arayan Osmanlı Devleti bu duruma özel bir önem vermesine rağmen zahire (tahıl-hububat) kaçakçılığının ve ihlallerinin yüzyıllar boyu devam ettiği bilinmektedir (Aynural, 1989: 43). XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti bazı maddelerin ihracını yasaklamıştır. Bu maddeler arasında buğdayın önemli bir yeri vardır. Ancak “yasaklamalara ve alınan tedbirlere rağmen hububat kaçakçılığı XIX. Yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir” (Genç, 2004: 49).

Aynı şekilde özellikle XVI. Yüzyıldan sonra ateşli silahların kullanımının artması silah kaçakçılığının da Osmanlı İmparatorluğunda görülmeye başlamasına neden olmuştur (İlgürel, 1979: 306). Bu iki kaçakçılık türü kaçakçılığın gerek denizde gerek karada Osmanlı topraklarında yerleşip organize şekilde örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Kaçakçılığı meslek olarak yapanların yanında korsanlar ve tüccarlarda kaçakçılık faaliyetlerine zaman zaman katılmışlardır. Korsanlar ve/veya deniz haydutları çalınan malların satılması aşamasında kaçakçılara dâhil olurken tüccarlar da gayr-i resmi olarak kaçakçılık faaliyetlerini dönemselsel olarak yapmışlardır (Braudel, 1990: 149). Bunların yanı sıra XVI. Yüzyıl sonlarında canlı hayvan kaçakçılığının da İmparatorluk topraklarında yapıldığı bilinmektedir (White, 2013: 216). Keza tuz da kaçakçılığı yapılan önemli mallardan biri olmuştur

(Demirtaş, 2004). Nitekim bu kaçakçılık türü XIX. Yüzyılın sonuna doğru artış göstermiştir (Demirel, 2002).

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren var olan bu kaçakçılık faaliyetlerinin tütün kaçakçılığını kolaylaştırıcı bir etmen olduğu düşünülebilir. Özellikle hububat ve silah kaçakçılarının kullandığı yollar, vasıtalar ve insan kaynakları tütün kaçakçılığının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devletinde tütün kaçakçılığının tütünün Osmanlı'ya gelişinden bir süre sonra özellikle 1609-1649 yıllarında yürürlüğe giren tütün yasaklarıyla başladığı bilinmektedir. Tütün kaçakçılığı, yasaklı yıllarda çok uzun yıllardır faal olarak çalışan kaçakçı grupları ve ağları (rotaları) üzerinden yapılmaktaydı. Tütün içmenin, satmanın ve ekiminin cezalandırıldığı bu dönemde özellikle başkent İstanbul kaçakçı faaliyetlerinin odak noktası olmuştur. Tütün içiminin Mehmet IV (Avcı Mehmet) zamanında şeyhülislamın fetvası ile serbest bırakılmasından sonra kaçakçılık faaliyetleri azalmıştır. Tütünün serbestçe ekildiği, ihraç edilip satıldığı, ithal tütünlerin ülkeye serbestçe girdiği bu yıllarda tütün üzerinden bir vergi alınmaması da tütün ticareti lehinde kaçakçılık aleyhine bir durum yaratmıştır.

Osmanlı Devleti, tütün ziraatına 1691 yılında "nısıf vergisi" koyduktan sonra kaçakçılık olgusu tekrar ortaya çıkmıştır (Yapıştırın, 2013: 59). Bu vergiye göre çiftçi, ürettiği tütünün yarısını nakdî olarak devlete vermekteydi. Son derece ağır olan nısıf vergisi, çiftçi ve tüccarın tepkisi ve kaçakçılığın artması sebebiyle 1697'de kaldırılmıştır (Yılmaz, 2005: 7). Böylece ilk önce tütün yasakları daha sonrada tütün üzerinden alınan vergilerin yüksekliği nedeniyle başlayan tütün kaçakçılığı uzun yüzyıllar boyunca İmparatorluk topraklarında sürmüştür. Osmanlı topraklarındaki tütün kaçakçılığında temel nedenin yasaklamalar ve vergilendirme sistemi olduğu açıkça görülmektedir. 1697 yılından 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar tütünden dönüm başına maktu bir vergi alınmıştır ve 1839 yılından sonra zirai ürünlerden öşür (aşar) vergisi alınmaya başlanması tütün çiftçilerinin tepkisiyle karşılaşmış, kaçakçılık tekrar artış göstermiştir (Yılmaz, 2005: 129-130). 1697'den Reji'nin Tütün tekeline almasına kadar geçen süreçte (1883) Osmanlı Devletinde tütün kaçakçılığının sıklığı, yoğunluğu ve nasıl işlediği ile bilgilerin kaydı yeterli değildir. Buna rağmen kaçakçılığın devam ettiği düşünülmektedir.

4.2. Tütün Kaçakçılığının Nedenleri

Reji döneminde artış gösteren tütün kaçakçılığının neden yapıldığı ile ilgili pek çok farklı görüş vardır. Bu görüşler kaçakçılığın nedenleri açısından; Reji'nin uygulamalarından kaynaklı duyulan hoşnutsuzluklara, üretici kesimlerde yaşanan geçim sıkıntıları ve gelirlerindeki azalmaya, Reji'nin toplumda yabancı bir unsur olarak görülüp algılanmasından, merkezi hükümetin “kararsız” tutumuna, Reji kolluk kuvvetlerinin şiddet içeren eylemlerine değin farklı yönlerine vurgu yapar. Tütün kaçakçılığı aşağıda bahsedilen nedenlerin bileşkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu nedenler birbiriyle ilintili şekilde etkileşime girmiştir.

Reji'nin kuruluş şartnamesinde bulunan maddelerin bazıları doğrudan tütün üreticisini zor durumda bırakmıştır. Örneğin, şartnamenin 14. maddesine göre Reji ile tütün üreticileri arasında yaşanan ruhsat problemleri sorunlara yol açmıştır. Her toprak parçası için her yıl ruhsat yenilemek zorunluluğu üretici için hem üretim iznini tekrar alamama gibi maddi zararlara hem de zaman kaybına yol açmıştır. Aynı maddenin devamında yarım dönümden az yerlere şirketin ruhsat vermemesi çoğunluğu küçük toprak mülkiyetine sahip olan Osmanlı köylüsünü memnun etmemiştir. Örneğin, ruhsat alma sorunu için “1910 Mayısında Edirne, Selanik, Sofulu, İskeçe ve Ortaköy yöresindeki çiftçiler, gereksiz masraflara yol açtığı gerekçesiyle valiliklerden bu uygulamanın kaldırılarak tüm tarlalar için tek arzuhal verilmesinin yeterli” sayılmasını istemişlerdir (Temel, 2001: 4). Ruhsat sorunu tütün üreticisi ve Reji arasında Reji var olduğu sürece devam eden bir sorun olmuştur (Dığıroğlu, 2014: 238). Şartname'nin 15. Maddesine göre, Reji'nin çiftçiye faizsiz para verme taahhüt etmesine karşın buna uymadığı görülmüştür. Örneğin, 1910 yılında Tokat ve Tekirdağ tütün çiftçileri bu konudaki şikâyetlerini telgrafla bildirmişlerdir (Keskinlikç, 2003: 26). Şartname'nin 16 ve 18. Maddelerine göre, tütünlerin Reji ambarlarında muhafaza edilmesi şartı köylünün ürünlerini ambarlara götürme zorunluluğuna yol açmıştır. Rejinin yeterli sayıda ambar yapmaması ve ambarların tütün üretim bölgelerinden uzak olması aynı şekilde üreticiyi zorlamıştır. 1887 Nisan ayında Samsunlu tütün yetiştiricilerinin belirlediği delegeler hükümete ilettikleri şikâyette Reji'nin sözleşmede belirtilen stok depolarını sağlamadığını belirtmişlerdir (Quataert, 1984: 75). Benzer şekilde “1887 yılının sonunda Hükümet, şirketi Selanik'te 100, Samsun'da 47 ve İmparatorluğun diğer bölgelerinde de ihtiyaca binaen depolar tesis etmesi, taahhütlerini yerine getirmesi için uyarmıştır” (Dığıroğlu, 2011: 397).

İki seneden fazla mahsulün ambarda tutulmaması şartı ve ambar kirasının üreticiden alınması gibi yükümlülükler çok az para kazanan köylünün zararını arttırmıştır. Tütünlerin her yılın

Ağustos ayında teslim edilme mecburiyeti teslim edilemeyen ürünün kaçak sayılıp bedelsiz olarak Reji tarafından el konulmasına yol açmıştır (Gökdemir, 199: 37-40). Tütün hasatının İmparatorluğun farklı coğrafyalarında farklı zamanlara sarkması sıkıntıları arttırmıştır. Ambarsızlık yüzünden Reji'ye zamanında teslim edilemeyen mallara el konulunca da Reji, Hukuku Umumiye gazetesinin 10 Ekim 1908 tarihli haberinde olduğu gibi "...rutubetli mahzenler içinde zavallı köylünün ekmek parası olarak yetiştirdiği ürünü çürütüp de sonra okkasını 5, 10 paraya almakla asla kusur etmedi" (Oktar, 1992: 62) şeklinde durumu suiistimal etmiştir. Çiftçi, Reji ambarına ürününü kaldırmadığı zaman bir hükümet memurunun gözetiminde müzayede usulünce Reji ürünü satın almıştır. Zaten tek taraflı bir kazanç mantığının işlemekte olduğu bu usulde üretici ürününü neden Reji 'ye vermek istesin.

Şartnamenin 20. maddesi tütün fiyatını belirleme aşamasında Reji 'yle tütün üreticisi arasında yaşanacak uyuşmazlık konusunda belli yöntemler belirlemiştir. Reji lehinde olan bu usuller çoğu zaman köylünün aleyhine işlemiştir. Buna örnek olarak, "Akçaabad ve Polathaneli tütün üreticilerinin 15 Nisan 1911 tarihinde sadaret makamına tütünlerin fiyatı konusunda yaptıkları şikâyet üreticiler aleyhine sonuçlanmıştır" (Temel, 2001: 6).

Reji şartnamesinin yukarıdaki maddelerinin uygulanması şüphesiz tek başına tütün üreticisinin başka arayışlara yönelmesine neden olmamıştır.

"Tütün üreticisi ve tüccarının Reji şirketine tepki olarak kaçakçılık yapmasının temel nedeni, bu şirketin tek alıcı olarak piyasada yer alması ve dolayısıyla fiyatın saptanmasında tek başına söz sahibi olmasıydı" (Oktar, 1992: 69). İhraç edilen tütünler hariç gerçekten de Reji tütün piyasasına tek başına egemendi. Özellikle "... düşük fiyat politikası, üreticiyi kaçakçılığa itmiştir" (Akpınar, 1999: 608). Kaliteli tütüne sahip olduğunu bilen, geçimi tamamen buna bağlı olan çiftçiyi, tütününün dünya tütün piyasası değerlerinin çok altında Reji tarafından satın alınması rahatsız etmektedir. Reji'nin "... fiyatlandırma ve tartı işlemlerinde üreticiyi tatmin edememesi ve ayrıca tütün ihracından Reji tekelinin muaf olması gibi sebeplerin bir bütün olarak tütün kaçakçılığının önünü açığının altı çizilmelidir" (Emiroğlu, 1993: 34 alıntılıyan Gürakar, 2013: 3).

Sadece tütün üreticisi değil tütün tüccarlarının da kaçakçılığa karıştıkları bilinmektedir. "1886 yılında Samsun Reji İdaresi tütün tüccarlarının kaçakçılık için kullandığı adresi tespit ederek müdahalede bulunması" buna örnektir (Erler ve Edinsel, 2011: 239).

Tütün üreticisinin binbir zorlukla ürettiği ürünü düşük fiyatlarla satmak zorunda kalması onu çeşitli arayışlara itmiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında geçim imkânları daralan tütün üreticilerinin bu arayışları arasında başka ülkelerde tütün üretmek de vardır. Örneğin, 1890 yılında Meclis-i Maliye üyelerinden Zühdü Bey'in hazırladığı raporda “Reji İdaresi'nin kurulmasıyla geliri azalan ... Samsun'daki kimi Hıristiyan halkın Rusya'ya göçtüğü ve Rusya'da tütüncülükle uğraştıkları belirtilmektedir” (Keskinkılıç,2003: 243). Reji'nin faaliyetleri yüzünden sadece tütün üreticileri etkilenmemiştir. “Samsun'da İskinazi isminde bir tütün imalâtçısı Reji Yönetimi'nin ülkeye gelmesiyle imalâthesini kapatmak zorunda kalmış ve Amerika'ya giderek orada sigara imaline başlamıştır” (Şanda, 1932: 40 alıntılıyan Günaydın, 2009: 112). Bütün tütün üreticilerinin başka yerlere göç etmesi söz konusu değildi. Dolayısıyla Reji'den daha iyi bir alternatif olan kaçakçılara tütünü yüksek fiyatla satmak daha iyi bir yoldu. Örneğin, Karasu yöresinde kaçakçılar okkası 10 kuruştan yani Reji'nin alım fiyatının en az iki-üç katına tütün almaktadırlar (Quataert, 1984: 76). Benzer bir durum da Kuşadası'ndaki kaçakçıların “Reji'nin verdiği 3 kuruşa karşılık 8 kuruş fiyat vererek üreticinin elindeki tütünü” toplamalarıdır (Gökdemir, 1994: 74).

Çiftçinin tütünü kaçak olarak satmasının farklı bir nedeni de “Rejinin hukuk tanımaz tutumu, çiftçinin ise daha fazla kazanma arzu”sunun kaçakçılığa sebep olduğu yönündeki iddiadır (Keskinkılıç, 2003: 242). “Kaçak tütün trafiğinin Anadolu'da hızlı bir şekilde büyük oranlar elde etmesinde Reji'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni olmasının bir sonucu olarak ve sıkı denetimlere karşı duyulan genel hoşnutsuzluk” olduğu da söylenebilir (Velay, 1978: 512-513).

Üreticiler, yabancı bir gücün tütün üretiminin her aşamasında kendilerini denetlemesini kabullenememekteydi. “Tütün üreticileri ve tütün ticaretini yapanlar da Osmanlı Hükümeti'nin çaresizliği, Reji İdaresi'nin acımasız tutumundan dolayı, içine düşmüş oldukları zorlukları aşmak için, üretmiş oldukları tütünün tasarrufunu kendilerinde görerek kaçakçılık yoluna gitmişlerdir” (Akpınar, 1999: 608).

Reji açısından ise kaçakçılığın nedeni şirket temsilcisi M. Kamber ile Duyun-u Umumiye İdaresi Meclisi reisi M. Berje'ye göre, “kaçakçılığın Osmanlı Hükümeti'nin, Reji idaresi'ne karşı olduğunu bilen halkın, bundan cesaret alarak bu işi gerçekleştirdikleri” yönündedir (Müderrişoğlu, 1990: 33 alıntılıyan Akpınar, 1999: 609). Aynı zamanda “Hükümette kaçakçılara karşı harekete geçmeyi reddederek de şirketi ek karlardan yoksun bırakmıştır” (Quataert, 1984: 78). Bu durumun farkında olan Reji, “1896 sonlarında hükümete sunduğu bir

raporda Devleti kaçakçılığa karşı savaşta işbirliği yapmamakla” suçlamıştır (Quataert, 1984: 79).

Tüketici açısından kaçak tütün alma nedeni ise “Reji tütününün halka pahalı gelmesi ve Reji paketlerindeki tütünün kalitesinin düşük olmasıdır” (Dığıroğlu, 2014: 259). Bu durum 1908 yılında Meclis-i Vukela toplantısında da dile getirilmiştir (Keskinlik, 2000: 669). Tüm bu nedenlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkan tütün kaçakçılığı uzun yıllar sürmüştür.

4.3. Tütün Kaçakçılığının Boyutları ve Coğrafi Dağılımı

XVII. Yüzyıl başında tütünün Osmanlı İmparatorluğu’na girmesinden sonra başlayan tütün kaçakçılığı ülkenin kontrolü zor olan geniş coğrafyasından da yararlanarak yüzyıllarca sürmüştür. Osmanlı coğrafyasında; Aydın ve Cezayir-İ Bahr-İ Sefid, Trabzon ve Kastamonu Halep ve Beyrut vilayetlerinde, Selanik vilayetinde, Orta Anadolu’da, Kürt Coğrafyasında ve Dersaadet’te (İstanbul) yapılan tütün kaçakçılığı faaliyetleri incelenmiştir. Tütün kaçakçılığı, İmparatorluğun tütün üretilen bölgelerinden ülkenin iç kısımlarına ve yabancı ülkelere yapılmıştır. Bunun yanı sıra ülke içinde yabancı menşeli tütünlerin kaçakçılığının da yapıldığı bilinmektedir.

Harita 4.1: XIX. Yüzyıl sonu Osmanlı Devleti İdari Vilayetleri.

Tütün kaçakçılığı Osmanlı coğrafyasının tamamında görülmekle beraber özellikle tütün üretilen bölgelerde tütün kaçakçılığına daha sık rastlanmıştır. Osmanlı resmi belgelerinde kaçakçılık vakalarıyla ilgili pek çok kanıt bulunmaktadır.

Kaçakçılık uzun yüzyıllar deniz ve kara yoluyla yapılırken XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren demiryollarının yapılmasıyla bu vasıta da kullanılmıştır. Özellikle Reji'nin 1884 yılında faaliyete geçmesinden sonra İmparatorluk topraklarının pek çok yerinde tütün kaçakçılığı vakaları yoğun olarak görülmüştür.

4.3.1. Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı

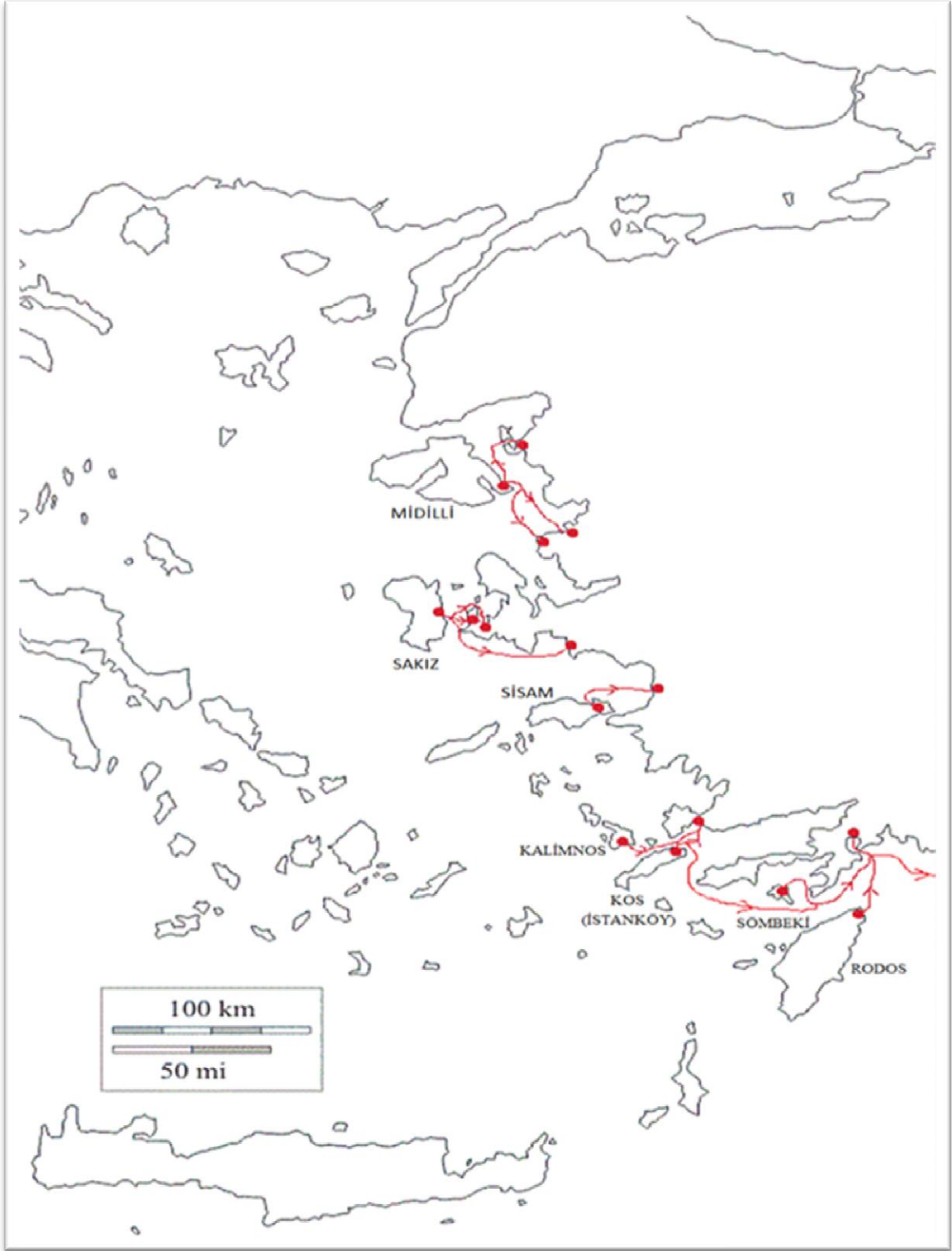
Ege Bölgesi Osmanlı döneminde idari olarak Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetlerinden oluşmaktaydı. Bu iki vilayetin coğrafi konumu tütün kaçakçılığına hem kıyı kesiminde hem de karada uygundu. Bu iki vilayette, girintili çıkıntılı kıyıların sağladığı avantaj ve saklanılacak pek çok koy ve adacığın varlığı kaçakçıların işini kolaylaştırıyordu. Ana karaya çok yakın olan adaların varlığı kaçakçılar için olumlu bir unsurdu. Bu sayede denizden mal getirilmesi kolaylaşıyordu. “Sahildeki kaçak trafiğinde en önemli olay, Ege Denizindeki adalardan Aydın vilayetine getirilen yasak eşyalardı” (Gökdemir, 1994: 83). Kaçakçılığı yapılan tek mal tütün de değildi. Uzun zamandır yapılan zahire kaçakçılığıyla birlikte silah ve tütün kaçakçılığı da kıyı boyunca yapılmaktaydı.

Ege adalarından Anadolu kıyılarına yapılan tütün kaçakçılığı Cezayir-i Bahri Sefid vilayetinin kuzeyinde şu rotalarda yapılmaktaydı: Midilli Adası'ndan, Ayvalık, Cunda Adası, Foça ve Aliğa'ya; Sakız Adasından, Sığacık, Ilıca ve Çeşme'ye (Güzeldere) tütün kaçırılmaktaydı (Gökdemir, 1994: 83-87). Harita 3.2'de Ege Denizi'nde yapılan tütün kaçakçılığı ve yönü görülmektedir.

Görüldüğü gibi “Sahildeki kaçak trafiğinin yönü Adalar'dan Aydın vilayetine doğru akmaktaydı” (Gökdemir, 1994: 85).

Sisam Adası da tütün kaçırılan bir başka adaydı. Bir Osmanlı belgesinde belirtildiği üzere, “Sisam'a karib, sevhili geniş tütün ve esliha ve ecza-yı nariye kaçakçılığına müsait olan Söke Kazasının” yani Sisam'a yakın geniş sahil kesiminde tütün, silahlar ve mühimmat kaçakçılığının yapıldığı anlaşılmaktadır (Özgün, 2008: 288).

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin güney kesimi de kaçakçılığa elverişliydi. Örneğin, “Ege Denizi'nin güneydoğusunda kalan Sömbeki ve Kalimnos adalarında yılda ortalama 415.000 kilo yaprak tütün kaçırılmaktaydı” (Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 01.05.2017).

Harita 4.2: Ege Denizinde yapılan tütün kaçakçılığı ve yönü. (haritanın yapımı ve yerleştirmesi bana aittir).

Harita 3.2'de Ege Denizi'nde yapılan tütün kaçakçılığının ve yönünü göstermektedir. Haritadan görüldüğü üzere "Bu iki adada işlenen tütünler daha sonra diğer adalara ve

Antalya'ya sevk edilmekteydi” (Temel, 2001: 9). Bu adalar sadece kaçak tütünün geçiş noktası olmayıp, tütünün işlem gördüğü yerler de olmaktadır.

Rodos Adası'nda da tütün kaçakçılığı yapıldığına dair resmi bilgiler mevcuttur. “Akdeniz Adaları Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne, Aydın Valiliği'ne bildirilmek üzere 18 Nisan 1909 tarihli” yazıda Rodos Reji başmüdürü acentelerin kaçakçılığa karışmaması hususunda uyarılmıştır (Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 01.05.2017). Dolayısıyla Rodos ve Kos adalarına en yakın kara yerleşmesi olan Menteşe bölgesindeki küçük sahil yerleşmeleri kaçakçıların tütünü boşalttıkları olası yerlerdir.

Tütün kaçakçılığı yapan kişi ve grupların dışında büyük ticari şirketlerin de tütün kaçakçılığına karıştıkları görülmektedir. Panda Leon ve Hacı Davut şirketlerine ait vapurların kamarot ve erzakçıları tarafından özellikle tütün kaçakçılığı yapıldığı bildirilmiştir (Pullukçuoğlu Yapucu, 2006: 177).

Aydın Vilayetinin kara kısmının neredeyse tamamında kalitesi yüksek tütün üretimi yapılmaktaydı. “Özellikle vilayet genelinde Söke, Kuşadası ve Ayasuluğ çevresi, Bayındır, Tire, Ödemiş, Urla, Seferihisar ve Çeşme'de birinci kalitede tütün yetişiyordu” (Pullukçuoğlu Yapucu, 2006: 175-176). Bu tütünler kaçakçı grupları tarafından iç kısımlara nakledilmekteydi. Bölgenin coğrafi yapısı kimi yerlerde kaçakçılar lehinde avantajlar yaratıyordu. Dağlık ve engebeli alanları, vadi ve nehirlerce kesilen bozuk yol güzergâhlarını kullanan kaçakçılar İzmir, Manisa, Nazilli, Muğla taraflarında üretilen tütünleri Balıkesir, Kütahya, Afyon, Denizli üzerinden iç kesimlere aktarıyorlardı. Olasılıkla kaçakçılar bölgede eşkıyaların da kullandığı yatak adı verilen köylerde konaklıyor, ıssız yolları kullanarak, sarp geçitlerden geçerek hedeflerine varıyorlardı. Kaçakçıların kimi Rum ve tahtacı köylerini de yatak olarak kullandıkları bilinmekteydi (Avcı, 2004).

Aydın Vilayetinden iç kesimlere yapılan tütün kaçakçılığına “1911 yılında yazılan bir tezkerede Afyonkarahisar'da büyük gruplar halinde tütün kaçakçılığı yapıldığı bildirilmesi” örnek olarak gösterilebilir (BOA, DH-MUIK, 29-2/7, 1911 alıntılan, Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 01.05.2017).

Aynı şekilde “tarihte merkezi otoritenin yeterince etkili olamadığı ve çeşitli aşiretlerin çatışma alanı hüviyetinde karşımıza çıkan, kara ve deniz yollarının kontrolünde hâkim konumdaki Denizli'nin güneybatı bölgesinin, kanun kaçaklarının ve kaçakçılığın önemli merkezlerinden biri olması da” örnek olarak verilebilir (Arslan, 2014: 6). Kaçakçılık faaliyetlerinin şehirlerde

ve kırsalda yoğunlaştığı merkezler bulunmaktaydı. Örneğin, “İzmir’de kaçak tütün satışları daha çok Mezarlıkbaşı ve Frenk mahallesinde” gerçekleştiriliyordu (Gökdemir, 1994: 126). Tütün kaçakçılığı bu bölgeye özgü eşkıyalık faaliyetleriyle de iç içe geçmişti.

4.3.2. Trabzon ve Kastamonu Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı

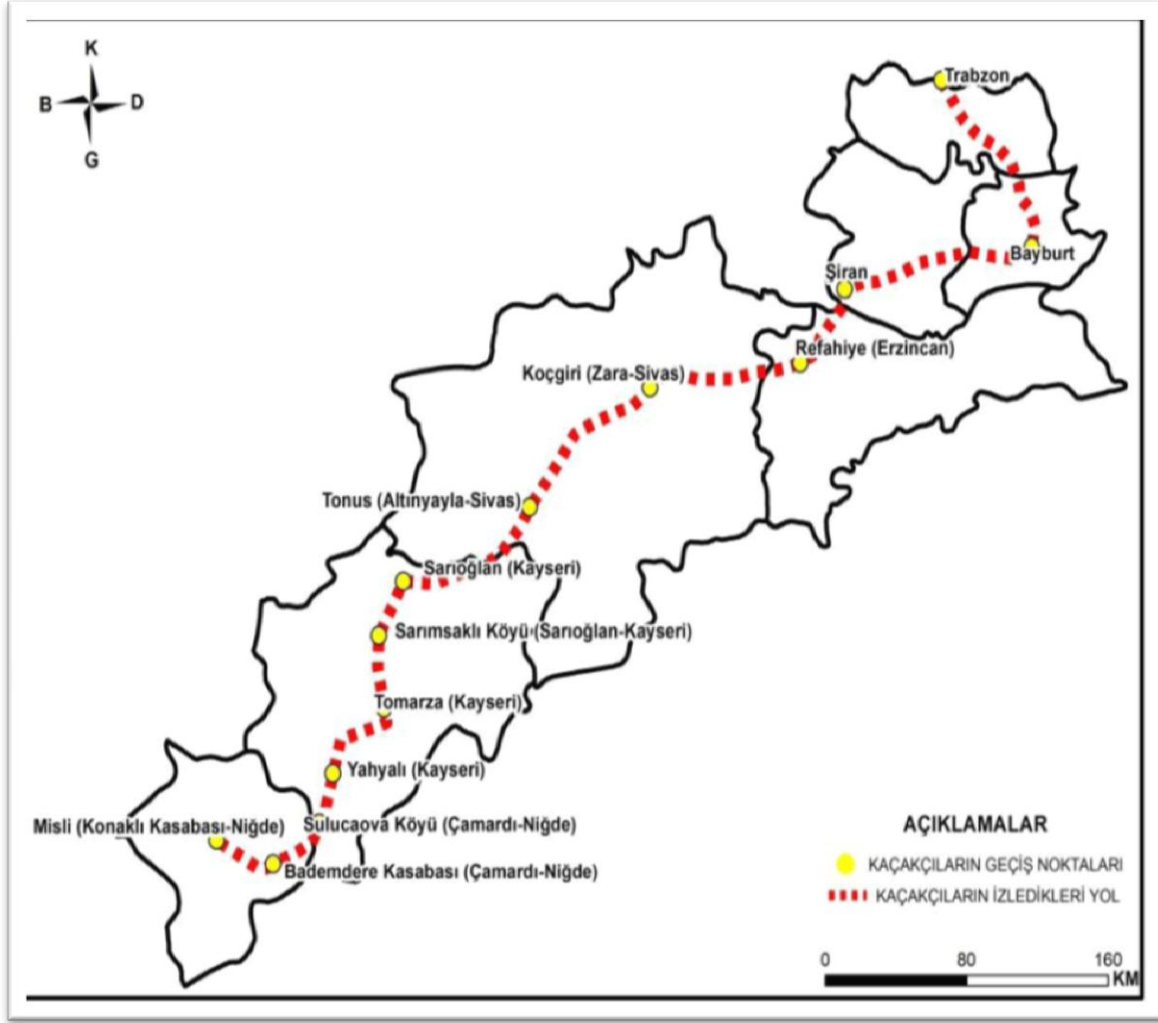
Tütün kaçakçılığının yoğun olarak yapıldığı önemli bir bölge de Karadeniz bölgesiydi. Samsun ve Trabzon kaliteli tütün üretilen merkezlerdi. Karadeniz bölgesinin coğrafi koşulları ve iklim şartları bir de merkezden uzaklığı kaçakçılığa neden olmaktaydı. Trabzon vilayetinin büyük kentlerinden biri olan “Samsun’da Reji’nin düşük fiyat uygulamasına tepki olarak tütün kaçakçılığının çiftçiden çok tüccar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır” (Erler ve Edinsel, 2011: 241).

Doğu Karadeniz’deki kaçakçılık bir taraftan kara diğer taraftan da deniz yoluyla yapılmaktaydı.

... Kara yoluyla kaçakçılık yapanlar Akçaabat’ın Sıraderesi’ndeki köylerden kalkan ve "Barhane" tabir edilen 300-400 kişilik silahlı müfreze/ kaçakçı kabileleri halinde hareket etmekteydiler. ... Kaçakçılık daha çok Doğu Anadolu Bölgesi üzerinden yapılmaktaydı. Kaçakçılar Trabzon’dan başlayan Maçka, Bayburt, Erzurum, Van üzerinden Tebriz’e uzanan bir yol ile gene Trabzon’da başlayan, Erzincan üzerinden Malatya’ya buradan da Halep’e kadar uzanan bir başka kaçakçılık güzergâhını kullanmaktaydılar (Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 15.05.2017).

“Trabzon ve çevre yerleşimlerde Sera ve Hacıbeşir dereleri vadilerini takip ederek Ağrit köyü taraflarından Maçka ve Gümüşhane üzerine yapılan kaçakçılık nam salmıştır. Giresun taraflarında Keşap ve Akköy yerleşimleri kaçakçılıkta öne çıkmışlardır” (Akpınar, 1998: 45-77).

Tütün kaçakçılığı için “Rize-Keskim-İspir yoluyla Erzurum vilayeti, oradan Kürdistan vilayeti üzerinden İran’a ulaşan güzergâh en çok tercih edilen yoldu” (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 171). “Tütün kaçakçılığı, Trabzon vilayetinden Sivas, Tokat ve Erzincan gibi yakın bölgelere yapılırken (DH. MKT. D.N: 1397, G.N:40) Niğde ve Adana gibi daha uzak bölgelere de tütün kaçakçılarının uzanması söz konusu olmuştur” (Ösen, 2015: 55). Bu rotadaki “Niğde’ye bağlı Rum köyü Misli de kaçakçıların önceden anlaştığı” kaçakçı yatağı konumundadır (Ösen, 2015: 58).

Harita 4.3: Trabzonlu tütün kaçakçılarının Trabzon'dan Niğde'ye kadar izlemiş oldukları güzergâh (Ösen, 2015: 56).

Özellikle Trabzon-Niğde güzergâhı arasındaki tütün kaçakçılığı örneği çok önemlidir. Bu kadar uzun mesafeyi kat edebilen kalabalık sayıda silahlı ve organize olan tütün kaçakçıları haftalarca sürecektir bir yolculukta önceden rotası çizilmiş, iaşe kaynakları ve barınma yerleri belli olan bir kaçakçılık faaliyeti yürütmektedirler. Büyük miktarlarda olduğunu tahmin ettiğimiz kaçak tütünü zaman zaman kolcu ve jandarma ile çatışarak da olsa Niğde'ye kadar ulaştırmışlardır (Ösen, 2015). “1887 ve 1888 tarihlerinde iki sefer düzenleyen kaçakçılar ilkinde 50 ikincisinde 70-80 kişi olarak tespit edilmişlerdir” (Ösen, 2015: 56). “Tütünü Niğde'ye kadar getirebilen kaçakçıların bir kısmı yakalanmış yapılan sorgulamalarda isimleri tespit edilebilen 55 kadar kaçakçının çoğunun Trabzonlu olduğu anlaşılmıştır” (Ösen, 2015: 60). Bütün bu durum, kaçakçılığın ne kadar organize şekilde gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır. Kaçakçıların içinde yer alan bazı kişilerin etnik kimlikleri ile onlara yataklık

eden köylerin benzer etnisiteye sahip olmaları dikkat çekicidir. Karadeniz bölgesinde denizden yapılan kaçakçılık ise özellikle sahil köylerinde yaşayanlar tarafından yürütülmekteydi. (Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 02.05.2017). Ayrıca Kaçakçıların kaçak tütün Zonguldak ve Ereğli taraflarına kadar getirdikleri bilinmektedir (Oktar, 1992: 76).

4.3.3. Halep ve Beyrut Vilayetlerinde Tütün Kaçakçılığı

Halep ve Beyrut vilayetleri gerek coğrafi konumları gerekse özellikle Halep vilayetinin İmparatorluk topraklarındaki tütün üretim bölgesi olması dolayısıyla önemli bir konumda bulunmaktadır.

Eskiden beri Basra ve Musul üzerinden gelen ticaret yollarının Doğu Akdeniz'deki varış noktası olan Halep ve diğer liman şehirleri ticaret ağında önemli bir konumda olmuşlardır. Avrupa'ya gönderilen bu ticari mallara bu coğrafyalarda ekilmeye başlanmasından sonra tütün ve özellikle İran tarafından gelen kaçak tömbeki tütünü de eklenmiştir. Aynı zamanda Anadolu'nun kuzey ve orta kesimlerinde üretilen tütünlerin de Halep dolaylarına kaçırıldığı bilinmektedir. Bu kaçak trafiğinde Beyrut ve Suriye bölgesinde tömbeki kaçakçılığı daha sık yapılmıştır (Temel, 2001: 9).

Halep vilayetinde silah, baklagil, tahıl (hububat-zahire) tütün gibi ürünlerin kaçakçılığının yapıldığı bilinmektedir. Ancak kaçakçılık faaliyetlerinde tütünün yeri oldukça önemlidir. Çünkü bölge tütün tarımının ve ticaretinin hem yasal hem de yasadışı yapıldığı bir merkezdir. Dolayısıyla kaçakçılığı besleyen önemli bir unsur da usulsüz yani ruhsatsız Reji kaydı olmadan kaçak tütün ekim alanlarının olmasıdır. "Halep'teki kaçakçılık faaliyetlerinin yaygınlığından dolayı Reji idaresinin 1911'de gelir kaybı %25 olarak gerçekleşmiştir" (Öğüt, 2011: 97). Halep ve çevresinde kaçakçılık faaliyetleri, bölgenin "sınır bölgesi olmamasından dolayı Akdeniz sahillerinden yapılmaktaydı. Akdeniz sahillerindeki kaçakçılık faaliyetlerinin öne çıktığı başlıca yerler ise Yafa, Beyrut ve İskenderun sahilleridir" (BOA, HR.HMğ.ĞğO, 79/16, h.1330/ m.1912, alıntılan Öğüt, 2011: 95). Dolayısıyla kaçakçılık faaliyeti gemilerle yapılmaktadır. Beyrut Vilayetindeki kaçakçılığı çoğunlukla Yunan gemileri yapmaktaydı (Öğüt, 2011: 95).

Halep bölgesinde özellikle kaçakçılıkta ön plana çıkan Birecik, kaçakçılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı yerlerden biridir. Birecik'in coğrafi konumu dolayısıyla kara yollarının kesiştiği noktada olması, Fırat nehrinin kuzey-güney istikametinin ortasında yer alması ve de

Bitlis-Malatya dolaylarından gelen tütünün nehir boyunca kaçak olarak taşımada elverişli bir durumda bulunmasıyla ilgilidir.

Birecik'te tütün kaçakçılığı Reji görevlilerinin yaptığı tespite göre Şerif mahallesinde kaçak tütünün stoklanması boyutlarına ulaşmıştır. (BOA, Y.PRK.AZJ 46/3, h. 1320/ m.1903, alıntılan Öğüt, 2011: 97).

4.3.4. Orta Anadolu'da Tütün Kaçakçılığı

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında Orta Anadolu'dan kasıt Erzurum Sivas, Ankara, Konya ve Mamerat-ül Aziz vilayetleridir (bakınız Harita: 4.1). Tütün kaçakçılığının transit geçiş noktası olan Orta Anadolu'daki kaçakçılık faaliyetleri oldukça yaygındır.

Karadeniz bölgesinde üretilen tütünün Halep ve Adana istikametine yöneldiği bilinmektedir. Örneğin bu yol güzergâhında Mamerat-ül Aziz vilayetinde “5 Eylül 1912 yılında Arapgir' de yakalanan kaçak tütünlere adı karışanlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır (Akpınar, Erişim tarihi: 04.06.2017, www.tarihtarih.com). Sivas vilayetinde kaçakçılığın yoğunluğunu gösteren Dâhiliye Nezareti'nin yazmış olduğu bir yazıda “kaçak tütün sevkiyatında bulunanların bir nevi şirket olduklarından bahisle on iki kuruşluk komisyon alınarak tütün kaçakçılığı yapıldığı belirtilmiştir” (BOA., DH-MUİK, 54-1, 1911 alıntılan Akpınar, Erişim tarihi: 0.06.2017, www.tarihtarih.com). Aynı şekilde 1900 yılında Sivas vilayetinde tütünün %60'nın Reji' den kaçırıldığı bilinmektedir (Quataert, 1987: 29).

Du Velay, “büyük kaçakçı çetelerinin Konya bölgesinde başıboş dolaştığını bildirilmiştir” (512, aktaran Quataert, 2008: 224). 1913 yılı Nisan ayında gerçekleşen bir takip olayından aktarıldığına göre;

“30 yüklü bir kaçakçı kafilesinin Bursa, İnönü, Bilecik, Kütahya ve Karahisar sancaklarından 30 ile 60'ar yük arasında değişen 6 kafilenin Ankara, Aziziye ve Yalvaç'tan, yine 30 yüklü bir kafilenin Sivrihisar'dan” geçtikleri tespit edilmiştir (Temel, 2001: 9).

Bu veriler incelendiğinde tütün kaçakçılarının Orta Anadolu'daki hareketlilikleri görülmektedir. Geniş bir alanda kaçakçılık trafiği rapor edilmiştir. Aynı zamanda kaçırılan tütünün miktarının çokluğu da dikkat çekicidir.

Ankara vilayetinin Beypazarı'na bağlı Karaşar kasabası tütün kaçakçılığının bu vilayetteki merkezi konumundadır. Farklı bölgelerden gelen kaçak tütünün diğer vilayetlere dağıtımı bu kasabadan yapılmıştır. Batı-kuzey eksenindeki coğrafi konumu Karaşar'ı adeta kaçakçı yatağı konumuna sokmuştur. Karaşar'da alevi inancına mensup köylerin bulunması (Şahhüseyinoğlu, 2002: 366) inanç-kaçakçılık bağlantısını tekrardan gözler önüne

sermektedir. “1911 yılında yazılan bir başka tezkere de ise Orta Anadolu’yu Akdeniz’e bağlayan Toroslar üzerinde Kamış Boğazı’nda (Gülek Boğazı) kaçakçıların varlığı tespit edilmiştir (Akpınar, Erişim tarihi: 04.06.2017, www.tarihtarih.com). Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde yaygın bir şekilde tütün kaçakçılığı karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl Antalya’da tütün kaçakçılığının yapıldığı, hatta kaçak tütün ihracatı yapanların Reji memurlarını dövdüğü ifade edilmiştir. Anamur’da tütün kaçakçılarının askerlerce himaye edildiği yolundaki şikâyetler de bulunmaktadır (Akpınar, Erişim tarihi: 04.06.2017, www.tarihtarih.com).

4.3.5. Kürt Coğrafyasında Tütün Kaçakçılığı

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında Musul, Van ve Diyarbakır vilayetleri Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerdir. “XIX. Yüzyılın sonunda dağlık ve denetimsiz bölgelerde ve sulu tarım alanlarında Kürtlerin en önemli zirai faaliyetlerinin başında tütün yetiştiriciliği” gelmektedir (Ayabakan, 2016: 17). Kürt coğrafyasındaki en önemli tütün üretim bölgesi olan Şemdinli’de Reji İdaresi 1884 yılında 25.000 okka tütün elde edildiğini belirtmiştir. “Ancak Şemdinli tütünü İran pazarında yüksek değer karşılığında alıcı bulunduğu, üretimin büyük bölümü kaçak olarak pazarlanmıştır” (Ayabakan, 2016: 20-21).

Musul vilayetindeki Barzan bölgesi de önemli bir tütün üretim bölgesidir. “Bu bölgede üretilen tütün ise Musul’dan gelen kaçakçılar tarafından Irak’ın güneyine pazarlanmıştır (Ayabakan, 2016: 21-22).

Reji’nin tütün tekeline sahip olması, Kürtlerin içinde buldukları aşiret yapısı ve coğrafyanın şartları da birlikte düşünüldüğünde Kürtlerin tütün kaçakçılığına yönelme nedenleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bölgenin İran ile denetimi oldukça zor olan sınır bölgesinde yer alması kaçakçılığın yapılmasına neden olmuştur.

Reji’nin Tütün kaçakçılığını engelleme çabalarına karşın kaçakçılığın yoğunluğuna dair bilgiler mevcuttur. Françis, R. Maunsel’in aktardığına göre “1890’da bir Reji görevlisi, altı bin ton civarındaki resmi satışın, on iki bin tonluk kaçak ticaretin yanında fazlasıyla düşük kaldığını belirtmekteydi. 1896’da Reji’nin toplam tütün satışı sekiz bin ton iken, kaçak tütün miktarı ise on bin ton idi (1901: s. 121, 144, 345 aktaran Ayabakan, 2016: 22).

Resim 4.1: Tütün içen Yezidi Kürtleri temsilen çizilen resim, (Austen, H. Layard, 1853: 224, aktaran Ayabakan, 2016: 18).

4.3.6. Dersaadet'te (İstanbul) Tütün Kaçakçılığı

İstanbul gerek coğrafi konumu gerekse büyük bir nüfusu barındırması nedeniyle illegal tütün ticaretinin merkezi konumundaydı. Kaçak tütünün toplanma ve yeniden dağıtımı buradan yapılmaktaydı. İmparatorluğun başkenti olmasına karşın benzer metropollerdeki denetim ve gözetim faaliyetlerinin yetersizliği nedeniyle kaçakçılık sektörü gelişmişti. Ticari hayatın canlı olması, gümrüklerde yeterli kontrolünün sağlanamaması kaçakçılığa imkân sağlamaktaydı. Kara ve deniz yoluyla Doğu'dan gelen tömbeki tütünü İstanbul'dan farklı bölgelere sevk edilmekteydi. Buna göre, 1912 yazında Dersaadet'ten, Gelibolu, Kale i Sultaniyye, Tekirdağ, Biga, Edirne, Selanik, Bursa, Bandırma, Erdek, Eskişehir, Ankara, Samsun, Harput, Diyarbakır, Trabzon, Konya, Balıkesir ve Hüdevendiğar'a yabancı tömbeki tütünü kaçırıldığı tespit edilmiştir (Temel, 2001: 9-10).

4.3.7. Selanik Vilayetinde Tütün Kaçakçılığı

Balkanlar tütün üretiminin yapıldığı dolayısıyla kaçakçılığın görüldüğü bir başka coğrafyadır. Selanik ve çevresi tütün kaçakçılığı örnekleriyle doludur. Reji Genel Müdürü Rambert, "Selanik ve Manastır vilayetlerinde ... şehirlerde kaçak tütün resmen imal ve fûruht (satış) olunur" bilgisini vermektedir (Dıñoğlu, 2014: 257). Örneğin, İştîp'teki bazı dükkânlarda kaçak tütünden imal edilen "fişenk" adı verilen paketler halinde sigaralar satılmaktaydı

(Dığıroğlu, 2014: 257). Selanik vilayetinde kaçakçılığın yapıldığı yerler arasında “Toyran, Demirhisar ve Kavala gösterilebilir (Dığıroğlu, 2014: 260). Bu vilayette kaçakçılığın kara ve deniz yoluyla yapıldığı gibi demiryolu ile gerçekleştirildiğine de rastlanmaktadır. “iftiler de tütünlerini demiryolu aracılığıyla Sırbistan ve Selanik’e kaçak olarak sattıklarını belirtmişlerdir” (Keskinılı, 2013: 181).

Tütün kaçakçılığı Selanik vilayetinin yakın çevresinde de yapılmaktaydı. Örneğin, “1912 yılında Arnavutluk Berat, İşkodra ve Tiran sancaklarında tütün kaçakçılığının yaygınlaştığından bahisle alınacak tedbirlerle ilgili bir tahrir yayınlanmıştı” (BOA, DH-MUİK, 64-1/32, 1912 alıntılan Akpınar, Erişim tarihi: 04.06.2017, www.tarihtarih.com).

4.4. Kaçakçı Yatağı

Yataklık; “suça önceden ya da suç anında katılmaksızın, suç işlemiş kişiye bilerek barınacak yer gösterme, suç konusu bir eylemle elde edilmiş şeyleri bilerek kabul etme, saklama, satın alma ya da bu işlere aracılık etme” olarak tanımlanmıştır (Ana Britannica, c. 22, 322). Yatak ise “suçluyu gizlice barındıran yer ve/veya kimse olarak bilinmektedir (Erişim tarihi: 05.03.2017, www.tdk.gov.tr). Suça konu olan yatak kavramı ile Osmanlı’da XIX. Yüzyıl sonunda özellikle Batı Anadolu’da efe-zeybek gruplarının efe yatağı, kışlağı, sığınağı kastedilmektedir. Bu grupların genellikle yüksek rakımlı dağ köylerinde kış aylarında barındıkları bilinmektedir.

Batı Anadolu’da “Türkmen oymakları, varoluşlarından bu yana zeybeklere en çok yardım ve yataklık etmiş toplumlardır” (zbilgin cal, 2003: 57). Eşkıyalara ve kaçakçılara yataklık edenler, köylüler olabileceği gibi, “mücadelelerin boyutuna ve niteliğine göre, ağalar, beyler, ileri gelenler, yerel yönetici muhtarlar, zenginler, mülki amirler hatta güvenlik gleri içinden birileri de olabilir” (Pullukçuoğlu Yapucu, 2006: 145).

Bu bölümde 8 farklı coğrafya/vilayette yer alan kaçakçı yatağı incelenmektedir. Bunlardan dört tanesi (Doyran, Gorka, Birecik ve Keşap) en önemli tütün üretim bölgelerinde yer almaktadır. Doyran, Makedonya bölgesindeki tütünün Balkanlara, Gorka ise Aydın vilayetinin Küçük Menderes ovasında üretilen tütünün Anadolu’nun iç kesimlerine kaçak olarak ulaştırılmasında rol oynar. Keşap, Trabzon vilayetinde üretilen tütünü kıyı boyunca hem arlık Rusya’sı hem de batı Karadeniz’e ulaştırırken, Birecik ise, Karadeniz den ve Orta Anadolu’dan gelen tütünün güneye ulaştıran yolların kavşağında yer almaktadır. Karaşar,

Misli, Arapkir ve Şemdinli iç bölgelerde tütün kaçakçılığının geçiş noktalarında yer almaktadır. Şemdinli ayrıca İran üzerinden yapılan sınır kaçakçılığında etkilidir.

Harita 3.4'de 8 farklı coğrafya/vilayette yer alan kaçakçı yatağı yerleri tespit edilmiştir.

Harita 4.4: Osmanlı coğrafyasında tespit edilen kaçakçı yatakları. (haritanın yapımı ve yerleştirmesi

bana aittir).

Kaçakçı Yataklarının Özellikleri: Bu sekiz farklı coğrafya/vilayette yer alan kaçakçı yatakları incelenerek genel bir kaçakçı yatağı özelliği oluşturulmuştur.

a) Yüksek rakımlı bölgelerdeki orman ve dağ köyleri ile kurak bölgelerdeki ve kıyı, göl kenarlarındaki küçük mesken topluluklarının oluşturduğu, b) vadi, yayla, dağ geçitleri ağzlarına açılan yolların başlangıcında, deniz, göl veya nehir kenarlarına yakın, ana yolların yakınında; orman, çöl, deniz, göl ve tabii oluşumların çevrelediği, c) ulaşım olanakları açısından elverişsiz yollara sahip ve ulaşılabilirliği iklim şartlarına bağlı, d) hükümet güçlerinin kontrolünün ve etkisinin az olduğu, e) barındırdığı nüfusun askeri geçimini

hayvancılık ve tarım faaliyetleriyle tam olarak sağlayamayan topluluklarının yaşadığı, f) Rum, Ermeni, Arap, Kürt, Türkmen ve Alevi kimliğin ağırlıkta olduğu etnisiteye sahip yerleşimlerdir.

Kaçakçı Yataklarının İşlevleri: Yukarıda özellikleri tespit edilen kaçakçı yataklarının işlevleri aşağıda sıralanmıştır:

a) İaşe ihtiyacını görme (yiyecek-içecek temini), b) barınma, c) sağlık yardımı alma, d) haber alma - haber verme, e) mühimmat sağlama (silah ve cephane tedariki) f) insan kaynağı sağlama, g) mal alış-verişi yapmadır.

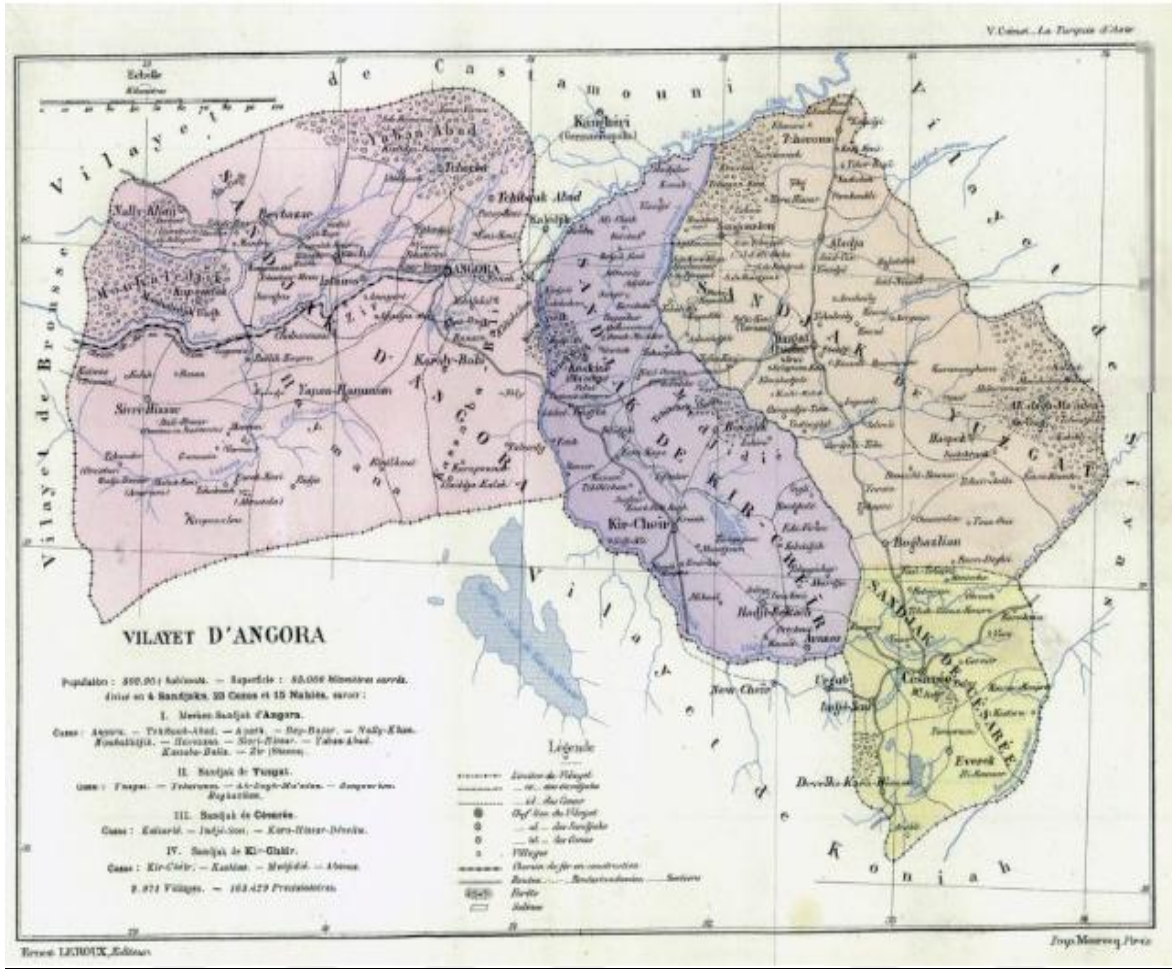
4.4.1. Karaşar

Karaşar, Osmanlı'nın son döneminde Ankara vilayetine bağlı Beypazarı kazasının bir nahiyesidir. İstanbul-Ankara arasındaki Beypazarı'ndan geçen şose yolun yakınında önemli bir konumdadır. Kuzeyinde yer alan Eğriova yaylasından Karadeniz bölgesine, kuzey-batısında bulunan Karagöl üzerinden Bolu'ya uzanan kavşak bir noktadadır.

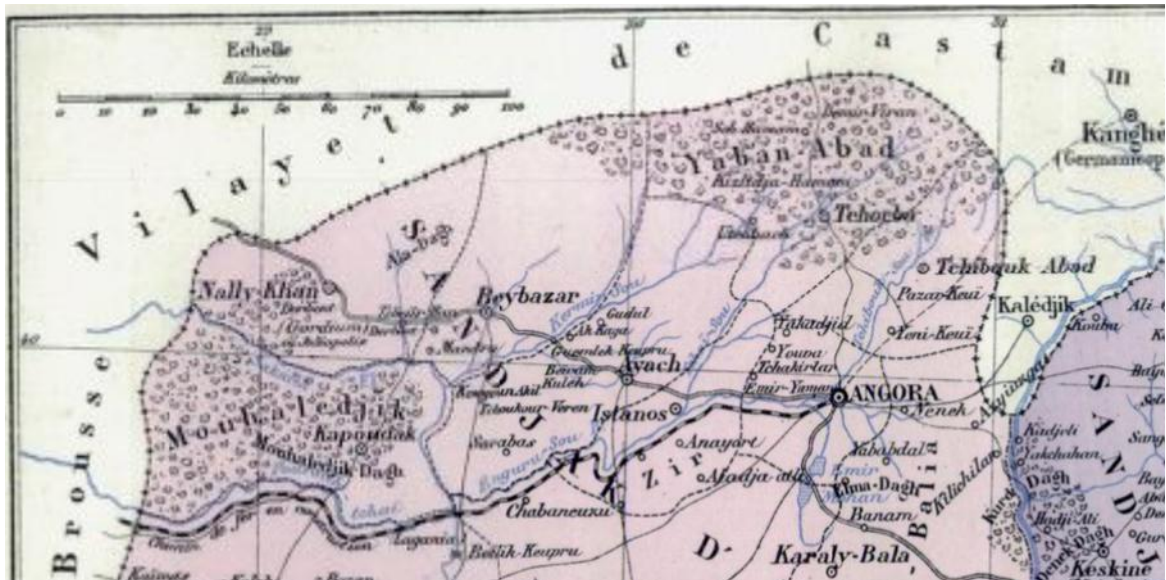
Günümüzde Ankara'nın Beypazarı ilçesine bağlı bir mahalledir. Karasal iklime sahiptir. Arazi yapısı engebelidir.

Karaşar ve çevresindeki Köseler, Saray, Dereli köyleri Hacı Bektaş Veli Dergâhına bağlı alevi yerleşimleridir (Şahhüseyinoğlu, 2002). Kaçakçı yatağı inanç bağlantısı açısından dikkat çekicidir.

Beypazarı'na bağlı küçük bir yerleşim olması nedeniyle harita 4.5'de doğrudan Karaşar yerleşimini gözükmemektedir. Karaşar, harita 4.5'de *Beybazar* olarak görülen yerleşimin kuzeyinde yer almaktadır.

Harita 4.5: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Ankara Vilayeti, (c.1, s.246).

Harita 4.5: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Ankara Vilayeti, (c.1, s.246).

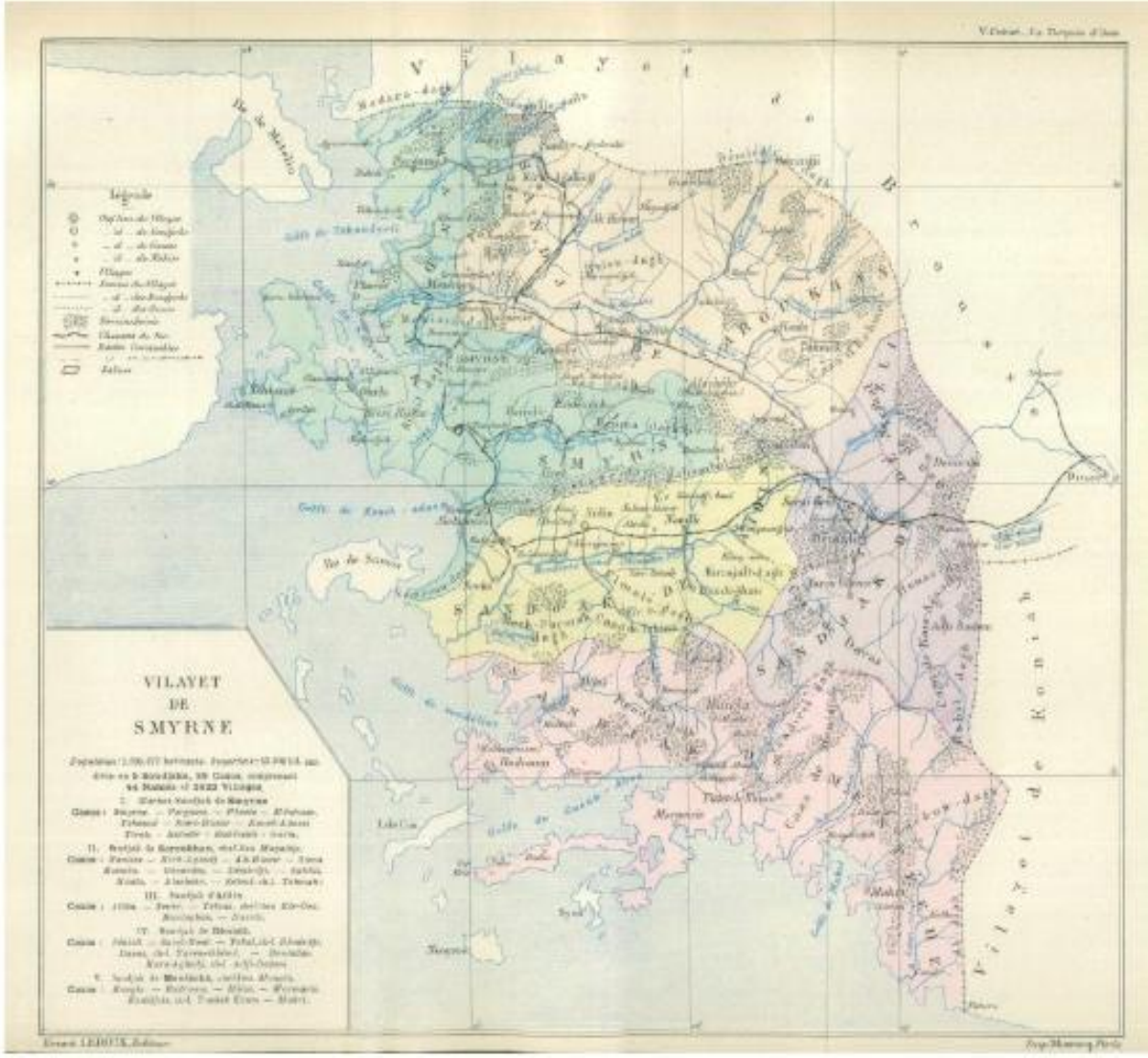
4.4.2. Gorka

Osmanlı'nın son döneminde Balyanbolu (Beydağı) “Aydın vilayetinin İzmir Sancağının Ödemiş kazasına bağlı” bir nahiye konumundadır (Sezen, 2006: 62). Balyambolu'ya bağlı Gorka ise (Korga, Gorga veya yerel dilde Goga denen) günümüzde Karaoba köyünün bulunduğu yerleşimdir. 1924 Mübadelesinden önce Rumların yaşadığı bir köy olan Karaoba ve çevresindeki köyler olan Kurudere, Bakır, Eğridere eski Rum yerleşimleridir.

Bütün bu köyler günümüzde İzmir'in Beydağı ilçesine bağlıdır. Gorka, Balyanbolu (Beydağ)'a 13, İzmir'e 155 km mesafededir. Gorka, Ödemiş ile Alaşehir arasındaki yola yakın konumuyla önemli bir mevkidedir. Ayrıca Gorka, Beydağ'dan Aydın dağlarını aşır Nazilli'ye ulaşan dağ yollarının başında bulunmaktadır.

Gorka'nın kaçakçı yatağı olduğuna dair doğrudan bir veriye rastlanmamıştır. Ancak İzmir sancağının önemli bir kazası olan Ödemişin, “Osmanlı devrinde “*bir şekavet merkezi*” olarak bilinmesi (Akkoyun, 2014: 449). Ödemiş'e çok yakın ve kaçakçı yatağına uygun özellikler taşıyan Gorka yerleşiminin de kaçakçı yatağı olması ihtimali düşündürmektedir. Ayrıca tütün kaçakçıların “*erbab-ı şekavet*” olarak nitelendirilmesi de bu bölgenin yatak olma ihtimalini güçlendirmektedir. Dolayısıyla efelerin ve kaçakçıların bu bölgede etkinlik gösterdiğini söylemek yanlış olmaz (bakınız, 4.5. Tütün Kaçakçısı Kimliği). Aynı zamanda Ödemiş kazası tütün üretilen önemli bir bölgedir.

Harita 4.6'da *Baliambol* olarak gösterilen yer Balyanbolu yerleşimidir. Gorka ise Balyanbolu'ya çok yakın küçük bir köydür.

Harita 4.6: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından İzmir Vilayeti, (c.4, s.336).

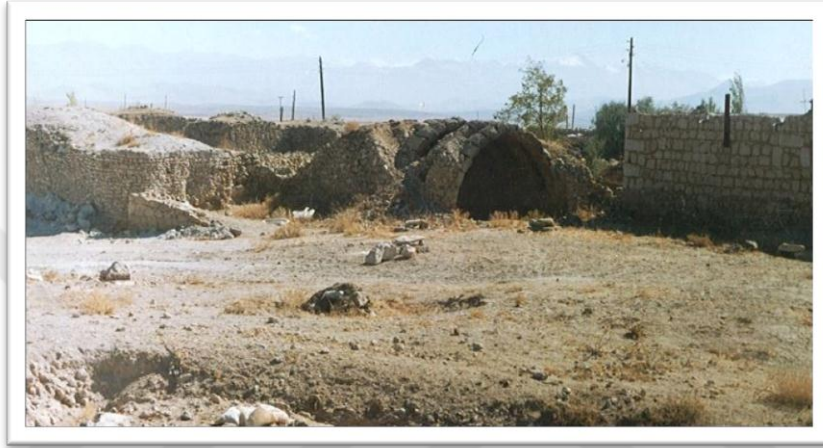

Harita 4.6: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından İzmir Vilayetinde Baliambol (Balyanbolu), (c.4, s.336).

4.4.3. Misli (Misti)

Osmanlı'nın son döneminde Konya vilayetinin Niğde sancağına bağlı bir nahiyedir (Sezen, 2006: 371). Günümüzde Niğde merkeze bağlı Konaklı ilçesinin olduğu yerdir. Niğde Kayseri arasındaki şose yola çok yakındır. Kapadokya bölgesine özgü yer altı yerleşimleri Misli nahiyesinde de bulunur. Evlerin altında kayaların oyulmasıyla oluşturulmuş birbirleriyle bağlantılı kısımlar yiyecek ve eşya saklamaya uygundur.

Aşağıdaki fotoğraflarda Misli'nin yiyecek ve eşya saklamaya uygun yerleşkelerine örnektir.

Fotoğraf 4.1: (www.kulturportali.gov.tr. Erişim tarihi: 24.05.2017).

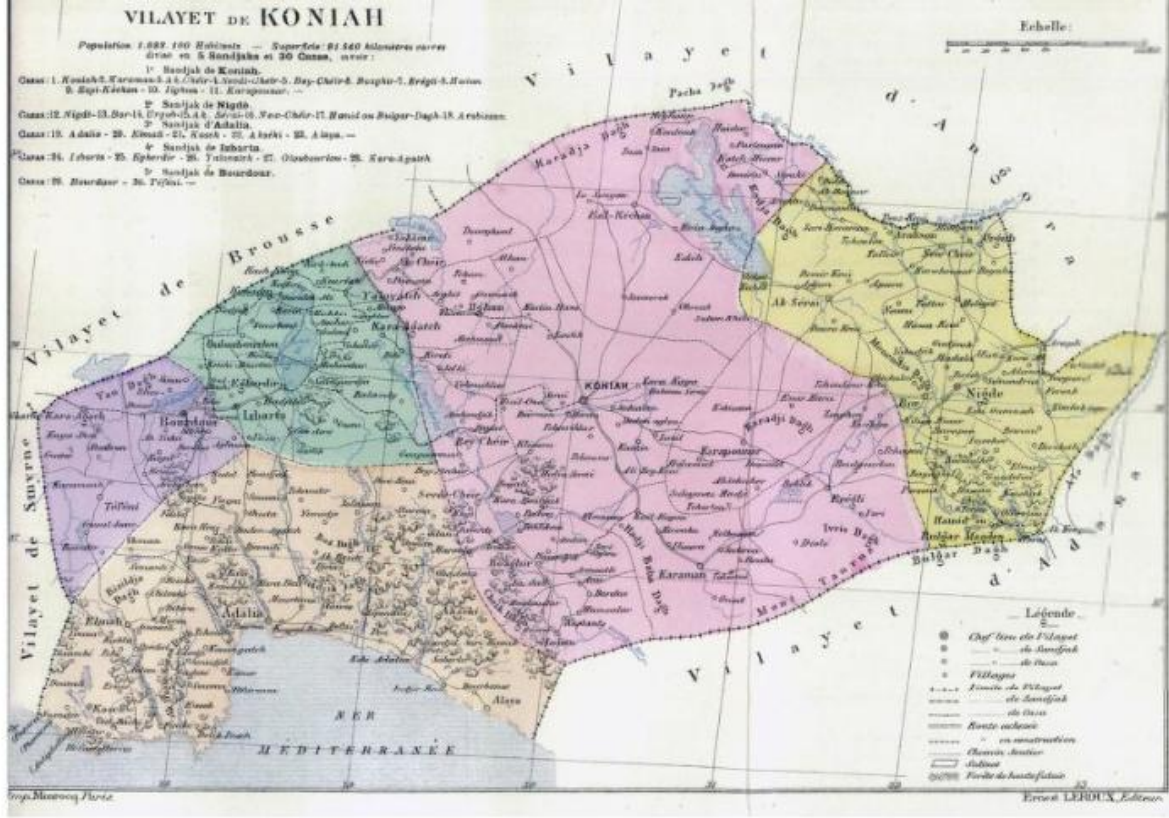

Fotoğraf 4.2: (www.kulturportali.gov.tr. Erişim tarihi: 24.05.2017).

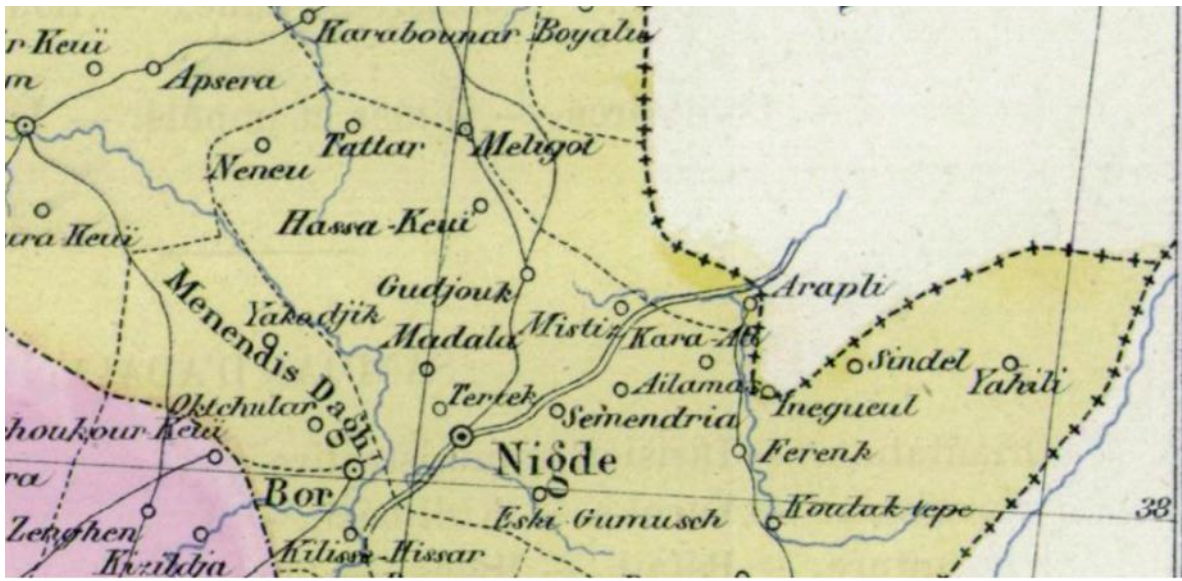
Trabzon vilayetinden gelen tütün kaçakçılarının Adana'ya kadar olan yolculuklarında "Niğde'ye bağlı Misli köyü de kaçakçıların önceden anlaştığı köylerden birisi idi" (Ösen, 2015: 58). 1924 nüfus mübadelesinden önce Misli'nin Hıristiyan Ortodoks Rumların yaşamış olduğu bir yerleşim olduğu bilinmektedir. Trabzon dolaylarından gelen tütün kaçakçıları arasında Rum asıllı kişilerin olması Rum köyü olan Misli de barınmalarını kolaylaştırmıştır

(Ösen, 2015: 58). Bu durum kaçakçı yataklarında inanç-etnisite bağlantısına dikkat çekmektedir.

Harita 4.7’de Konya vilayetinde *Misti* olarak görülen yer Misli nahiyesidir.

Harita 4.7: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet’in *La Turquie d’Asie* adlı kitabından Konya Vilayeti (c.1, s.800).

Harita 4.7: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet’in *La Turquie d’Asie* adlı kitabından Konya Vilayetinde Misti (Misli), (c.1, s.800).

4.4.4. Birecik (Bire - Biretülfrat)

Birecik Osmanlı'nın son döneminde Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlı bir kazadır (Sezen, 2006: 28). Günümüzde Şanlıurfa iline bağlı bir ilçe merkezidir. Birecik Fırat ırmağının kenarında Urfa-Antep arası önemli bir konumdadır. Nehir taşımacılığına uygun bir noktadadır.

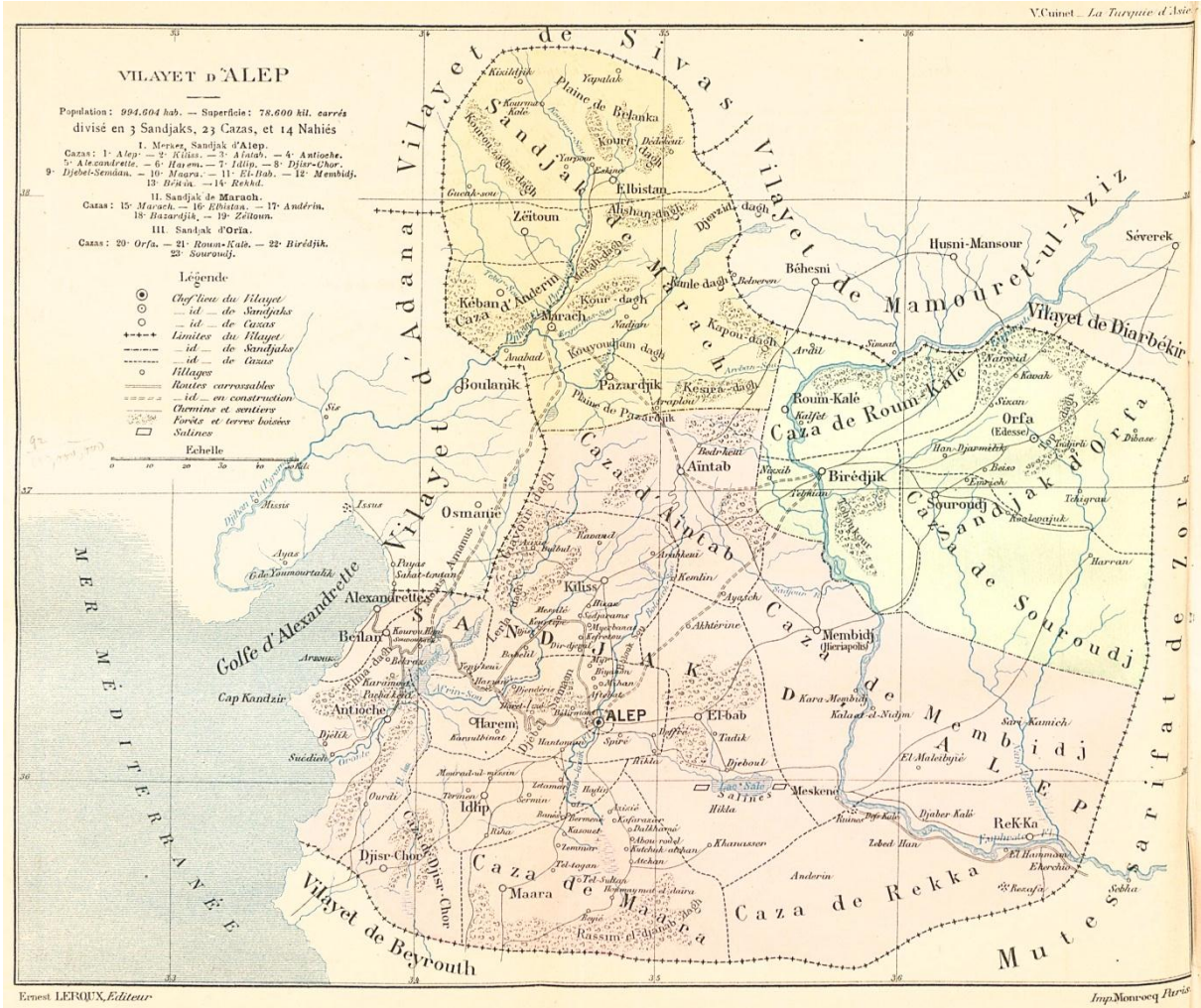
Birecik kaçakçılık faaliyetleri açısından Halep vilayetinde ön plana çıkan bir yerdir (bakınız, 4.3.3. Halep ve Beyrut vilayetlerinde tütün kaçakçılığı). Bu bölge de kaçakçılığı kolaylaştıran bir neden de 1880-1912 yılları arasında yoğun yaşanan kuraklık ve çekirge istilalarının tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemesidir (Güzel, 2012: 245). Bu tarih aralığı aynı zamanda Reji'nin faaliyete geçtiği ve dolayısıyla tütün kaçakçılığının da yoğunlaştığı zamanlardır.

Urfa sancağının sosyo-kültürel yapısı nüfus açısından karışık bir görünüm sergilemiştir. Aşiret yapısının hâkim olduğu sancakta sırayla nüfus yoğunluğuna göre Kürt, Arap ve Türkmen aşiretleri ağırlıklı nüfusu oluşturmaktadır (Ögüt, 2008: 33).

Harita 4.8'de Halep Vilayetinin Urfa sancağında *Biredjik* olarak görülen yer Birecik'tir.

Harita 4.8: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Halep Vilayetinde Biredjik (Birecik), (c.3, s.109).

Harita 4.8: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Halep Vilayeti, (c.3, s.109).

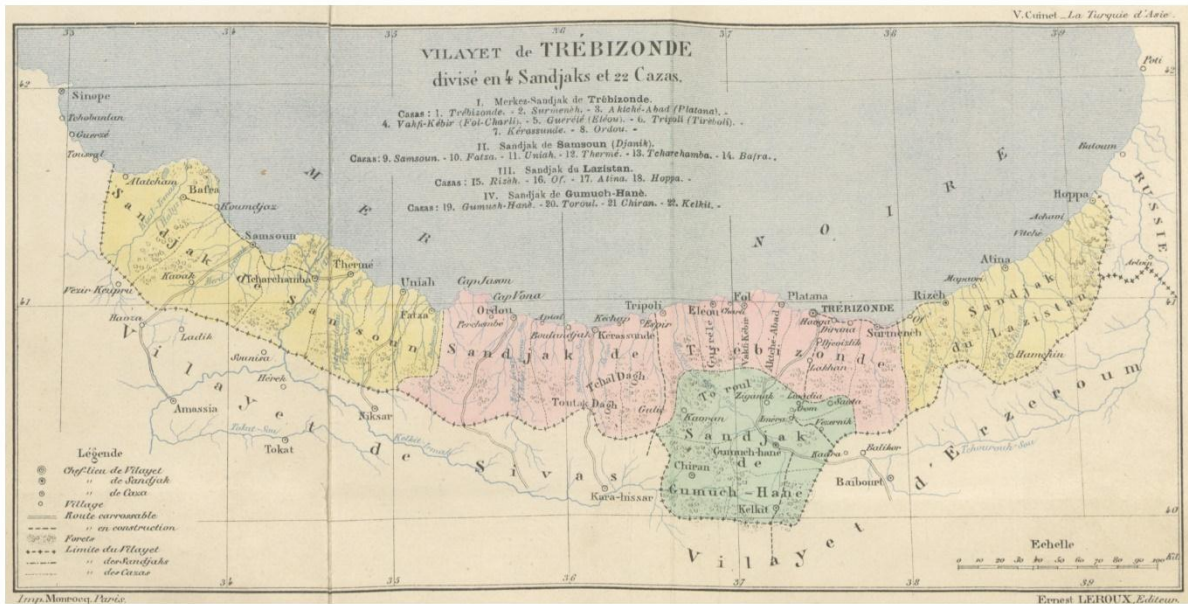

Fotoğraf 4.3: 1906 Birecik evleri, (www.facebook.com. Erişim tarihi: 24.05.2017).

4.4.5. Keşap (Uğurca)

Keşap, Osmanlı'nın son döneminde Trabzon vilayetinin Trabzon sancağının Giresun kazasının nahiyesi konumundadır (Sezen, 2006: 273). Günümüzde Giresun iline bağlı bir ilçedir. Deniz kenarında bulunan Keşap'ın arazi yapısı tamamen engebeldir. Arazi yapısı yüzünden tarım faaliyetleri kısıtlıdır. Balıkçılık en önemli geçim kaynağıdır. Karadeniz iklimi hâkimdir. Osmanlı'nın son döneminde Keşap'ın nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar oluştururken Rumlarda en önemli azınlığı oluşturmaktadır (Kılıç ve Topal, xxxx). Trabzon vilayetinde Giresun, Keşap ve Akköy yerleşimleri kaçakçılıkta öne çıkmışlardır (Akpınar, 1998: 45-77).

Harita 4.9'da Trabzon vilayetinde *Kechap* olarak görülen yer Keşap'tır.

Harita 4.9: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Trabzon Vilayeti, (c.1, s.4).

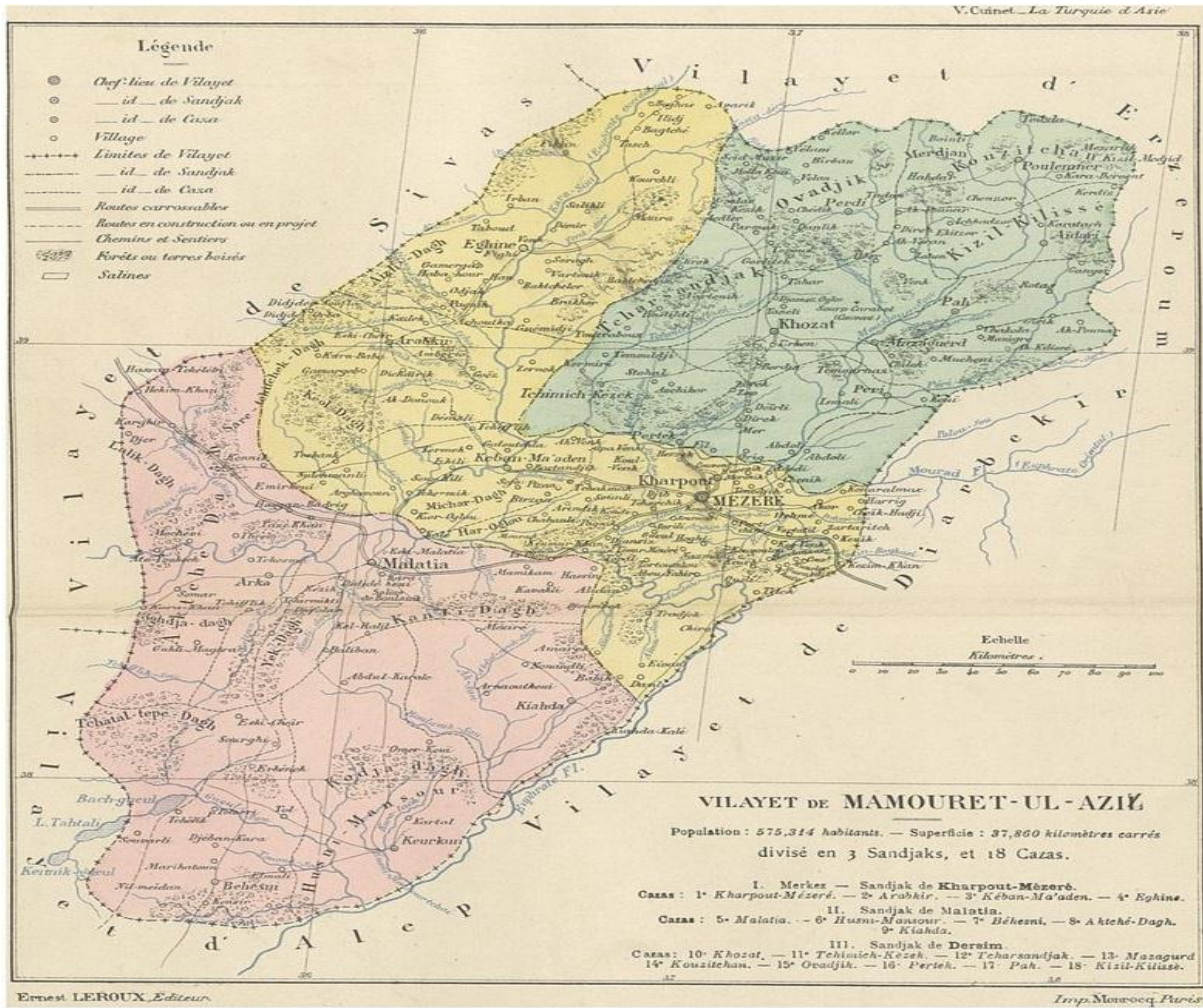
Harita 4.9: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Trabzon Vilayetinde Kechap (Keşap), (c.1, s.4).

4.4.6. Arapkir (Arapgir)

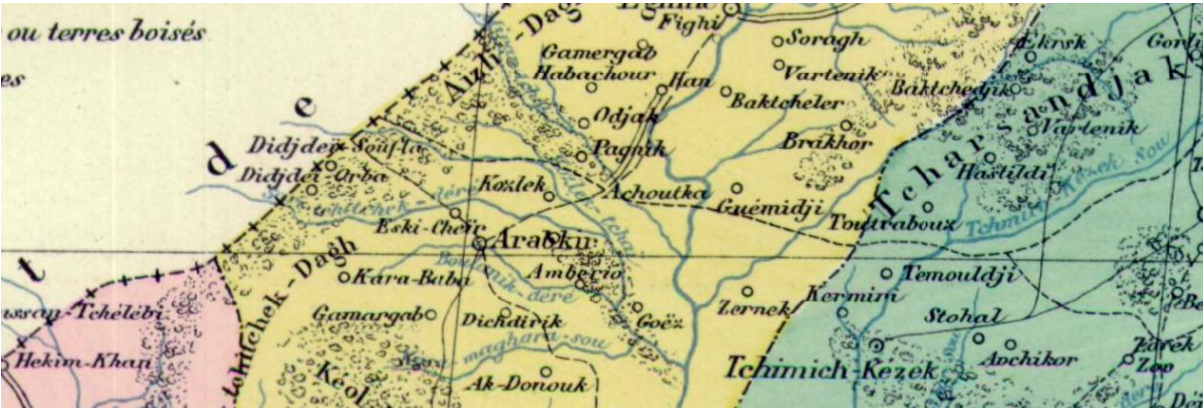
Arapkir, Osmanlı'nın son döneminde Mamûret-ül-aziz vilayetinin Mamûret-ül-aziz sancağının kazası konumundadır (Sezen, 2006: 31). Günümüzde Malatya'ya bağlı bir ilçedir. (Bakınız, Harita 4.1 ve 4.4). Engelibeli ve dağlık bir bölgedir. Arapgir, Osmanlı'nın son döneminde dokumacılık ve bağcılık ile geçimini sağlamaktadır. Çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu "gayri-müslim nüfusu Ermeniler" oluşturmaktaydı (Enver ve Kara, 2005: 399).

Arapkir tütün kaçakçılığında o kadar ilerlemiştir ki resmi görevlilerin bile kaçakçılığa dahil olduğu görülmektedir. Örneğin "... Arapgir'de bir kaçakçı da yakalanan 42 kilo kaçak tütünün Arapgir kaymakamına ait olduğu" tespit edilmiştir (Temel, 2001: 9).

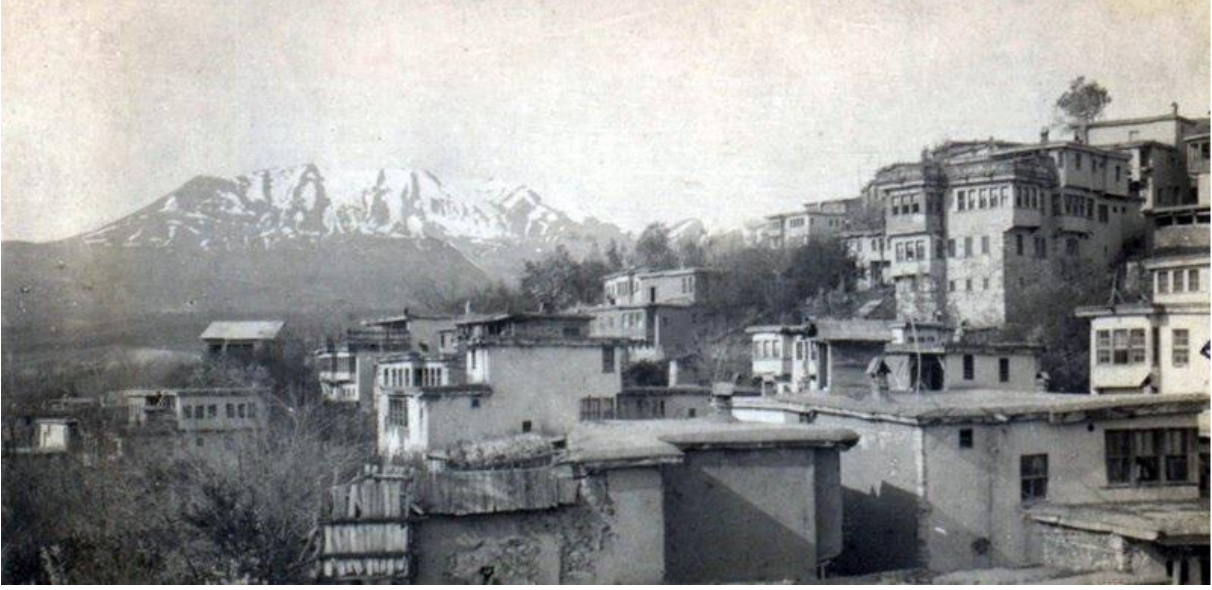
Harita 4.10'da Mamûret-ül-aziz vilayetinde *Arabgir* olarak görülen yer Arapgir'dir.

Harita 4.10: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Mamûret-ül-aziz Vilayeti, (c.2, s.314).

Harita 4.10: yakınlaştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Mamûret-ül-aziz Vilayetinde Arabkir (Arapgir) (c.2, s.314).

Fotoğraf 4.4: Kevork/George Ciğerciyan/Djerdjian tarafından fotoğraflanan Arapkir evleri - yerleşimi, kaynak: Ermenistan Ulusal Arşivi, Yerevan, Erişim tarihi: 24.05.2017, www.houshamadyan.org).

4.4.7. Doyran

Osmanlı'nın son döneminde Selanik vilayetinin Selanik sancağının bir kazasıdır (Sezen, 2006: 156). Doyran (Toyran), günümüzde Makedonya sınırları içinde Yunanistan sınırına yakın bir konumda bulunmaktadır.

Kaçakçılık Toyran (Doyran), Demirhisar ve Kavala kazalarında yaygındır (Dığıroğlu, 2014: 258). Doyran büyük bir göl yanında kurulmuş bir kazadır. Selanik ve Kavala yöresinde üretilen tütünleri kuzeye ulaştıran yollara yakınlığıyla önemli bir konumdadır.

Harita 4.11: Selanik vilayeti haritası, (www.tarihvemedeniyet.org. Erişim tarihi: 01.05.2017).

Harita 4.11: yakınlaştırılmış görüntü, Selanik vilayetinde Toyran (Doyran), (www.tarihvemedeniyet.org. Erişim tarihi: 01.05.2017).

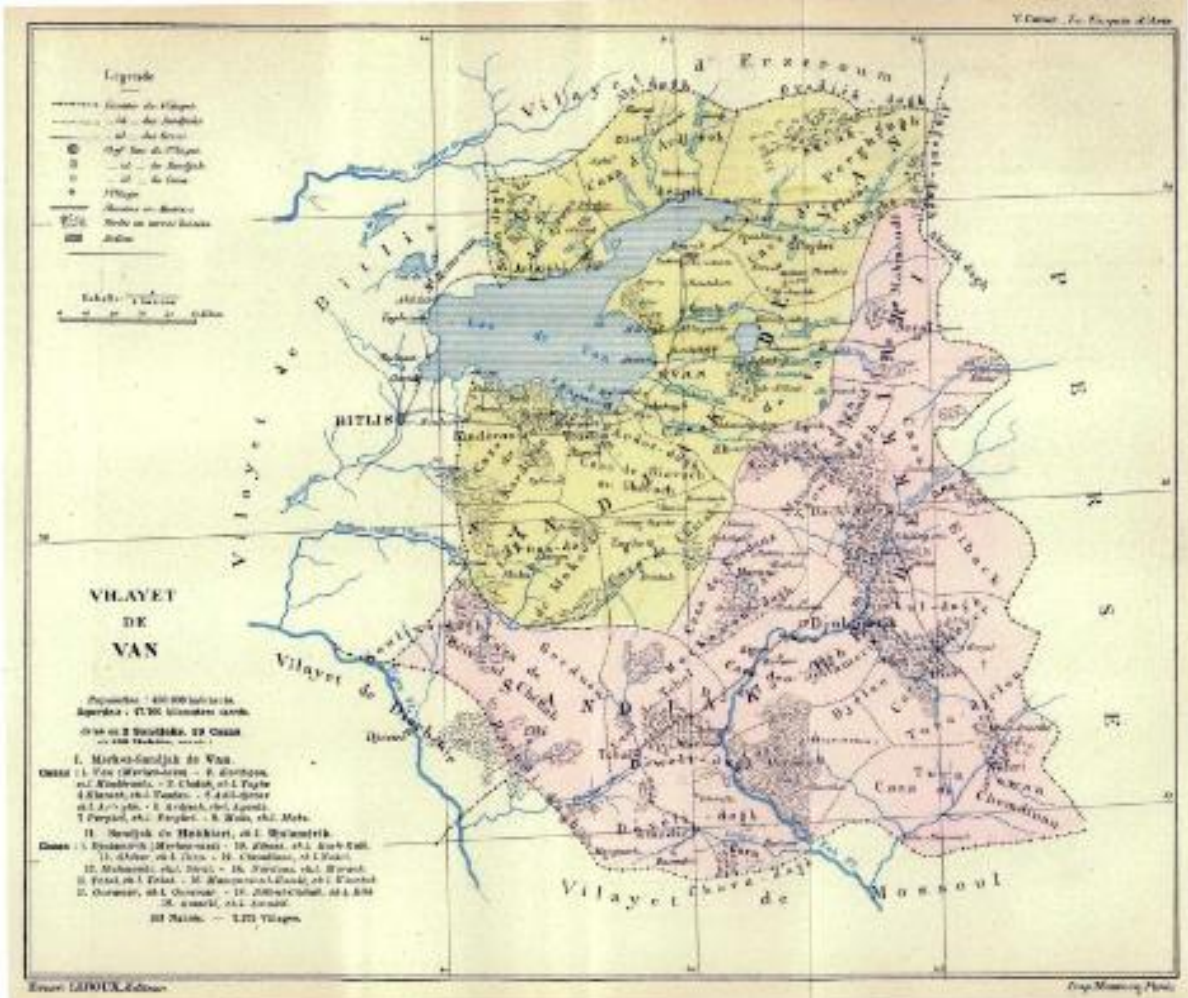
Fotoğraf 4.5: 1913 yılında Doyran, (www.commons.wikimedia.org.tr. Erişim tarihi: 01.05.2017).

4.4.8. Şemdinan (Şemdinli-Nehri)

Osmanlı'nın son döneminde Şemdinan Van vilayetinin Hakkâri sancağına bağlı bir kazadır (Sezen, 2006: 468). Bölge oldukça dağlıktır. Karasal iklim hâkimdir. Temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Bölgenin İran'a yakınlığı nedeniyle Şemdinli de üretilen tütün "... İran pazarında yüksek değer karşılığında alıcı bulduğundan, üretimin büyük bölümü kaçak olarak pazarlanmıştır" (Ayabakan, 2016: 21).

Kürtlerin çoğunluğunu oluşturduğu vilayette Nasturi, Ermeni, Keldani, Yezidi ve Yahudi gayri Müslümlerden oluşan çeşitli etni-siteler bulunmaktadır (Kaplan, xxxx, 35-36).

Harita 4.12'de *Nehri* olarak görülen yer Şemdinan'dır.

Harita 4.12: XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Van Vilayeti, (c.2, s.631).

Harita 4.12: yakınlştırılmış görüntü, XIX. Yüzyıl sonunda Fransız yazar Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı kitabından Van Vilayetinde Nehri (Şemdinan), (c 2, s.631).

4.5. Tütün Kaçakçısı Tipi

Kaçakçının nasıl bir kimliğe, özelliğe sahip olduğunu anlamak için pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalar kaçakçının kim olduğu, neden kaçakçılık yaptığı, hangi vasıtaları kullandığı, sahip olduğu donanımlarının neler olduğu ve hangi toplumsal sınıfa tabi olduğu gibi temel özellikleri içerir. Osmanlı toplumunda tütün kaçakçılarında farklı isimler verilmiştir. Bu kaçakçılara genel olarak ayıngacı denmekteydi ve bu ayıngacı tabiri pek çok farklı anlama gelmekteydi. Tütün kaçakçılığına ve/veya kaçakçısına özel bir ad verilmesinin temel nedeni tütüne verilen isimlendirmedir. Bu tabir hem halk ağzında “ayınga/ayanga/ayınka” olarak adlandırılan tütünün kimi yörelerde kaçak tütün anlamında da kullanılmasından, hem de (Şenel, 2007: 363) ayınkanın aynı zamanda “kıyılmış tütün” anlamına da gelmesindedir (Altun, 2007: 410). Dolayısıyla tütün kaçakçılığına da “ayıngacılık” adı verilir. Ayrıca halk ağzında “ayangacı – ayankacı” kaçak tütün satıcısı anlamına da gelmektedir (Şen, 2009: 177).

Etimolojik olarak “Ermeniceden geçme Osmanlı argosu ‘ayıngacı’ tabiri genel olarak Batı Anadolu ve Rumeli’de tütün kaçakçılığına has bir tabir olarak ortaya çıkarken, Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu’da ise sadece ‘kaçakçı’ tabiri genel anlamından sıyrılıp tütün kaçakçılığına münhasır,” (Yüksel, 2012: 188) bir kavram olarak genelleşmiştir. Bu durumda Batı Anadolu ve Rumeli hariç Osmanlı’nın diğer coğrafyalarında kaçakçı denildiğinde ne kaçırıldığına bakılmaksızın tütün kaçakçılarının kast edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ege bölgesinde tütün kaçakçılığına ayıngacılık dendiği gibi “konturbazlık” da dendiği bilinmektedir (Gökdemir, 1994). “Konturbazlık” sözcüğünün ise İngilizce kaçakçılık ve kaçak mal anlamına gelen Contraband sözcüğünden geldiği düşünülmektedir.

Tütün kaçakçıları için belgelerde “eşkıya” “şaki’i”, “erbab-ı şekavet” gibi tanımlamalar yapılmıştır. Resmi makamlarda kaçakçılar için “eşhas-ı şerire”, “erbab-ı şekavet”, “serseriler” ve “kaçakçı fırkası” gibi kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca yapılan iş için sanat-ı mekruha gibi tanımlamalara başvurulmuştur (Dığıroğlu, 2014: 254-255). Resmi makamların tersine “Trabzonlu kaçakçıları destekleyenler; kaçakçıları memleketin dinç ve cesur evlatları” olarak gösterip, yaptıkları işten de bu fena sanat ve ticaret (!) şeklinde söz etmişlerdir” (Dığıroğlu, 2014: 255).

Duyun-u Umumiye’nin üst düzey görevlilerinden Edgar Vincent da kaçakçılığın silahlı çeteler tarafından yapıldığını belirtirken bu kaçakçıları *atılğan kaçakçılar* olarak

nitelendirmiştir (Quataert, 1984: 74). Vincent'in bu yorumu bir övgü sayılmasa da kaçakçıların yaptıkları işte ne kadar gözü kara olduğuna dikkat çekmektedir.

Reji'ye göre ise tütün kaçakçısı tanımı oldukça kapsamlıydı: “Tarlasına izinsiz tütün ekimi yapan çiftçi; dükkânında kaçak tütün bulunduran tütün bayisi; tütünü ruhsatsız nakleden çiftçi, tüccar ya da nakliyeci; tarlasına izinsiz ektiği tütünü kendisi pazarlayan üretici ve kaçakçılık işini meslek olarak kabul eden gruplar-gayri resmi tütün tüccarları” (Keskin Ertürk ve Yaman, 2013: 172) kaçakçı sayılmıştır. Dolayısıyla tütün ile alakalı izinsiz yapılan her şey kaçakçılık faaliyeti kapsamında sayılmıştır.

Kaçakçılar arasında Osmanlı toplumunun hemen her kesiminden insan bulunmaktadır. Bunların arasında, tütün kaçakçılığını yapan tütün üreticisinin yanı sıra çoğunlukla devlet memuru ve askerlerinde kaçakçılık faaliyetlerinde yer aldığı bilinmektedir (Akpınar, www.tarihtarih.com. Erişim tarihi: 21.05.2017). Örneğin, Arapkir kaymakamının kaçakçılığa karıştığı kayıtlara geçmiştir (Temel, 2001: 9). Benzer şekilde Selanik'te Üsküp şimendiferi posta muhafızı ve jandarmasının üzerinde kaçak tütün yakalanmıştır (Dıġıroġlu, 2014: 258). Reji tarafından ordu mensuplarının İmparatorluġun pek çok yerinde olduġu gibi Harput ve Adapazarı'nda da yasadışı tütün sattığı belirtilmiştir. (Quartet, 2008: 223). Kaçakçılıġa karışanlar arasında yabancı elçilik görevlileri de bulunmaktadır. Avusturya Konsülatosu, Misbah Tehlik'in 55 kese kaçak tömbeki kaçırılan kumpanyanın reisi olduġu tespiti yapılmıştır (Temel, 2001: 9). Hatta yabancı uyruklu kişilerinde tütün kaçakçılarıyla birlikte çalıştığı tespiti yapılmıştır. Örneğin Sömbeki ve Kalimnos adalarından kaçırılan tütünleri Fransua isimli bir Fransız'ın satın aldığı bilinmektedir (Akpınar, 1998: 78).

Devlet görevlilerinin ve askerlerinin kaçakçılıġa karışmasında “işsiz kalan, terhis edilen askerlerle savaş kaçaklarının, kaçakçılıġı karlı bir meslek olarak görüp bu alana yönelmeleri” (Akpınar, 1999: 614) etkili olmuştur. Özellikle “kaçakçılıġı yapanların bir kısmının düşük gelirli askerler olduġu” (Oktar, 1992: 75) tespiti yapılmaktadır. Bu durum öyle bir hal almıştır ki “Selanik Reji Nazırı, Palanga ve Kratova'daki askerinin ahaliye cebren kaçak tütün sattıkları olmuştur” tespitini yapmaktadır (Dıġıroġlu: 2014: 258). Devlet memurlarının ve askerlerin kaçakçılıġa karışmaları ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Düşük maaşlar, yüksek enflasyon ve geçim sıkıntıları onları yeni gelir arayışlarına itmştir. Aynı zamanda görevlerinin onlara sağladığı yetki ve imkânlar sayesinde daha rahat hareket edebilmeleri kaçakçılık faaliyetlerine karışmalarını kolaylaştırmıştır.

Kaçakçılığı meslek olarak icra edenler arasında Osmanlı uyruğundan farklı inanç ve etnisiteye sahip kişiler de mevcuttur. 11 Mart 1885 tarihli bir belgede tütün kaçakçılığına karışanlar arasında Rum, Yahudi, Ermeni ve Müslüman oldukları anlaşılan çete üyeleri tespit edilmiştir. Bunların Dimitri oğlu Konstantin, Pordan oğlu Anastas, Haham oğlu Hristo ve Bakioğlu Süleyman mahdumu Mahmud olduğu belirtilmiştir (Tosun 2015: 470-473). Yine başka bir olayda 1888 yılında Trabzon'dan yola çıkıp Niğde'ye kadar gelen tütün kaçakçıları arasında Haralampos oğlu Dimitri ve komşusu Manol, Karabet ve Minal oğlu Melkon gibi Rum ve Ermeni oldukları anlaşılan kişilerde tespit edilmiştir (Ösen, 2015: 67-68). Bu iki olay da Reji'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu durum tütün kaçakçılığının organize bir eylem olduğuna da işaretir.

Kaçakçı çetelerine liderlik edenler bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin, “Makedonya bölgesinde Bulgar komitacılar ya da Rum çeteler, Karadeniz'de Laz ya da Gürcü çeteler, İzmir'de Rum ya da Çerkez Efe grupları”dır (Dığıroğlu, 2014: 254). Özellikle “Karadeniz'de Lazlar ve Ege yöresinde Rumlar kaçakçılığa bağımlı”dır (Altun, 1995: 55). Makedonya bölgesinde Bulgar komitacılar ya da Rum çetelerin etkin olduğu bilinmekteydi ve Osmanlı'ya karşı bir isyan faaliyetini uzun süredir sürdürmekteydiler. Dolayısıyla kaçakçı gruplarıyla işbirliği yapmaları çok doğaldır.

İmparatorluğun Doğu kesimlerinde “Dağlık bölgelerde veya bedevi kabileler arasında, kaçakçılığın her sınıf halk arasında suç ortağı bulması” olağan bir durumdu (Oktar, 1992: 75). Aydın vilayetindeki tütün kaçakçılarının bir kısmının bölgeye yerleştirilen muhacirler olduğu bilinmektedir. Örneğin, tütün kaçakçılığına 1891-1904 yılları arasında karışanlar içinde İzmir'den Filibe muhacirlerinden Mustafa, Ödemiş'ten Boşnak Ali, Turgutlu'dan Boşnak Bayram ve Boşnak Abdi, Manisa'dan Arnavut Yusuf gibi kişilerin olduğu tespit edilmiştir (Gökdemir, 1994: 81-82). Bu duruma Anadolu'dan başka bir örnek de Tokat ve civarında iskân edilen göçmenlerin kaçakçılık faaliyetine karışmaları olarak gösterilebilir: Bunlar da büyük çoğunlukla Çerkes göçmenlerdir (Taşbaş, 2012: 281). Gerek Balkanlardan gerekse Kafkaslardan gelen göçmen olan muhacirlerin kaçakçılık faaliyetlerinde bulunması yerli halk içinde geçimlerini temin edecek imkânlardan yoksun olmalarıyla açıklanabilir.

Kaçakçıların kullandığı vasıtalar ve donanımlar bölgeden bölgeye değişmekle birlikte bazı karakteristik özellikler de göstermiştir. Öncelikle “Kırsal kesimdeki sivil bir kaçakçı silahlı ve atlıdır” (Altun, 1995: 52). Kaçakçının silah konusunda donanımlı olması her an kolcu veya devletin kolluk kuvvetleriyle karışılma olasılığından kaynaklanmaktadır. 1909 tarihli bir

yazıda “Kaçakçıların tedarik ettikleri tütünleri 80-90 kişilik müsellaah (silahlı) ve büyük kafilelerle nakil etmekte” oldukları belirtilmiştir (Akpınar, 1998: 75). Bu çapta bir kaçakçılık organize bir çalışmayı gerektirir. Kaçakçı kafilelerinin nereden geçecekleri ve nerelerde konaklayacakları önceden belli olmalıdır. Kafilenin ihtiyaç duyabileceği erzak ve mühimmat tedariği hayati önemdedir. Zorlu mevsim koşullarında, ıssız yollardan yapılan gece yolculukları dayanıklılık gerektirir. Coğrafyanın iyi tanınması, gerektiğinde takipten saklanılacak yerlerin bilinmesi önemlidir (bakınız, 4.4. Kaçakçı Yatağı). Bu kaçakçılık trafiğinde “vazgeçilmez nakil vasıtası at ve eşeklerdir. Yakın mesafelerde bilhassa ağır yüke iyi sırt veren cesim Merzifon eşekleri kullanılırken, uzak ya da dağlık geçitlerde, dar patikalarda, küçük ayaklı, yarı vahşi halde yılda yetiştirilen Canik atları çok işe yaramaktadır” (Yüksel, 2012: 197). Doğu’da ise tütün kaçakçılığında daha çok binek hayvanı olarak katır kullanılmaktadır.

Kaçakçılığı meslek edinerek bu yolda ticaret kararı verenler yola çıkarken vasiyetnamelerini yazıp aileleriyle helalleşmekte ve beraberlerinde ölüm halinde cenazeleri için kefen ve sair malzemeyi de götürmekte, defin işlerini yapmak üzere yanlarına bir imam almayı da ihmal etmemekteydiler (Balkan, 2011, 126).

Tütün kaçakçıları yolculuk boyunca kolcularla karşılaşp çatışma durumunda yaralanma ve ölme olasılıklarını bildiklerinden bu durumun olağan bir hale gelmesinden dolayı buna hazırlıklıdır.

Kaçakçılar Reji’nin tütüne verdiği fiyatın çok daha fazlasını üreticilere teklif edip tütünleri alıyorlardı. Örneğin, Karasu yöresinde kaçakçılar Reji alım fiyatının iki-üç katına tütün alıyorlardı (Quataert, 1984: 76). “Kaçakçı genellikle sırtında bir kıl dokuma çuvalla gelir; bunun içinde her zaman mavi ya da pembe kartonlara sarılı, çeyrek, yarım ve nadiren bir okkalık paketlere ayrılmış 20 kg tütün” bulundurur (Keskin ve Yaman, 2013: 171).

Kaçakçılığın ilginç bir yanı da Kaçakçılık mesleğinin eşkıyalık için ön bir hazırlık aşaması gibi görülmesidir. Yaşar Kemal, “Kaçakçılık bir okuldu. Delikanlıları alıp, eşkıya yetiştiren bir okul ... çok efenin heybesinde atının eyerinde tütün kokusu vardı” tespitini yapmıştır (1990: 23). Bu olguya kanıt olarak ünlü eşkıya Çakırcalı Mehmet ve bir zamanlar beraber hareket ettiği Kamalı Mustafa’nın gençliklerinde tütün kaçakçılığı yaptıklarının bilinmesidir (Dural, 1999: 59-60, Yetkin, 1996: 84). Hatta Çakırcalı’nın babası Çakıcı Efe’nin de bir

kaçakçı olduğu söylenmektedir. Bir başka örnekte Bafra'da hem eşkıyalık hem de tütün kaçakçılığı yapan Tütüncüoğlu Yani isimli kişidir (Batman, 2013: 59).²

Tütün Kaçakçılığında ünlenen kişiler ve gruplar da olmuştur. Karaşarlı Ayıngacı Hafız Ali adlı kişi Ankara'da kaçakçılıkla ünlenmişti ve kolcular tarafından yakalanamamıştır (Gözcü ve Çakmak, 2014: 232). Kaçakçı gruplarına örnek olarak da "Karadeniz'de Sera, Hacıbeşir Deresi ile Ağrı Köyü'nde yaşayan Karabinaoğulları ve Sincan Mesohori" halkının kaçakçılıkta ün yapması gösterilebilir" (Akpınar, 1998: 76). "Konya civarında tütün kaçakçılığı yapan en meşhur kaçakçıların, "Bolvadin kazasının Akbaba karyesinden Salih, Söğüt kazasının Düздаğ karyesinden Uzun İsmail oğlu Raif ve İnegöl'ün Meziddere karyesinden Kör Aziz" adlı kişiler olduğu bilinmektedir (Temel, 2001: 9).

Kaçakçılık yöntemleri o kadar ilginç bir hal almıştı ki Reji kaçakçılıkla baş etmek için bir dizi önlem almak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri de kadın tütün kaçakçısına karşı kadın kolcuları. Kadın kıyafetine yapılan özel bölümler olması ve erkek kolcuların kadınları arayamaması (aynı zamanda herhangi bir erkek kolluk kuvvetinin de kadınları arayamaması) sayesinde tütün kaçıran kadın kaçakçılar ortaya çıkmıştır. Trabzon Rüşumat İdaresi gümrükten kaçak mal geçiren kadınları aramak için "kaçakçı kadın güruhuna" karşı 250 kuruş maaşla kadın kolcu görevlendirilmesini istemiştir (Dığıroğlu, 2007: 127). Örneğin, 1910 tarihli bir arşiv belgesinde "İzmit sancağından İstanbul'a kaçak tütün sevkiyatı yapan kaçakçı kadın kabilelerinin aranması için Haydarpaşaa, Beyoğlu ve çeşitli yerlerde altı adet kadın kolcu istihdam edilmiştir" (Dığıroğlu, 2007: 127). Benzer şekilde "Reji, İzmir ve çevresinde 37 adet kadın kolcu görevlendirerek" (Gökdemir, 1994: 107) kadın kaçakçılarla mücadele etmeye çalışmıştır.

4.6. Kolcu Tipi

Kolcu, basit anlamıyla "bekçi, gözcü, gardiyan" demektir (Ağar, 2007: 394). Geniş bir tanımla kolcu "devlet gelirlerinin zararına mahal bırakmamak ve kaçakçılığa meydan vermemek için geçit yerlerini gözleyen, bekleyen veya denizde kaçakçılar peşinde dolaşan bekçiler, memurlar" anlamına gelmektedir (Karamursal, 1989: 136). Kolcuların temel görevleri "şehir ve kasabalarda belirlenen cadde boyunca ya da kıy ve sahilde saptanan güzergâhta dolaşmaktır" (Altun, 1995: 56). Bu dolaşma eylemine Osmanlı'da "asayiş temin için önceleri yeniçerilerin daha sonra zaptiyelerin atla yaptıkları geziye 'kola çıkmak', 'kol

² *Tobacco Smuggling In The Black-Sea Region Of The Ottoman Empire 1883-1914*, çevirisi bana aittir.

gezmek” denilmiştir (Yüksel, 2012: 187). Kolcu kelimesi köken olarak kola çıkan asker, jandarma ve/veya zaptiyenin güvenlik eyleminden gelmektedir.

Reji'nin kurulmasında önce “kolcular daha önceleri Rüşumat İdarelerinde (Vergi Dairesi), Duyun-ı Umumiye’de ve gümrüklerde güvenlik ya da kontrol amaçlı kullanılan görevliler”dir (Dıġıroġlu, 2007: 126).

1886 tarihinde ‘Tütün Kaçakçılığının Men’i Hizmetinde Kullanılacak Kordon Bölüklerine Dair Talimatname’ hükümlerine” göre resmi adı Kordon Bölükleri olan kolculuk teşkilatı kurulmuştur (Yüksel, 2012: 187). Askeri hiyerarşi ve örgütlenme örnek alınarak oluşturulan bu teşkilatın temel görevi tütün kaçakçılığını engellemek ve asayişin sağlanmasında devletin kolluk güçlerine yardımcı olacak şekilde belirlenmiştir. Yasal olarak kurulan bu teşkilat Reji'nin kontrolüne bırakılmış böylece devletin içinde yabancı bir şirketin silahlı gücü olarak görev yapmıştır.

Çoğunlukla İmparatorluğun tütün üretilen bölgelerinde görevlendirilen kolcu teşkilatı görevlileri Trabzon’da yayınlanan *Feyz Gazetesi*’nde 17 Kasım 1908 tarihli bir makalede belirtildiği gibi çoğunlukla Osmanlı tebaası vatandaşlarından oluşmaktadır (Akpınar, 1999: 613). Örneğin 1888-1909 Aydın vilayetinde çalışan kolculardan bir kısmının Rum, Ermeni, Müslüman, Arap ve Türklerden oluştuğu görülmüştür (Gökdemir, 1994: 118-119). Örneğin, Trabzon vilayetinde Ordu’da görev yapan kolcu Hamparsun bir Ermenidir (Batman, 2013: 75)³. Zaman zaman bu teşkilatın yabancı milletlerden insanlar da kullandığı olmuştur. Buna örnek olarak Reji İzmir’de, içlerinde Romanya ve Beserabya’dan gelen Yahudileri kullanmıştır (Gökdemir, 1994: 117). Aynı şekilde Reji’nin kolcu olarak kullandıkları arasında Arnavutlar ve Çerkezler gibi İmparatorluğun son yıllarında göçlerle gelenleri istihdam etmesi dikkat çekicidir. Kolcu yapılan kişilerden bazıları da Abaza kökenlidir (Akpınar, 1998: 82). Buna neden olarak bu grupların yerli halkla geçmişe dayalı temaslarının olmaması ve suiistimallere kapalı olacaklarının düşünülmesi rol oynamış olmalıdır. Haliyle Reji için tütün üretilen bölgelerdeki yerli halktan birilerini kolcu vazifesiyle görevlendirmek daha risklidir.

Kolcuların imajı, dönemin Türkçe basınında “serkeşler”, “ejderler”, “mahlûkat-ı garibeler/garip mahlûklar” ve “Türkçe bilmeyen Arnavutlar” gibi yakıştırmalar şeklindedir. Bu ifadelerin kullanılması kolcuların halk nezdinde yabancı olarak görüldükleri ve sevilmediklerinin kanıtıdır (Samsun Yerel Tarih Grubu, 2013: 44).

³ *Tobacco Smuggling In The Black-Sea Region Of The Ottoman Empire 1883-1914*, çevirisi bana aittir.

Kolcu olarak tercih edilenler arasında çeşitli suçlardan hüküm giymiş eski sabıkalı suçlular ile belâlılardan (kabadayı) kimselerin varlığı dikkat çekicidir. Örneğin, “XIX. Yüzyılın sonlarında, Kuşadası ve Söke Reji Muhafaza Memurluğuna atanan, Uzun Anderya adındaki kişi eski bir sabıkalıdır (Dönmez, 1982: 166 alıntıl原因 Özgün, 2008: 7). 1912 yılına ait bir arşiv belgesinde Konya’da cinayet suçundan mahkûm olan sabıkalıların kolcu olarak istihdam edildikleri görülmektedir (Akpınar, 1998: 82).

Eski ayıngacıların (tütün kaçakçısı) da kolcu olarak istihdam edilmeleri sıklıkla rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (bakınız, 6. Bölüm: Tütün Kaçakçılığının Toplumsal Temsilleri: Ayıngacı Türküleri ve Sözlü, Yazılı ve Görsel Kültür Ürünleri). Kolcuların görevleri sırasında pek çok suça karıştıklarıyla ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu suçlar arasında; cinsel taciz, sarkıntılık, yaralama, cinayet, gasp, darp, hakaret, haneye tecavüz ve kaçakçılık vardır (Gökdemir, 1994, Akpınar, 1998, Keskin, 2003). Kolcuların bu kadar suça karışmalarında suça meyilli olmalarının yanı sıra Reji’den aldıkları güven ve silahlı olmanın sağladığı güç etkili olabilir. Halkın bu konularda kolculardan duyduğu rahatsızlığı ifade eden pek çok şikâyet resmi makamlara ulaşmıştır. Birçok yazışmada Reji’nin kolcuların davranışlarına göz yumduğundan şikâyet edilmekte ve kolcuların “serseri ve şaki güruhundan ibaret” oldukları söylenmektedir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 173).

Kolcular öyle bir konumdadır ki mücadele ettikleri suçu bile kendileri işlemektedirler. Kolcuların bir kısmının tütün kaçakçılığı yaptıkları bilinmektedir. Bodrum’da yaşayan kolcubaşılık yapan Satioğlu isimli şahıs kaçakçılığa karışarak “İstanköy Adasına sığır, un ve yağ götürüp, adadan tütün, mermi, silah ve barut getirmektedir” (Yüksel, 2011: 633). Satioğlu, hem üst rütbeli kolcubaşı hem de pek çok malın kaçakçılığını yapan bir profesyonel kaçakçı konumundadır. Benzer şekilde İzmir’in Menemen ilçesinde Reji kolcularının kaçak tütün sattıkları gerekçesiyle görevlerinden alındığı bilinmektedir (Gözcü ve Çakmak, 2014: 231). Reji kolcularının işledikleri suçlar o kadar çeşitlidir ki zaman zaman Osmanlı kolluk kuvvetleriyle bile karşı karşıya gelebilmektedirler. Reji kolcularının Osmanlı Devleti’nin kolluk kuvvetlerine karşı cüretlerini gösteren bir olayda 7 Ağustos 1912 gecesi “Bolu Kaymakamıyla jandarma müfrezesine karşı iki saat ateş ettikleri” bilgisidir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 173).

İncelediğimiz çalışmalar da resmi kayıtlardan edinilen bilgiye göre tüm Osmanlı İmparatorluğunda 1887 yılında çalıştırılan kolcu sayısı⁴ 3600 (veya 3617) iken 1899 yılında çalıştırılan kolcu sayısı 6533'e veya (6500) ulaşmıştır (Gökdemir, 1994: 101, Akpınar, 1998: 81, Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 172). Yıllar içerisinde Reji'nin kolcu sayısını artırma nedeni sürekli artan tütün kaçakçılığını kontrol etme çabasıdır. Neredeyse iki katına çıkan kolcu sayısından en azından iki katına ulaşan- ki daha fazla da olabilir- kaçakçılık artış oranını anlayabiliriz.

Tablo 4.1'de 1897 yılında Aydın vilayetine bağlı İzmir, Aydın ve Denizli sancaklarındaki kolcu çeşitlerini/görevlilerini ve sayılarını göstermektedir. Tablo incelendiğinde İzmir sancağında yaya kolcuların sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. İzmir'in Aydın vilayetinin en büyük kenti olması yaya kolcu sayısının fazlalığında etkindir. Aydın ve Denizli sancaklarında kırsal bölgelerin çok olması nedeniyle atlı kolcu sayıları fazladır.

Tablo 4.1: 1897 yılında İzmir, Aydın ve Denizli sancaklarındaki kolcu sayıları.

Sancak Adı	Görevli	Sayı
İzmir	Kolcubaşı	26
	Yaya Kolcu	359
	Atlı Kolcu	65
	Kadın Kolcu	37
Aydın	Müfettiş	4
	Kolcubaşı	9
	Yaya Kolcu	54
Denizli	Atlı kolcu	49
	Kolcubşı	8
	Yaya Kolcu	21
	Atlı Kolcu	48

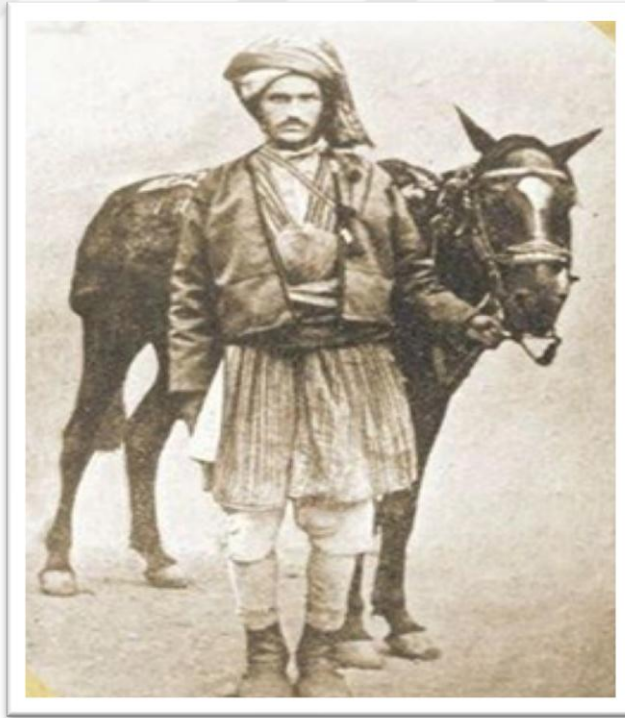
(Gökdemir, 1994: 105).

Kolcular her daim silahlı olarak çoğunlukla kırsalda atlı, şehirlerde yaya olarak görev yapmaktaydılar. "Kolcubaşı" kolcular içerisinde en üst rütbe olarak yer almaktadır.

⁴ Kaynaklarda çalıştırılan kolcu sayısına dair ikili bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgilerin her ikisi de verilmiştir.

Fotoğraf 4.6: Bir Kolcu, (Samsun Yerel Tarih Grubu, 2013: 72).

Fotoğraf 4.7: Tütün Kolcusu, (Tosun, 2015: 471).

4.7. Kaçakçı-Kolcu Mücadelesi

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun denize sınırı olan vilayetlerinde (Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Selanik, Trabzon, Halep ve Beyrut başta olmak üzere) deniz yoluyla tütün kaçakçılığı yoğun olarak yapılmaktaydı. Her türlü deniz aracıyla (gemi, vapur, tekne, kayık v.b.) yapılan bu kaçakçılık faaliyeti coğrafyanın sağladığı avantajlar ve denetimsizlik sayesinde daha da yaygınlaşmıştı. Tütün kaçakçılığıyla ve diğer tür kaçakçılıklarla mücadele etmek üzere devletin yanı sıra Reji de önlemler almıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi de devlet “Selanik ve Aydın vilayetleri gibi denize kıyısı olan vilayetlerde görev yapmak üzere ‘tarassud kayıkları’ görevlendirmiş, kaçakçılıkla mücadele etmiştir” (Dığıroğlu, 2014: 261).

Reji de “1889’da kaçakçılıkla mücadele edebilmek için üç kruvazör almış ve bunlardan birine elektrikli aydınlatma aracı koymuştur” (Narin, 2009: 54). Aydınlatmaya ihtiyaç duyulması kaçakçılığın yoğun olarak gece yapıldığının kanıtıdır. 1894 yılı itibariyle “Reji Şirketinin 6 adet gemisi ve 23 adet sandalı bulunmaktadır” (Oktar: 1992: 73). Bütün bu önlemlere karşın kaçakçılığın önlenemediğinin bir başka kanıtı da “1901 yılında İzmir, Beyrut ve İskenderun Körfezindeki kaçakçılığı önleyebilmek amacıyla mevcut vapurlara ek olarak iki vapur daha alınmış ve bu iş için ayrıca bir komisyon teşkiline karar verilmiş” olmasıdır (Ahenk Gazetesi, 23 Mayıs 1901, aktaran, Gökdemir, 1994: 85).

Devletin ve Reji'nin aldığı önlemler sırasında kaçakçılar ve Reji görevlileri arasında sıklıkla deniz üzerinde kovalamaca, takip ve çatışmalar yaşanmıştır. Örnek olarak 3 Ağustos 1901 tarihli *İkdam* gazetesi haberinde Urla açıklarında saat dört civarında iki kolcu kayığı ile kaçakçılar karşılaşmış, kolcuların tütünleri talep etmesine kaçakçılar ateş ederek karşılık vermişlerdir (Batman, 2013: 60). Benzer şekilde 19 Eylül 1914 tarihli Dâhiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü kaydında “Rüsumat (Gümrük) kol kayığına, Yunda (Cunda) açıklarında şüpheli bir kayığı takip sırasında karşılaşılan iki kayıktan ateş açıldığı, yapılan takibatta ateş açan iki kayığın Midilli’ye gittiği bildirilmiştir” (www.balkanlar.net. Erişim tarihi: 01.05.2017).

Osmanlı'nın geniş coğrafyasında tütün kaçakçıları ile çoğunlukla Reji kolcuları, jandarma, asker, zaptiye ve polis arasında yaşanan çatışmalar hakkında Osmanlı resmi kayıtlarında sayısız belge bulunmaktadır. Devletin kolluk kuvvetleri ve Reji'nin kolcularıyla tütün kaçakçıları arasında vukuu bulan silahlı çatışmaların boyutu hakkında pek çok şey söylenmiştir: “Dönemin Reji müdürlerinden alınan bilgilere göre Osmanlı jandarmasıyla

birlikte, kolcular ve halk arasında çıkan çatışmalarda ölen kişi sayısı her iki tarafta dâhil olmak üzere 20 bin civarındadır” (Şanda, 1994: 87).

Öncelikle bu kadar kesin sayıya nasıl ulaşıldığı sorusu bir yana, çatışmanın kapsamına kimler dâhil edilmiştir? 50-60 bin sayısına devletin kolluk kuvvetleri ve kolcular dâhil midir? Ölenler içinde köylülerde var mıdır? 20 bin sayısı içinde kaç kaçakçı kaç köylüdür? Bu ve buna benzer pek çok başka soru da akla gelebilir. Kaçakçılar ile kolcular arasında cereyan eden her çatışmanın belgelere geçme olasılığı düşüktür. Kaçakçılar içinde ölü olarak ele geçirilenlerin tamamının kayıtlara düzenli şekilde geçirilmesinin mümkün olmaması nedeniyle bu sayıların doğruluğu şüphelidir.

Bu çatışmalar hakkında nicel bir değerlendirmeden ziyade bildiğimiz ve belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla çatışmaların yaygınlığı ve coğrafi dağılımı hakkında bir şeyler söylemek daha doğrudur. Aşağıda bu çatışmaları aydınlatıcı örnekler verilmiştir.

Bakılacak ilk örnek “1898’de Halep yakınlarında dokuz kişiden oluşan tamamı silahlı olan kaçakçılarla ve Reji kolcuları arasında silahlı çatışma meydana gelmiş, bir kolcu da çatışmada öldürülmüştür” (Öğüt, 2011: 98). Gene “Aydın ilinde 1898 yılı Mart-Aralık ayları arasında kolcu-kaçakçı çarpışmalarında kolcular 25 tütün kaçakçısını öldürmüşlerdir” (Keskinkılıç, 2003: 244). 18 Haziran 1904 tarihli yazıda “Erzurum’da silahlı çeteler, o bölgedeki kolcularla, jandarmalara ansızın hücum ederek bir kolcuyu öldürmüşler ve diğer dört kişiyi de yaraladıktan sonra vilayet memurlarının maaşlarına mahsus 90 Osmanlı lirasını da zorla almışlardır” (Mutluçağ, 1967: 39). Çatışmalarda sadece Reji kolcuları değil aynı zamanda diğer kolluk kuvvetlerinden de ölenler olmuştur. Örneğin, 1884 yılında 16 Laz tütün kaçakçısı Erzurum Tazegül’de tütünlerine el koymaya çalışan zaptiye İsmail’i öldürmüşlerdir (Batman, 2013: 66).

Görüldüğü gibi çatışmalar sırasında hem kolcular hem kaçakçılar hem de devletin kolluk kuvvetleri içerisinden ölenler mevcuttur. Çatışmalar sadece kırsalda değil şehirlere yakın muhitlerde de gerçekleşmektedir: “Üsküdar Bakkalköy’de 12 atlıdan oluşan tütün kaçakçılarıyla kolcular arasında çıkan çatışmada bir kolcu ile bir kaçakçı yaralanmış, kaçakçıların terk ettiği tütünler mahalli Reji idaresine teslim edilmiştir” (Temel, 2001: 8-9).

Bu çatışmalar sırasında üçüncü kişilerin iki ateş arasında kaldığı durumlarda olmuştur. Halep vilayetinde 1893 yılında kolcular ve kaçakçılar arasında meydana gelen bir çatışmada kazayla bir çocuk ölmüştür (Öğüt, 2011: 98). Çatışmaların toplumsal karışıklıklara neden

olma olasılığı da yetkilileri korkutmuştur: “26 Ağustos 1900 tarihli belgede belirtildiğine göre, bir Ermeni tütün kaçakçısı Adapazarı Reji kolcularınca açılan ateş sonucu yaralanmıştı. Yaralı olarak yakalanan Ermeni tütün kaçakçısı, hastaneye götürülürken ölmüştür. Hükümet bu durumdan rahatsız olmuş ve herhangi bir iç karışıklığa yol açmaması ve siyasi meselelere sebebiyet vermemesi için hassas davranılmasını istemiştir (Narin, 2009: 55). Kolcular ile çatışanlar sadece kaçakçılar değildir. *Levant Herald* Gazetesi “Selanik’ten Notlar” başlığı altında bir Reji kolcusunun gece yarısı Langaza’daki bir dükkâna izinsiz girişi üzerine, oradaki gençlerle yaşadığı arbede de öldürüldüğü haberini vermektedir (Dığıroğlu, 2014: 263-264).

5. BÖLÜM: TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI DIŞINDAKİ TOPLUMSAL MUHALEFET

Bu bölümde tütün kaçakçılığından başka Reji'ye gösterilen muhalefet biçimleri incelenmiştir. Reji İdaresi'ne gösterilen tepkiler sadece kaçakçılık ile sınırlı kalmayarak grev, gösteri, yürüyüş, miting ve resmi makamlara şikâyetler gibi olaylarla devam etmiştir. Bu olayların seyri tek tek incelenmeyecek, yansıttıkları tepki ve amaçları analiz edilecektir.

5.1. Grev, Gösteri, Yürüyüş, Miting ve Toplantılar

Osmanlı Devleti'nin son dönemi sanayileşme ve işçi hareketleri açısından dikkat çekicidir. Farklı iş kollarında görülen, ücret artışı talebi başta olmak üzere genellikle çalışma koşullarının iyileştirilmesi taleplerini de içine alan grevler işçi hakları konusunda işçilerde belli bir bilincin geliştiğinin kanıtıdır. Sanayi ve ticaretin ön planda olduğu Avrupa ile ilişkilerin gelişkin olduğu şehirlerde (İstanbul, Selanik, Samsun, İzmir gibi) işçi örgütlenmesi ve grevleri tesadüf olarak ortaya çıkmamıştır. Dünyanın sanayileşen ve sanayileşmekte olan ülkelerinde yükselen sosyalist hareketlerin de etkisiyle politik bir anlam da kazanmaya başlayan işçi hareketleri Osmanlı devleti ve toplumu açısından oldukça yeni bir görünümdür. El emeğinin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerde büyük fabrikalarda çalışan toplumun farklı kesimlerinden gelen işçiler için işçi hakları talepleri ve grevler artan bilinçle ivme kazanmıştır. Çoğunlukla gayri müslim işçilerin önderlik ettiği katılımların yıllar içerisinde artış gösterdiği grevler, belli kazanımları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti grevlere başından beri olumsuz bir tutum takınmıştır. Yasaklama ve engelleme çabalarının yanında belli oranda basında sansür uygulamaları görülmüş, grevlerin yayılması tehlikeli bulunarak farklı ölçeklerde tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Tütün sektöründe Reji tekelinin başlamasından sonra yerli üretimde faaliyet gösteren pek çok fabrika kapatılmış ve üretim tamamıyla Reji'nin denetimine geçmiştir. Reji idaresinin yıllar içerisinde büyük ölçekte üretim yapan fabrikaları açması ve devreye sokmasıyla bu fabrikalarda pek çok işçi çalışmaya başlamıştır. Fabrikalarla sınırlı kalmayan işçi istihdamı depo, atölye, imalathane ve mağazalarda da sürmüştür. Tütün üretiminin sağlıksız koşullarda yapılması, fiziki şartların elverişsizliği, ücretlerin düşüklüğü, uzun çalışma saatlerinin olması gibi nedenlerle işçilerdeki memnuniyetsizlikler zamanla birikmiş ve Reji'ye karşı yapılan grevlere neden olmuştur. Bu konuyla ilgili örnek olaylar ve analizi aşağıda yapılmıştır.

Yabancı kaynaklardan öğrenilen ilk grev girişimi, 13 Haziran 1884 tarihinde La Moniteur Orientale gazetesinin haberinde olduğu gibi "Cibali Reji fabrikasında çalışan 250 işçi,

ücretlerin düşüklüğü ve çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle, greve başladılar” şeklindedir (Oktar, 1992: 87-88). Cibali tütün fabrikası Rejinin ilk açtığı fabrika olması dolayısıyla önemlidir. Faaliyete geçmesinden kısa bir zaman sonra fabrikada grev olması orada örgütlü bir işçi yapısının varlığını göstermektedir. Bu grevin Osmanlı kaynaklarında yer almaması dönemin (istibdat) koşullarında basın tarafından göz ardı edilmesi ve/veya hükümet tarafından olayın örtbas edilmesiyle yorumlanabilir.

Osmanlı kayıtlarında rastlanan ilk tütün grevi ise; “Cibali tütün fabrikasının havan makinesi işçilerinin Nisan 1893’te havanların geniş olduğunu ve tütünlerin el ile sıkıştırılmasının mümkün olmadığını ileri sürerek” başlattıkları grevdir (Kırpık, 2004: 242). Bu grev aynı zamanda işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesiyle ilgili 1908 öncesi tespit edilen tek grevdir. Kayıtlara geçen bu ilk grevler bundan sonraki grevlere ışık tutacak ve bu grevlerdeki taleplere benzer talepler tekrarlanacaktır.

Grevler kadar önemli bir husus da grevleri örgütleyecek yapıların, organizasyonların varlığıdır. Tütün işçilerinin kendi aralarında dayanışma amacıyla bir araya gelip kurdukları yardım sandıkları gibi oluşumlar zamanla sendika benzeri kuruluşlara evrilmiştir. Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti bu tarz cemiyetlere ilk örnek olarak, Selanik bölgesi (Kavala, İskece, Drama) tütün işçileri tarafından Kavala’da 1901’de kurulmuştur (Mahiroğlu, 2015: 13). Cemiyet, “1905, 1908 ve 1911’de Selanik Vilayetindeki tütün işçilerinin katıldığı grevleri yöneterek dikkat çekmiştir” (Vardağlı, 2009: 36, alıntılardan Mahiroğlu, 2015: 14). Bu durum Selanik ve çevresinin sendikal örgütlenme açısından faal bir alan olduğunu göstermektedir.

Tütün fabrikalarındaki grevleri genellikle Osmanlı tebaası olmayan işçiler ve gayrimüslim vatandaşların organize ettiğini görmekteyiz. Örneğin, İstanbul’da yapılan bir grev sonrası eylemle ilgili tutulan resmî raporda “1904 yılında İstanbul Cibali Reji Fabrikası’nda bir İtalyan ve Osmanlı vatandaşı 12 işçinin (11 Yahudi ve 1 Ermeni) teşvikiyle tütün işçilerinin bir grev teşebbüsünde” bulunduğu yazar (Yıldırım, 2011: 310). Bunun gibi pek çok örnek, çoğunlukla grevlere öncülük eden Osmanlı tebaası vatandaşlarının gayri müslimlerden oluştuğunu göstermektedir.

Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde tütün işçilerinin greve gitme nedenleri olarak başta ücret artışı talebi olmak üzere çalışma şartlarının iyileştirilmesi, ücretlerin zamanında ve tam olarak ödenmesi gibi istekler ön plandadır.

Osmanlı Devletinde gerçekleşen grevleri hem niteliği hem de sıklığı bakımından II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırabiliriz. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan demokratik ortamında etkisiyle aynı yılın içerisinde pek çok grev gerçekleşmiştir. 1908 öncesi grevleri sönük ve gerçekleşme sıklığı az iken, II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük havasının etkisiyle grev sıklığında büyük bir artış sağlanmıştır (Kırpık, 2004: 233-275). Bu durum tablo 5.1'de Osmanlı arşiv kayıtlarında tespit edilen tütün işçileri grev listesinden izlenebilir.

No	Yıl	(Başlama veya Bitiş Tarihleri)	Kent	Fabrika-Atölye-Depo	Grevci Sayısı
1	1893	26 Nisan	İstanbul	Cibali Tütün Fabrikası İşçileri	
2	1904	30 Kasım	Selanik	Selanik Reji İşçileri	
3	1904		Kavala	Tütün İşçileri	8000
4	1904		Selanik	Tütün Rejisi İşçileri	
5	1906	29 Mart	İstanbul	Cibali Tütün Fabrikası İşçileri	2000
6	1906		İstanbul	Tütün Rejisi İşçileri	
7	1908	31 Temmuz-14 Ağustos	İstanbul	Cibali Tütün Rejisi İşçileri	
8	1908	Ağustos Ortası	Samsun	Tütün Ticarethane ve Atölye İşçileri	1500
9	1908	15-25 Ağustos	Selanik	Tütün Rejisi İşçileri	
10	1908	Eylül Başı-11 Eylül	Selanik	Tütün Rejisi İşçileri	
11	1908	Ağustos	Selanik	Tütün Rejisi Sigara Fabrikası İşçileri	500
12	1908	Eylül başı	Selanik	Tütün Ticarethanesi İşçileri	
13	1908	13 Eylül	Kavala	Tütün Rejisi İşçileri	12000
14	1908	14 Eylül	Drama	Tütün Rejisi	2000
15	1908	Eylül Ortası	Samsun	Tütün Ticarethane ve atölye işçileri	
16	1908	Eylül Sonu	Ksanthi	Reji Tütün İşçileri	
17	1908	Ekim başı	Samsun	Tütün Rejisi İşçileri	
18	1909	3 Kasım	Ksanthi	Hasan Ağa Tütün deposu İşçileri	62
19	1910	Mayıs	İstanbul	Tütün Rejisi İşçileri	
20	1911	Mart sonu-Nisan başı	Selanik	Tütün Rejisi İşçileri	
21	1911	Mart sonu-Nisan başı	İstanbul	Cibali Tütün Rejisi İşçileri	2300 veya 3000
22	1911	Mayıs	İskece	Tütün Rejisi İşçileri	5000
23	1912	Mayıs	Drama	Tütün Rejisi İşçileri	2000
24	1912	Ağustos	İstanbul	Tütün Rejisi İşçileri	

Tablo 5.1: Osmanlı Kayıtlarında Tespit Edilen Tütün İşçileri Grev Listesi, (Kırpık, 2004: 256-267).

Grevlerde kimi zaman iş bırakma eylemini aşan yoğun şiddet olayları da yaşanmıştır:

21 Ekim 1908 günü Samsun Reji müdürü İstanbul'da bulunan genel müdürlüğe gönderdiği telgrafla fabrikada çıkan olayları ayrıntılı olarak bildirmiştir. Telgrafta, fabrikada on iki gündür grev olduğu, işçi ve bölge halkının demir parmaklıklarla çevrili fabrika binasını taşıyıp kapıyı kırdıkları, bekçi ve bazı görevlilerin ağır yaralandıkları, Reji müdür yardımcısının odasına atılan taşlarla başından yaralandığı gibi hususlar anlatılmaktaydı. İsyân tam teçhizatlı on beş askerin müdahalesi ile sonuçlandı (Keskinlik, 2013:179).

Halkın grev yapan işçilere destek çıkması, Reji'ye karşı olan yaygın olumsuz bakışı göstermektedir.

Tütün grevlerinde dikkat çeken bir başka husus da grevlerin birbiriyle bağlantılı koordineli bir şekilde organize olduğudur. Örnek olarak;

1911 yılında İskeçe'de 1.500 üyeye sahip İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde tütün işçileri bir grev ilan etmiş, Selanik Reji'de çalışan tütün işçileri de onlarla birlikte iş bırakarak greve katılmışlardır. ... Bu iki işçi grubuyla birlikte İstanbul Cibali'deki tütün işçileri de sendikaları öncülüğünde grev ilan etmişlerdir (Yıldırım, 2012: 228).

Reji'ye gösterilen tepkiler sadece grevlerle sınırlı değildir. Çeşitli vesilelerle Rejiye karşı üreticiler, din adamları, sıradan halktan kimseler de farklı boyutlarda tepkide bulunmuşlardır. Reji'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "1887'de Samsun'da tütün çiftçileri yerel din adamları liderliğinde Reji aleyhine çeşitli gösterilerde" bulunmuşlardır (Keskinlik, 2013: 181). Reji'ye gösterilen tepkilerde din adamlarının oynadığı role bir başka örnekte, 1892 yılı Muharrem ayında İstanbul'da Valide Han'daki mescitte İran'dan gelen Ahund Mirza ve Hacı Mehmet Ali isimli iki kişi okudukları dua içinde "Cenab-ı Hak bu Reji belasını üzerimizden def ve ref ede" ifadeleri ile Reji aleyhine propaganda yapmışlardır (Keskinlik, 2003: 247).

5.2. Resmi Makamlara Şikâyetler

Halkın Reji'ye karşı duyduğu tepkiyi ifade eden önemli olaylardan biri de resmi makamlara yapılan şikâyetlerdir. Bu şikâyetler arasında Biga ilçesinden 08 Haziran 1891'de "Mabeyn-i Humayun'a 33 muhtar, 6 imam ve 1 papaz'dan oluşan 40 imzalı bir telgraf" gönderilmiş, "telgrafta Biga'da yaşayan 4-5 bin tütün çiftçisinin Reji idarecilerinin zulmü altında inlediklerini ve yörenin hükümet görevlilerinin de Reji idarecileri tarafından maddi menfaatler sağlanarak görevlerini yerine getirmedikleri belirtiliyordu" (Keskinlik, 2003: 243). Biga gibi küçük bir yerleşim bölgesinde farklı cemaatlerden gelen din adamlarının önderliğinde halkın ortak tavır alması genel bir memnuniyetsizliği göstermektedir. Ayrıca bölgedeki hükümet görevlilerinin de halkın yanında olmaları beklenirken Reji'den yana tavır almaları ve maddi menfaatlerinin olması da şikâyet konusudur.

Benzer şekilde “Aydın vilayeti Ödemiş kazası çiftçilerinin 03 Nisan 1895’de Tire’den çektiği telgrafta Reji’nin tütün çiftçisine karşı vazifelerini yerine getirmediği” söylenmekteydi (Keskinlik, 2003: 245). Reji’ye gösterilen bu tepkilere bakıldığında tütün üreticilerinin demokratik yolları kullandığı ve resmi makamlardan çözüm talep ettiği görülmüştür. Aynı zamanda bu durum karar alıcılar üzerinde bir çeşit baskı unsuru olarak görülmelidir.

Kavalalı tütün tüccarlarının 20 Mart 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan’a gönderdikleri telgrafta “memleketin ekonomik geleceğinde önemli bir rol oynayan tütün için Reji’nin bu alanda üreticiye ve köylüye yaptığı zulüm tahammül sınırını geçmiştir denilmektedir (Akpınar, 1999: 611). Padişahın özel kalemi, meclisi mebusan ve diğer nezaretlere yapılan şikâyetler incelendiğinde Reji’den duyulan memnuniyetsizlik açıktır. Ayrıca şikâyet edenler açısından Reji’yi bu kurumların düzeltebileceğinin düşünüldüğü görülmektedir.

5.3. Basında Reji Aleyhine Çıkan Yazılar

Farklı tarihlerde Osmanlı kamuoyunda yapılan tartışmaları yansıtan gazete haberleri dikkate alındığında Reji konusunda yoğun bir tartışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Halkın gözünde Reji’nin imajı biraz da abartılı bir şekilde “canavar”, “ahlaksızlık ve zulüm yuvası”, “kanlı mezalim” gibi tanımlamalarla (ifadelerle) gazete sütunlarına yansımıştır. Örnek olarak; 1888 tarihli Mizan gazetesinin Reji İdaresi adlı makalesinde İdare hakkında “istibattan sonra ülkenin başına gelen başlıca felaketlerden biri” olduğu söylenmektedir (Karaoğlu, 2013: 200). Gazete yazısında Reji, Duyun-u Umumiye İdaresi ile karşılaştırılmış, Duyunu Umumiye’nin yaptıkları olumlu bulunurken, Reji’nin yaptıkları son derece olumsuz görülmüştür. “...Duyun-u Umumiyye İdaresinin vatanımıza itdiği maddi ve manevi hizmet cidden büyüktür. Hizmet-i vakıası iki kat farz idelim. Hizmetin şu iki katı bile Reji yüzünden iras olunan duyun-u umumiyyenin zararını tazmin için kifayet itmez...” (Mizan,1888;6/44, aktaran Karaoğlu, 2013: 200). *Mizan*, siyasi bir gazete olarak Reji’yi eleştirirken şaşkıncu şekilde Duyunu Umumiye’ye destek olmuştur. Bu durum istibdat koşullarında belli bir denge gözetildiğini göstermektedir.

Feyz-i Hürriyet gazetesinde 25 Ağustos 1908 tarihinde yayınlanan bir yazıda “Reji’nin bir ahlaksızlık ve zulüm yuvası olduğu” vurgulanmıştır (Akpınar, 1999: 614). İstanbul merkezli *Feyz-i Hürriyet* Gazetesi’nde Reji’nin açıkça hedef alınması II. Meşrutiyetin sağladığı özgürlük ortamından kaynaklanmaktadır. Reji’ye gösterilen tepkiler sadece ulusal basın olarak görülebilecek İstanbul basınından değil İmparatorluğun farklı coğrafyalarından çıkan gazetelerden de gelmiştir. Örneğin, 26 Ağustos 1908’de *Osmanlı Ziraat ve Ticaret*

gazetesinde “Türün Ziraatı ve Reji Meselesi” adlı makalede “Reji’nin imtiyazlı bir canavar olduğu” dile getirilmiştir (Akpınar, 1999: 613). Benzer şekilde 17 Aralık 1910’da İzmir’de yayınlanan *Köylü* gazetesinde çıkan bir yazıda “...Reji denince kanlı bir mezalim, korkunç bir canavar hayali gelmekteydi” (Akpınar, 1999: 612) tanımı sadece İstanbul basınında değil yerel gazetelerde de Reji’ye karşı benzer tepkilerin olduğunu gösterir.

5.4. Osmanlı Mebusan Meclisinde Tepkiler

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle oluşan demokratik havanın etkisiyle hem Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Reji’nin yeniden düzenlenmesi tartışmaları yapılmış hem de halk, Reji’nin kaldırılması için meclise pek çok şikâyetle bulunmuştur. Çeşitli vesilelerle mecliste sık sık görüşülen Reji’nin kaldırılması tartışmalarından biri de şirketin hesaplamalarının yanlış olduğu, doğru hesaplamalar için maliye müfettişlerince denetlenmesi gerektiğidir (Akpınar, 1999: 609). Yine 8 Şubat 1909 tarihli meclis oturumunda Reji’nin yükümlülükleri yerine getirmediği, tütünün üretim, nakliye ve avans gibi ödemelerinin yapılmadığı nedenleriyle bir komisyon kurulup şirketin kontrol edilmesi teklif edilmiştir (Akpınar, 1999: 609-610). Bu tartışmaların niteliği Reji’nin Osmanlı Devletini dolandırdığı üzerinedir. Şirketin dışarıdan bir denetime tabi tutulması istenmektedir. Çünkü sık sık bu hususta tartışmalar yaşanmıştır.

İlerleyen süreçte Reji meselesinin çözümü mecliste daha çok gündeme gelmiş ve taraftar bulmuştur. Halk yılların olumsuz deneyimiyle Meclis-i Mebusan’da hükümetten Reji’nin ilgasını istemeye başlamıştır. Ancak Reji’nin imtiyaz süresinin bitim tarihi olan 1912 senesinde halkın ve Osmanlı Mebusan Meclisi’nin de istemesine rağmen imtiyaz süresi Osmanlı’nın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar nedeniyle 1925’e kadar uzatılmıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarının ekonomik giderlerini karşılamakta güçlük çeken Osmanlı Devleti, “Reji İdaresinden %6 faizle 10 milyon lira borç” almıştır (Akpınar, 1999: 614). Böylece Reji İdaresi imtiyaz süresini 15 yıl daha uzatmıştır.

Reji’nin imtiyaz süresinin uzatılması meselesinde “Reji İdaresinin Satın Alınması İçin II. Abdulhamid’e Yapılan Rüşvet Teklifi”ne dair bir iddia mevcuttur. Buna göre, 1908 yılında Reji’nin imtiyaz süresinin bitimine yakın Alman, İngiliz ve Amerikan iş adamları gizli ve/veya açıkça tütün tekeli imtiyazının uzatılması için II. Abdulhamid’le görüşmeler yapmışlardır. II. Abdulhamid de, Damat, Müşir Ahmet Zülkifil Paşayı, bu sermaye gruplarının birinin temsilcisi olan M. Vilyam Tompson ile görüşmek için görevlendirmiştir (Mutluçağ, 1968: 40-41).

Müşir Ahmet Zülkifil Paşa'nın 9 Şubat 1908 yılında M. Vilyam Tompson ile görüşme belgesinden aktardıklarına göre:

Yüce emirleriniz gereğince M. Vilyam Tompson ile görüştüm. İlişikte arz ve takdim kılınan şartları sunmakla beraber, Şevkatli ve Merhametli Efendimiz Hazretleri tarafından kendileri himaye buyurup kimsenin bir şey istemesine meydan bırakılmaz ise hususi olarak ben kulunuz vasıtasıyla bir milyon lira dahi ayrıca takdim etmeye hazırdır. ...bu hususta ve bütün hallerde emir ve ferman kimseye minneti olmayan Velinimetimiz Efendimiz hazretlerindedir (Mutluçağ, 1968: 40-41. Bakınız, Ek-1).

Bu teklifin iletilmesinin üzerinden 14 gün geçmesine rağmen Saray'dan henüz bir cevap gelmeyince 23 Şubat 1908 tarihinde Ahmet Müşir Paşa, Padişah'a, Tompson tarafından İstanbul'a çağrılan şirket başkanı Amerikalı M. Makenzi ile üye M. Hanri Vayt'ın merakla beklemekte olduklarını bildirir (Mutluçağ, 1968: 42-43. bakınız Ek-1). Ancak bu görüşmelerin Padişah tarafından verilen cevap belgeleri olmadığından sürecin nasıl işlediği nasıl bir sonuç alındığı bilinmemektedir.

6. BÖLÜM: TÜTÜN KAÇAKÇILIĞININ TOPLUMSAL TEMSİLLERİ: AYINGACI TÜRKÜLERİ VE SÖZLÜ, YAZILI VE GÖRSEL KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

Sözlü halk geleneğinde pek çok türde kaçakçılık teması işlenmiş bir konudur. Bu türler arasında; türkü, destan, ninni, mani gibi ögeler yer almaktadır. Folklorun önemli bir unsuru olan oyun havaları da buna dâhildir. Bu bölümde iki kategoride ele aldığımız ayingacı türküleri analiz edilmiştir. Birinci kategoride sözleri içerisinde kaçakçı, ayingacı, tütün, kolcu, Reji, gibi kelimeler geçen türkü varyantları incelenirken, ikinci kategoride konularına göre kaçakçılık teması işlenen türküler incelenmiştir.

1883'den 1925'e kırk iki yıl süren Reji İdaresi boyunca tütün kaçakçılığı, kaçakçı-kolcu mücadelesi ve Reji'nin uygulamaları halkta derin izler bırakmıştır. Reji'nin tütün üreticileri üzerinde kurduğu baskı ortamı Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde pek çok yörede gerilim ve çatışmalara yol açmıştır. "Kaçak tütün gerilimi" diyebileceğimiz bu husus toplumun belleğinde yer etmiştir. Bu akisler çoğunlukla sözlü halk geleneğinde; türkülere, oyun havalarına yansırken Cumhuriyetin kurulmasından sonra yazılı edebiyatta da kendine yer bulmuştur. Sözlü halk müziği olan türküler anonimleşerek halka mal olmuş ve toplumun belleği işlevi görmüşlerdir. Sözlü halk ürünleri XX. Yüzyıl'dan itibaren çeşitli kaynaklarda kayda geçirilmeye başlanmıştır. Bu bölümde ele alınan birkaç örnek üzerinden bu ürünlerin söylem analizi yapılmıştır.

Toplumun belleği işlevi gören türkü kavramı en kapsayıcı olarak şu şekilde tanımlanmıştır:

Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünler olarak tanımlanır (Balkaya, 2013: 141).

Tütün üzerinde 1883'den 1925'e kadar süren Reji hâkimiyeti tütün üreticileri ve kaçakçıları ile Reji güvenlik güçleri olan kolcular arasında mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadeleler insanların yaşamlarını derinden etkileyen olaylarla doludur. Çoğunluğu kırsal bölgelerde, küçük yerleşim yerlerinde yaşanan bu mücadeleler pek çok kanlı olaya neden olmuştur. Kesin olarak bir sayı söylenemese de kimi iddialara göre yirmi bin ya da altmış bin civarında insanın öldüğü iddia edilmektedir (bakınız, 4.7. Kaçakçı Kolcu Mücadelesi). Bunlar çok ciddi ve dikkat çekici rakamlardır. Merkezden uzak ücra yerlerde çatışan insan sayısı resmi kaynaklara ne kadar yansımıştır net olarak bilinmemektedir. Hem Osmanlı Devleti hem de Reji'nin

kayıtları kolcu kaçakçı mücadelesinde ölen insan sayısını net olarak ver(e)memektedir. Kaçakçılığın da gizli yapılan bir faaliyet olduğunu düşünürsek ölen insan sayısını net bilmek de olanaksız görünmektedir.

Her iki taraftan pek çok insanın ölmesi, yaralanması ve hapse atılmasına yol açan bu olaylar hikâyelere konu olmuştur. Osmanlı'nın çok farklı coğrafyalarında farklı kültürlerde anlatılan bu çatışma/mücadele örüntüsü bize en iyi şekilde türküler vasıtasıyla temsil edilmektedir. Bu türden hikâyeleri konu alan "Ayingacı Türküleri" de tütün kaçakçıları ile kolcular arasındaki mücadeleleri anlatan türkülerdir.

Türkülerin en önemli özelliği, "... tarihsel olaylar, sosyo-ekonomik şartlar, kültürel değişimler ve toplumsal yönelimleri de" yansıtıyor olmasıdır (Göher, 2011: 400). "Her türkü, bir yaşanılmışlığın ve deneyimin sonucu ortaya çıkar" (Şahin, 2011: 105). Çok uzun yıllar süren Reji döneminde yaşanan tütün kaçakçılığı ve kolcu-kaçakçı mücadelesini konu alan pek çok türküyü rastlanmıştır.

"Türküler ... bir coğrafi ortamdan başka bir coğrafi ortama taşınabilmektedir. Böylece bir alanda ortaya çıkan bir türkü farklı yollarla diğer alanlara (coğrafi bölge) da yayılabilmektedir" (Uğur, 2015: 250-251). Farklı kültürlerin birbirini etkilemesi durumu olan kültürleşme sosyo-kültürel açıdan önemlidir.

"Türküler, bir yerden diğerine, bir yerden bir yere taşınırken, bir icra diğerini takip ederken, bilinçli ya da bilinçsiz değişiklikler meydana gelir. Bu türden her değişik icra kayda geçirildiğinde veya notaya alındığında bir "varyant" olarak bilinir" (Güven, 2013: 147). Ayingacı türküleri içerisinde de varyant özelliği gösteren pek çok türkü bulunmaktadır. Bu durum tütün kaçakçılığının yaygınlığını gösterdiği kadar kültürel aktarımın toplumun belleğinde ne kadar büyük izler bıraktığını da kanıtlamaktadır. Aşağıda birbirinin varyantı olan Ayingacı türküleri dört varyant üzerinden incelenmiştir.

"Tarihi bir kültür birikiminin ... müzik eşliğinde figür ve hareketlerle anlatılmak istenen olayın belli bir mizansenle ifadelendirilmesi" biçimi (Çelebi, 1991: 7) olan oyun havaları türkülerle anlam kazanır. Yapılan araştırmada tütün kaçakçılığını konu alan iki oyun havası tespit edilmiştir. Bunlar "Kolbastı" ve "Abdurrahman Halayı"dır. Karadeniz bölgesinde oynanan, Türk Halk müziği türlerinden biri olan "Kol Havası"nın da Osmanlı Devletinde Reji güvenlik görevlisi olan "kol" ya da "kolcu"nun kaçakçılara yaptığı baskını, aralarındaki mücadeleyi konu alan figürleri çağrıştırdığı düşünülmektedir. Bu oyunda;

Sahada, "Kol havası" olarak adlandırılan oyunlu türkülerin/ezgilerin bir kısmında, oyunun sessizce ve gittikçe hafifleyen ve ardından da gittikçe kuvvetlenen bir nüans anlayışı içerisinde icra edilmesi, son derece dikkat çekici, karakteristik icra biçimlerinden biridir". Bu çeşit eserlerde, eserin herhangi bir yerinde hafiflemeye başlayan nüans kısmı: "Kol'un —yani tehlikenin- yaklaşmakta olduğunu (mekanda bulunanların kendi anlayışlarına göre)"; kuvvetlenmeye başlayan nüanslar da "kolun, bulunulan mekandan gittikçe uzaklaşmakta olduğunu" ifade eder. Yine kimi yörelerde, içinde "kol" ya da kol baskımını anlatan kimi türkülere sadece "baskın" ya da "baskun türküsü" adı da verilir (Erişim tarihi:15.03.2017 <http://www.turnalar.com/grup-turnalar/halkmuzigi.html>).

Burada görüldüğü gibi gerilimin müziğin temposuna yansımaları duygu aktarımı açısından önemlidir.

Karadeniz bölgesinde kolbastı oyununun tütün kaçakçıları ile kolcular arasındaki mücadele/çatışma ve/veya kovalamaca esin alınarak ortaya çıktığı söylenebilir:

Kaçakçıların peşinde dolaşan kolcular ile kaçakçılar arasında yaşanan mücadelelerin kolbastı oyunun ortaya çıkmasına ilham veren ilk örnekler olduğu söylenebilir. ... Kolbastı oyununun kırsal alanlarda özellikle tütün kaçakçıları ile zaptıye, kolcu veya jandarma arasında yaşanan mücadeleler neticesinde, 1900'lerin ilk birkaç on yılında, Osmanlı devletinin sona ermekte olduğu yıllarda ortaya çıkmaya başladığı ve zamanla oturak alemleri ve bahsi geçen diğer kaçakçılık türleri sayesinde gövdesine yeni unsurlar ilave ederek günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır" (www.serander.net. Erişim tarihi: 14.05.2017).

Sivas yöresinde halayları araştıran Halil Bedii Yönetken yaptığı incelemede Sivas'ın eski kabadayılarında ayıngacılıkla uğraşan Abdurrahman adlı kişinin "*yeni ve tasviri bir oyun*" düzenlediğini ve ona kendi adını verdiğini aktarır. "Abdurrahman Halayı"nda enteresan olan, Abdurrahman adlı kişinin "ayıngacılık" yaptığı dönemlerde yaşadığı bir silahlı çatışma olayını, figürlere dökerek canlandırarak oynamasıdır. Bu halayın figürleri izlendiğinde "*ikinci bölümün sonuna doğru oyuncuların bir kısmı sırt üstü yere düşer, ayakta kalanlar ayaklarıyla, yere düşenlerin göğüsleri üzerine basıp kahramanca bir tavır alırlar*" (Ülke Gazetesi, Sayı: 95, 6 Şubat 1946). Bu oyunda yaşanan bir olay, müzik, jest ve hareketlerle ifade edilmektedir. Bu olayın "*meşhur ayıngacı halk sanatçısı*" Abdurrahman'ın kolcularla olan mücadelesi olması kuvvetle muhtemeldir (Ülke Gazetesi, Sayı: 95, 6 Şubat 1946). Ayrıca bu oyun "Baş Halay" "Abdurrahman Halayı" adıyla günümüze kadar gelmiştir.

Bu oyunun figürlerinin bir çatışmayı/mücadeleyi anlattığı gözlenir. Çünkü oyunda yer alan tabancayla ateş etme, sinme/pusma ve atla tırsa kalkmak tarzındaki figürler bir mücadeleyi ifade eder.

İmparatorluğun farklı kültürel/etnik temele sahip; Türk, Kürt, Arap, Arnavut, Çerkez v.b. olan Müslüman unsurları ile Rum, Ermeni, Süryani v.b. Hıristiyan unsurlarının folklorunda akisler yaratan bu olayların derinlemesine araştırılması önemlidir.

6.1. Ayıngacı Türküleri Varyantları I

Reji döneminde Ankara vilayeti tütün kaçakçılarının geçiş rotalarında yer almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle kaçakçıların faal olduğu bu yörelerde söylenen Ankara yöresinden “Kolcu Türküsü” ve “Vara Vara Vardık Bağa”, Çankırı yöresinden “Ayıngacı Ömer Ağa Destanı”, Eskişehir yöresinden “Ayıngalar Dağ Başında”, Kütahya yöresinden “Ayıncacıların Türküsü”, ve Ege bölgesinden “Hayışoğlu Türküsü” birbirinin varyantı olan türkülerdir. Bu türkülerde tütün kaçakçıları ile Reji kolcularının mücadelesini konu alan bir olay –anlatı- için yakılan türkü bölgeden bölgeye benzer unsurlarla aktarılmıştır. Bu altı türküyü incelediğimizde varyant olarak birbirinde tekrar eden öğeler vardır. Kaynak olarak İç Anadolu’dan yayıldığını düşündüğümüz bu türkülerde bölgesel yakınlık olması varyant mantığına uymaktadır.

Bu altı türküde de kaçakçı-kolcu çatışmalarının izleri görülmektedir. Sıklıkla yaşandığını anladığımız çatışma durumunda dikkat çekici unsurlar yer almaktadır. Bu türkülerin hepsinde “baylar habarınız olsun” ya da “beyler habarınız yok mu?” şeklinde ifadeler yer almaktadır. “Kolcu Türküsü”, “Vara Vara Vardık Bağa” ve “Hayışoğlu Türküsü”nde yer alan “yükümüzün biri kefin” ve “Ayıncacıların Türküsü”nde geçen “Kefenimiz belimizde” bu ifadeler kaçakçıların yanlarında kefen bulduklarının kanıtıdır. Bu durumla birlikte “İçinizde yok mu hekim” , “İçimizde çoktur hekim” ve “İçimizde yoktur hekim” dizelerde tıbbi müdahalede bulunacak kişilerin kafiledeki varlığının ne kadar önemli olduğunun altının çizilmesi çatışmaların şiddeti hakkında bize fikir vermektedir. Türkülerde Karaşar, Nevşehir, Kütahya, Çankırı ve Ankara’nın isminin geçmesi kaçakçı güzergâhları ve kaçakçı yatakları hakkında bize fikir vermektedir. Kaçakçıların yol olarak “sırtımızı verdik dağa”, “vara vara vardık dağa”, “ayıngalar dağ başında”, arkamızı virdik dağa”, dizeleri kaçakçıların dağlık alanları kullandığını, “Nevşehir’den gece geçtik”, “Çankırı’yı gece geçtik” ifadeleri şehir merkezlerini gece geçmeye dikkat ettikleri göstermektedir. Kaçakçıların vasıta olarak binek hayvanlarını kullandıkları, “ayıngayı sardım ata” dizelerinden anlaşılmaktadır. Kaçakçıların silahlı oldukları “elimizde yağlı tüfek” ve “silahımız belimizde” mısralarından anlaşılmaktadır.

Türkülerde sık sık geçen “kolcubaşı vurulacak”, “golcu da başı vurulacak”, dizeleri çatışma sırasında kolcuların başının öldürülmeye çalışılması takibin sonlandırılmasının ancak bu şekilde gerçekleştirilebileceğini akla getirmektedir. Bulundurulan tütünlerin yaprak tütün

olduğu her hangi bir işlem görmediği “üç yük tütün kıyılacak”, “ince tütün gıyılacak”, “Beylik tütün kıyılacak” ve “kırk yük tütün kıyılacak” sözlerinden anlaşılmaktadır.

Türkülerde kaçakçılığın zorlukları, yarattığı sıkıntılar, çaresizlik hissi, her an ölüm tehlikesi/ölümü göze alma, takip edilmenin yarattığı tedirginlik hissedilmektedir. Aynı zamanda kaçakçıların kendilerine duydukları güven de “hiç kılıma gelmez hata” sözünden anlaşılmaktadır. Benzer şekilde en çarpıcı olan ifade “ölümümüz elimizde” dizesi kaçakçıların ölümle yaşam arasında kendi eylemleriyle hayatta kalabileceklerini biliyor olmalarıdır.

6.1.1. Kolcu Türküsü

Vara vara vardık bağa
Sırtımızı verdik dağa
Kolcubaşı Hacı Ömer Ağa
Beyler habarınız olsun
Ankara'dan gider ekin
Yükümüzün biri kefin
İçinizde yok mu hekim
Beyler habarınız olsun
İstanbul'dan gelir ipek
Elimizde yağlı tüfek
Biz bu ilden nasıl gidek
Beyler habarınız olsun
Üç yük tütün kıyılacak
Ankara'ya kuyulacak
Kolcubaşı vurulacak
Beyler habarınız olsun
(Şenel, 2007: 369).

6.1.2. Vara Vara Vardık Bağa

Vara vara vardık dağa
Sırtımızı verdik bağa
Zalim misin Seyfi Ağa
Beyler habarınız olsun
Vara vara vardık ekin
Yükümüzün biri kefin
İçimizde çoktur hekim
Beyler habarınız olsun
Tütün gelir kasa ile
Kıyamadım tasa ile
..... Paşa ile
Beyler habarınız olsun
Nevşehir'den gece geçtik
Acı tatlı suyun içtik
Biz bu candan dünden geçtik
Beyler habarınız olsun

Üç yük tütün kıyılacak
Nevşehir'de duyulacak
Kolcubaşı vurulacak
Beyler habarınız olsun
(Esen, 1989: 170).

6.1.3. Ayıngacı Ömer Ağa Destanı

Tütünümüz elimizde,
Silahımız belimizde.
Bize Ayıngacı derler,
Vur emrimiz elimizde,
Beyler haberiniz olsun.

Çankırı'yı gece geçtik,
Acı tatlı sular içtik.
Biz bu candan dünden geçtik,
Beyler haberiniz olsun,

Tütünümüz katlı katlı,
Arkamızda üç yüz atlı,
Ayrılmamız pek firaklı,
Beyler haberiniz olsun.

Vara vara vardık bağa,
Sırtımızı verdik dağa,
Bizim beyimiz Hacı Ömer Ağa,
Beyler haberiniz olsun.

Vara vardık ekin,
Yükümüzün biri kefin,
İçimizde yoktur hekim,
Beyler haberiniz olsun.

Arkadaşı dağ başında
Ölüsü kaya başında,
Anası ağlar yanı başucunda,
Beyler haberiniz olsun.

Demet tütün kese ile,
Memedim tasa ile,
Ali bir paşa ile,
Beyler haberiniz olsun.

Bakırım ocakta kaynar,
Kurşun yağmur gibi yağar,
Ayıngacı zeybek döne döne oynar,
Beyler haberini olsun.

Kırk yük tütün kıyılacak,
Kolcubaşı vurulacak,
Kütahya'dan duyulacak,
Beyler haberiniz olsun.

İstanbul'dan gelir ipek,
Köprüde atılır tüfek,
Bizim düşmanımız İngiliz köpek,
Beyler haberiniz olsun.

(Uslu, 2005: 400-401).

6.1.4. Ayıngalar Dağ Başında

Ayıngalar dağ başında
Ölüsü köprü başında
Anası ağlar başında
Beyler, haberiniz yok mu?
 Ayıngayı sardım ata
 Geçtim Karaşer'den öte
 Hiç kılıma gelmez hata
 Beyler, haberiniz yok mu?
(Uludemir: 2010: 36).

6.1.5. Ayınkacıların Türküsü

Tütün virdim keseyle
Yola çıktım tasayıla
Beş yüz atlı bir paşayıla
 Beyler habarınız olsun.
Vara vara vardık bağa
Arkamızı virdik dağa
Golcu da başı Mehmet Ağa
 Beyler habarınız olsun.
Golcu başı dağ başında
Ne bakarsın köprü başında
Annesi ağlar baş ucunda
 Beyler habarınız olsun.
İnce tütün gıyılacak
Aman Kötöhya'ya varılacak
Golcu da başı vurulacak
 Beyler habarınız olsun.
(Boratav, 1982: 391-392).

6.1.6. Hayısoğlu Türküsü

Bene Hayısoğlu derler
Kefenimiz belimizde
Ölümümüz elimizde
Ayıngacıbaşı Hacı Ömer Ağa
Beyler haberiniz olsun
 Beylik tütün kıyılacak
 N'olur candırma vuruncak
 Benim de ölmem Abdi'nin işi
 Ayıngacı başı Hacı Ömer Ağa
 Beyler habarınız olsun
(Gökdemir, 1995: 113).

6.2. Aynıgacı Türküleri Varyantları II

Tokat yöresinden “Deveci Dağına Bastığım Oldu”, “Hacılar Köyü” ve Denizli yöresinden “Tütüncüler Türküsü” aynı türkünün varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türkülerde tütün kaçakçılarının bir ihbar sonucu kolcular tarafından pusuya düşürülmesi olayı farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bazı köylerin kaçakçılara yataklık etmek istememesi ve/veya kaçakçı yataklarında farklı nedenlerle aynıgacıların kolculara ihbar edilmesi olayının yaşandığı anlaşılmaktadır. Türkülerde geçen “sebebim tütünü basın yarama” ve “sebebim tütündür, basın kanıma” ve “bizim arkadaşların kaçtığı oldu”, “zalim arkadaşların kaçtığı oldu”, “zalim arkadaşlar sılıya vasıl oldu” sözleri üç türküde de tekrar eden öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözlerden kaçakçıların bir kısmının çatışma/pusu sırasında kaçtığı düşünülmektedir.

Tütün kaçakçılarının bir ihbar sonucu kolcular tarafından pusuya düşürülmesini anlatan türkü de ihanet, “yerimi gösterdin, ciğerim yaktın” şeklinde ifade edilmektedir.

Türküde geçen “Erenler içinde Çerkez vuranlar” ifadesinde olasılıkla bu tür türkülerde karşımıza sıklıkla çıkan kolcu olarak istihdam edilen Çerkezler kast edilmektedir. Kolculardan “teslimim deyince cana kıyanlar” olarak bahsedilmesi, Onların kanun tanımamazlıklarını ifade etmektedir.

Türkülerde geçen Deveci Dağı ve Hacılar Köyü bugün Tokat il sınırlarında yer almaktadır. Üç türküde de “zalim Hacılar bizden olmazlar”, “bilseydim de Hacılar'a varmazdım” ve “Hacılar köyüne, varmaz olaydım” dizeleri Hacılar köyü gibi bazı yerleşimlerde kaçakçılara destek verilmediğini veya köy içinden ihbar yapıldığını göstermektedir. Zaten hikâyeye göre kaçakçılar köyde pusuya düşürülmüşlerdir.

6.2.1. Deveci Dağına Bastığım Oldu

Deveci Dağına da bastığım oldu
Tütünün dengi de yastığım oldu
Bizim arkadaşların kaçtığı oldu
Sebebim tütünü basın yarama
 Mehmet'in belinde de parlar kuşağı
 Ömer'in belinde de çiraz fişengi
 Nasıl kıydın İğneci'nin uşağı
 Sebebim tütünü basın yarama
Ben bilirdim de kış gününün ayazı
Kanlı imiş de Kadışehri'nin boğazı
.....
 Sebebim tütünü basın yarama

Hacılar'a vardım tütün almazlar
Zalim Hacılılar bizden olmazlar
Aman dostlar bakın benim halime
Sebebim tütünü basın yarama
Hacılar Köyünü duman bürüdü
Altmış sekiz kolcu birden yürüdü
Kara Mahmut da şu yerlerde bir idi
Aman dostlar bakın benim halime
Sebebim tütünü basın yarama
(Esen, 1989: 289).

6.2.2. Hacılar Köyü

Hacılar köyünü bastığım oldu
Tütünün dengi de yastığım oldu
Zalim arkadaşların kaçtığı oldu
Gelin ahbablarım gelin yanıma
Sebebim tütünü basın kanıma
Bilseydim de Hacılar'a varmazdım
Tütüncü beyinin kızını almazdım
Gelen belalara karşı durmazdım
Gelin ahbablarım
Sebebim tütünü basın kanıma
Ne yaptım Balağın Ali sana ne yaptım
Yerimi gösterdin, ciğerim yaktın
Beşyüz altınla da açığa çıktın
Dost bildiğim Ali büktün belimi
Lal eyledin bülbül gibi dilimi
Erenler erenler kanlı erenler
Erenler içinde Çerkez vuranlar
Teslimim deyince cana kıyanlar
Gelin ahbablarım gelin yanıma
Sebebim tütünü basın kanıma
(Özbek, 1975: 267).

6.2.3. Tütüncüler Türküsü

Hacılar köyünde baskın oldu
Tütünün dengi, yastık oldu
Zalim arkadaşlar sılaya vasıl oldu
Gelin ahbablar, gelin yanıma
Sebebim tütündür, basın kanıma
Hacılar köyüne varmaz olaydım,
Tütüncü beyin kızını almaz olaydım,
Ben bu belalara karşı olmaz olaydım
Gelin ahbablar, gelin yanıma
Sebebim tütündür, basın kanıma
Hacılar köyünde ateşim yanar,

Bin beş yüz elli kurşun, başımda döner
Zalim arkadaşlar, sıladan döner
Gelin ahbablar, gelin yanıma
Sebebim tütündür, basın kanıma
(Kaptan, 1988: 179-180).

6.3. Aymgaçlar Türküsü Varyantları III

“Karaşar Zeybeği I” ve “Karaşar Zeybeği II” Ankara vilayetinde kaçakçı yataklığıyla ünlü Karaşar kasabasında kaçakçıların pusuya düşürülüp öldürülmesi olaylarını anlatan türkülerdir. Bu iki türküde de aynı olay farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bu türkülerde “Biz bir ahbab uğruna ölenlerdeniz” ve “yattım uykulardan uyanamadım - yağlı kamalara dayanamadım” “beş kardaşı bir tahtada kestiler”, “kelleleri bahşiş gitti valiye” dizeleri tekrar eden öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dizelerle uykusunda baskına uğrama ve uykuda öldürülme hadisesi vurgulanmaktadır. Olayın doğrudan Reji kolcularıyla ilgili olduğu “kalleş kolcular pusu kurmuş görmedim”, “zeybekleri yaylalarda bastılar” dizeleriyle anlaşılmaktadır. Kolcu takibi, ihanet, pusu/baskın gibi unsurlar türkülerde geçmektedir. Kaçakçıların martini silah kullandıklarını “Aliverin martinimi atayım efem”, “çektim martinimi kabzasından kavradım” sözleriyle anlaşılmaktadır.

6.3.1. Karaşar Zeybeği I

Zeybek misin zeybek donu giyecek efem
Katil misin tatlı canı kıyacak
Cahil misin el sözüne uyacak efem
 Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz
 Biz bir ahbab uğruna ölenlerdeniz.
Döküldü mü (Silindi mi) maşrapamın kalayı efem
Bozuldu mu zeybeklerin alayı
Düşmanları öldürmenin kolayı
 Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz
 Biz ahbab uğruna ölenlerdeniz.
Aliverin martinimi atayım efem
Atayım da Karaşar'ı katayım
Fırsat virin düşmanları haklayım.
 Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz
 Biz ahbab uğruna ölenlerdeniz.
İniverdim Eğr'ovanın düzüne
Çayır çimen çıkıverdi dizime
Beşyüz atlı gelemezdi izime
 Yattım uykulardan uyanamadım
 Yağlı kamalara dayanamadım.
Çadır kurdum Eğr'ovanın düzüne
Nişan taktım bir zengin kızına
Uyma dedin uydum eller sözüne

Yattım uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım.
Korkar idim ayrılıktan ölümden
Kahve içerken fincan düştü elimden
Bilemedim dostlarımın halinden
Yattım uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım.
Zeybekleri yaylalarda bastılar
Cepkenini çam dalına astılar
Beş kardaşı bir tahtada kestiler
Vurman Hüseyin'e kıyman Ali'ye
Kelleleri bahşış gitti valiye
Hüseyin'in biber gibi benleri
Al kan oldu cepkeninin yenleri
Şan verdi bu diyarın efeleri
Vurman Hüseyin'e kıyman Ali'ye
Kelleleri bahşış gitti valiye
Üzengim kırıldı indim bağladım
Martinimi kabzasından kavradım
Anamı nafile yere ağlattım
Yattım uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım.

Şenel, 2007: 367 ve Erişim tarihi: 22.02.2017 (www.youtube.com).

6.3.2. Karaşar Zeybeği II

Zeybek misin zeybek donu giyecek efem
Katil misin tatlı canı kıyacak
Cahil misin el sözüne uyacak efem
Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz
Biz bir ahbab uğruna ölenlerdeniz.
Döküldü mü (Silindi mi) maşrapamın kalayı efem
Bozuldu mu zeybeklerin alayı
Düşmanları öldürmenin kolayı
Yattım uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım.
Alıverin martinimi atayım (efem)
Atayım da Karaşar'ı katayım
Fırsat verin düşmanları haklayım (efem)
Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz.
Biz millet uğruna ölenlerdeniz.
Zeybekleri yaylalarda bastılar (efem)
Cepkenini çam dalına astılar
Beş kardaşı bir tahtada kestiler
Öldürmen Hüseyin'i kıymayın Ali'ye
Kelleleri bahşış gitti valiye
Hüseyinmin de biber gibi benleri(efem)
Alkan oldu da çepkeninin yenleri

Şan verdi de bu diyarın efeleri
Öldürmen Hüseyin'i kıymayın Ali'ye
Kelleleri bahşiş gitti valiye
 Üzengim kırıldı indim bağladım (efem)
 Çektim martini kabzasından kavradım
 Ben annemi nafile yere ağlattım (efem)

Üzengim çözüldü indim bağladım (efem)
Çektim martini kabzasından kavradım
Kalles kolcular pusu kurmuş görmedim
Düştüm kıratımdan doğrulamadım
Telli kurşunlara anam dayanamadım
(Balkan, 2011: 149).

6.4. Ayngacılar Türküsü Varyantları IV

Ankara yöresinin Beypazarı nahiyesinden “Beypazarı Meskenimiz”, “Beypazarı Türküsü/Kırat” ve “Kırat” türküleri birbirinin varyantı olan türkülerdir. Bu türkülerde “Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz”, Beypazarı (da) meskenimiz (neyleyim) oldu (anam) yerimiz”, “Beypazarı bizim meskenimiz ilimiz” birbirini tekrar eden öğelerdir. Beypazarı ve çevresi önemli kaçakçı yataklarıdır. “Beypazarı'ndan çıktım tütün satmaya” dizeleriyle açıkça kaçak tütün satıldığı belirtilmektedir. Bu türkülerde yine bir kolcu kaçakçı mücadelesi/çatışması “Kolcular başladı da fişek atmaya” dizesiyle anlaşılmaktadır. Bir kovalamaca takip söz konusudur.

Kaçakçılar yine burada da silahlılar ve ölüm/ölüme dair açıklamalar mevcuttur. Kolcu olarak istihdam edilen Çerkeslere karşı olumsuz bir tavır hissedilmekte ve tekrar eden dizelerde kolcu yerine Çerkes, “Körolası Çerkes nereden geldin”, “Altıpatlar ilen (neyleyim) Çerkes vurulmaz) anam vurulmaz” kullanıldığı görülmektedir.

6.4.1. Beypazarı Meskenimiz/Kaçakçı Ağıtı

Kıratın üstünde bir uzun yayla
Ne diyem beylerim kaderim böyle
Anama varınca doğrusun söyle
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
Beypazarı'ndan çıktım tütün satmaya
Kır at başladı da yatıp kalkmaya
Kolcular başladı da fişek atmaya
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
Körolası Çerkes nereden geldin
Kuyumcuyum diye çayıra kondun

Alnı top kakülü yiğide kıydın
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
Bineydin de kır atının üstüne
Alaydım da martinimi destime
Beş yüz atlı olsa gelemez üstüme
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
Kır ata karar m'olur eşindiği zaman
Dizgini boynuna geçtiği zaman
Belden aşip tozlu yola düştüğü zaman
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
Gedikten aşıyor bir kara kağı
Kağının ardında kır atı bağlı
Kaldırım çevresini pürkürme benli
 Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
 Kimbilir nerede kalır ölümüz
(Öztelli, 1972: 426).

6.4.2. Beypazarı Türküsü/Kırat

(Aman) İleri durulur (da) arkadaş geri durulmaz (anam durulmaz)
Altıpatlar ilen (neyleyim) Çerkes vurulmaz (anam vurulmaz)
Kelle gitmeyince (de) (neyleyim) kırat verilmez (anam verilmez)
Beypazarı (da) meskenimiz (neyleyim) oldu (anam) yerimiz
Gel oğlan (da) gedir kıratı gezdir (amanın gezdir)
Kır atın alnına (arkadaş) maşallah yazdır (amanın yazdır)
(Balkan, 2011: 145).

6.4.3. Kırat

Gezdir ağam da gezdir kıratı gezdir
Kıratın alnına maşallah yazdır
Aman ağam kıratın nalını düzdür
Beypazarı bizim meskenimiz ilimiz
Nerde kaldı da anam garip mezerimiz
 Davran da kıratın davran sivriye davran
 Varırsak da sılaya yaparız düğün bayram
 Garibiz kıratım ne arayan var ne soran
 Ağam atı sever de ben de yosmayı
 Yosma zalım olur bende kır tayı
Kıratım sen güzelsin hamaylı takın
Karşında düşmanın var kendini sakın
Gidelim atım da gidelim ikinci yakın
Beypazarı da bizim meskenimiz ilimiz
 Kıratım üç yıl oldu da çıkalı sıladan
 Herkesin nasibini verir yaradan
 Garibiz kır atım ne arayan var ne soran

Ağam atı sever de ben de yosmayı
Yosma zalım olur ben de kır atı
(Balkan, 2011: 147).

6.5. Debboy Önünde Diken (Gönen Türküsü)

İnceleyeceğimiz türkü XX. Yüzyılın ilk yıllarında Balıkesir Gönen yöresinde tütün üreticilerinin Reji ile yaşadığı sorunları anlatan “Debboy Önünde Diken” türküsüdür. Türküde geçen debboy kelimesi hem Fransızca depo kelimesine “*dépôt*” denilmesinden hem de “Osmanlı kışla ve askeri malzeme deposuna debboy” denilmesinden kaynaklı olabilir (Erişim tarihi: 01.04.2017 tdk.gov.tr). Bu türküde geçen anlamı Reji’nin tütünleri ambarlarda depolama/saklama zorunluğundan kaynaklı “*dépôt*” kelimesinin Osmanlıca karşılığı olan debboya dönüşmesidir. Osmanlıya ait bir yeri Reji’nin depo olarak kullandığı kuvvetle muhtemeldir.

Türküde Reji’nin uygulamalarından yakınma ağır basmaktadır. Kaçak tütün bulundurulduğundan şüphelenilen hanelerde “fenerler asılıyor, hep evler basılıyor” tabiriyle gece aramaları yapıldığı anlaşılmaktadır. Tütün kaçırmanın bedelinin ağırlığı “sonu asmak değil mi? sonu mapus değil mi? gibi dizelerle ölümle hissettirilmektedir.

Debboy Önünde Diken

Debboy önünde diken,
Kör olsun yere döken,
Reci tütünü değil mi
Benim belimi büken.
Ah deli, vah deli,
Arkasında iki eli,
Şeytana uydum yaptım
Sonu mapus değil mi?

Fenerler asılıyor,
Hep evler basılıyor,
Mustafağalar'ı sorarsan
Gazataya basılıyor.
Ah deli, vah deli,
Arkasında iki eli,
Şeytana uydum yaptım,
Sonu asmak değil mi?

Derleyen: Burhan Cahit Eralp, (Özol, 2012: 336).

6.6. İbrahim Çavuş Höyükü'den İniyor (Ankara Yöresi)

“İbrahim Çavuş Höyükü'den İniyor” türküsü uzun yıllar ayıngacılık yapmış olan üç arkadaşın bir zaman sonra yollarının ayrılmasını ve içlerinden ikisinin kolcu olması sonucunda

aralarında yaşanan çatışmayı konu alır. Reji'nin eski tütün kaçakçıları kolcu olarak kullandığına dair bu türkü iyi bir örnek teşkil etmektedir. Reji şirketinin eski suçluları kolcu olarak görevlendirmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Eski kaçakçıların kaçakçıları iyi tanınması ve kaçakçı rotalarını bilmesinden yararlanmak isteyen şirket bu durumu lehine çevirmeye çalışmaktadır.

İbrahim Çavuş Höyükü'den İniyor

Höyükü'nün etrafı köşk olsun aman
Beni vuran efelere de aşk olsun
Aynalı martin mezarıma daş olsun aman
Ben vuruldum aman gidiyorum ahirete vay
Selam da söylen Yağcıoğlu'nun Ahmet'e vay
Varıp bakın değirmenim döner mi aman
Değirmene binbaşım da iner mi?
Binbaşım da kıratına biner mi aman
Selam da söylen Yağcıoğlu'nun Ahmet'e vay
İbrahim Çavuş Höyükü'den iniyor aman
Elma gözlü kıratına biniyor vay
Öcüoğlu da tütünleri veriyor aman
Ben vuruldum aman gidiyorum ahirete vay
Selam da söylen Yağcıoğlu'nun Ahmet'e vay

Özürküt, 1999: 33-37 ve Erişim tarihi: 23.05.2017 (www.youtube.com).

6.7. Ödemiş Kavakları (Ödemiş Türküsü)

Ege bölgesinde deniz kıyısından yapılan kaçakçılık Reji döneminde oldukça yaygındır. Yaşamı pek çok türküye konu olmuş Çakırcalı Mehmet Efe henüz hayattayken söylendiğini bildiğimiz “Ödemiş Kavakları” türküsünde bir kaçakçılık olayına atıf yapılmaktadır. “İki kayık yan yana içi dolu mal ile” dizelerinde kast edilen “mal” kaçakçılığa konu edilen herhangi bir ürün olabileceği gibi tütün de olabilir. Çakırcalı Mehmet'in gençliğinde tütün kaçakçılığı yaptığının bilinmesi türküde anlatılan kaçak malın tütün olma olasılığını akla getirmektedir (Dural, 1991).

Ödemiş Kavakları

Ödemiş kavakları dökülür yaprakları
Ödemiş kavakları dökülür yaprakları
Buna çakıcı derler yar fidan boylum basarım konakları
Buna çakıcı derler yar fidan boylum basarım konakları
İki kayık yan yana içi dolu mal ile
İki kayık yan yana içi dolu mal ile
Çakıcının uğruna yar fidan boylum çiftede çifte can gider
Çakıcının uğruna yar fidan boylum çiftede çifte can gider

Tabakam tütün dolu sevdiğim komser oğlu (oldu)
Tabakam tütün dolu sevdiğim komser oğlu (oldu)
Bana çakıcı derler yar fidan boylum dört bir yanım fişek dolu
Bana çakıcı derler yar fidan boylum dört bir yanım fişek dolu

Yunanlı araştırmacı Aristomenis Kalyviotis'e göre Edirneli Haim Efendi tarafından en erken olasılıkla 1905-1907 yılları arasında İstanbul'da kaydedilmiştir. 1908 yılında Odeon Plak şirketi tarafından çıkarılan plağa Edirneli Haim Efendi tarafından okunmuştur. Bu sözler orijinal kayıt dinlenerek yazılmıştır.

2008 yılında Rembetika - 2 (More Of The Secret History Of Greece's Undeground Music) isimli albümde Tchakidji Turkessou ismiyle yayınlanmıştır (Erişim tarihi: 01.05 2017 www.youtube.com).

6.8. Manisa'nın Değirmeni (Manisa Yöresi)

Manisa yöresine ait "Manisa'nın Değirmeni" türküsünde de yine bir kaçakçılık olayı anlatılmaktadır. Türküde geçen "Kolcubaşı Efecik (aman) nedir bunun kolayı" sözleri kolcuların rüşvet almaya meyilli olduklarını ve bu tarz bir ima olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı'nın son döneminde Aydın vilayetinde kadın kolcuların istihdam edildiği bilinmektedir (bakınız, 3.6. Kolcu Kimliği). Türküde alaylı bir şekilde vurgulanan "güzel de kızlar polis olmuş teslim olalım" sözleri kolcu olarak istihdam edilen kadın kolcuları akla getirmektedir. Kadınlardan polis, kolcu olması çok yeni bir şey olmalı ki kaçakçıların dikkatini çekmiştir. Aynı zamanda bu durum Reji'nin kolcu bilgisinin kaçakçılar arasında hızla yayıldığını göstermektedir.

Manisa'nın Değirmeni

Onikidir (aman aman) şu Manisa'nın değirmeni
Dermencisi (efem) urum değil ermeni
Ya kendisi (amanın aman) ya kellesi gelmeli
Ay karanlık (efem) kabire koydular beni
Olalım olalım efem de zeybek olalım
Güzel de kızlar polis olmuş teslim olalım
Beş okkadır (amanın aman) maşrabamın kalayı
Geliyormuş (efem) kolcuların alayı
Kolcubaşı Efecik (aman) nedir bunun kolayı
Ay karanlık (efem) gece vurdular beni
Ölmeden (efem) kabire koydular beni
Olalım efem olalım zeybek olalım
(Akgül, 1998: 209).

6.9. Çatak Altından Çıktık Voltaya (Giresun Yöresi)

Osmanlı'nın döneminde Giresun'a bağlı Görele kasabasından bir köy olan Çatak köyünde geçtiği düşünülen bir olaya atıf yapılarak yazılan türküde deniz yoluyla yapılan kaçakçılık olayı anlatılmaktadır. “Çatak Altında Sıra (da) Sıra Kayıklar” ve “Rejinin katibi bizi ayıplar” kaçakçılığın kayıklar vasıtasıyla yapıldığı ve kayıklarda tütün kaçırıldığı anlaşılmaktadır. Reji'nin bu kaçakçılık olayından haberdar olduğu ancak nasihatten öteye geçemediği ayıplamakla kaldığı düşünülebilir.

Çatak Altından Çıktık Voltaya

Acemi Balıklar Yavrum Gelmez Oltaya
Zalimin Kızını Aldık da Ortaya
 Ateşlere Yansın Ah O Zalim Giresun
 İnip de Çatak Altına Dayıları Göresin
Elindedir Elinde Elinde
Gaması Var Belinde
Ben O Yâre Vuruldum
Giresun'un Yolunda
 Çatak Altında Sıra (da) Sıra Kayıklar
 Deniz Dalgalandı Suda Oynar Balıklar
 Rejinin Katibi Bizi Ayıplar
Ateşlere Yansın Ah O Zalim Giresun
İnip de Çatak Altına Dayıları Göresin
 Elindedir Elinde Elinde
 Gaması Var Belinde
 Ben O Yâre Vuruldum
 Giresun'un Yolunda

Sadi Yaver Ataman, Erişim tarihi: 25.05.2017. (www.sarkisozuceviri.com).

6.10. Çökertme Zeybeği (Muğla Yöresi)

Halil'in tütün kaçakçılığıyla uğraştığına dair doğrudan bir kanıt yoktur. Ancak Halil'in Ege'de konturbazlık denen tütün kaçakçılarına desteklediğine dair iddialar vardır. Eşkıyalık yapan Halil'in sevdiği kız Gülsüm'ü Muğla kaymakamının Bitez yalısından kolcularla kaçırması üzerine Bitez yalısı önüne arkadaşı İbram çavuşla gelen Halil'in kolcularla arasındaki çatışmada öldürülmesi üzerine yakılan bir türküdür. Türküde geçen Çökertme, Bitez, Aspat bugün Bodrum ve civarında olan yerleşim yerleridir.

Hikayesi hemen herkes tarafından bilinen bu türküde dikkat çekici olan kolcuların karıştığı yasadışı bir iştir. Kaymakamın kişisel meselesinde kız kaçırmaya olayında Kolcuları kullanması, olayın cinayetle sonuçlanması kolcuların suça karışmasına örnek olması açısından önemlidir.

Çökertme Zeybeği

Çökertme'den çıktım başım selamet
Bitez yalısına varmadan koptu kıyamet
Arkadaşım İbrahim Çavuş Allahıma emanet
 Burası da Aspat değil Bitez yalısı
 Yüreğime ateş saldı kurşun yarası
Gidelim gidelim Çökertme'ye varalım
Kolcular görürse nerelere kaçalım
Teslim olmayalım yaylım ateş saçalım
 Burası da Aspat değil Bitez yalısı
 Yüreğime ateş saldı kurşun yarası
Güvertede gezer iken kunduram kaydı
İpek de mendilimi Halilim ürüzgar aldı
Çakır gözlü Gülsüm'ü Çerkes kaymakam aldı
 Burası da Aspat değil Bitez yalısı
 Yüreğime ateş saldı kurşun yarası

Derleyen: Muzaffer Sarısözen (Özürküt, 1999: 158).

6.11. Dayım Panagis (Yunanistan)

Yapılan araştırma sonucunda tütün kaçakçılığının Yunan folklorunda da izlerine rastlanmıştır. 1893 Aydın doğumlu olan söz yazarı Eftyhia Papayiannopoulou *Dayım Panagis* isimli şarkısında Ege Denzinde tütün kaçakçılığı yapan dayısının hayatını anlatır. Urla, Çeşme ve Ayvalık arasında çalıştığını anladığımız Panagis, İstanbul taraflarına gerektiğinde tütün kaçırmaktadır. Yaptıkları kaçakçılık faaliyetleri yüzünden Osmanlı kolluk kuvvetleriyle kaçakçılar arasında sıklıkla çatışmalar yaşandığı bilinmektedir. Bu çatışmalar sırasında ölüm olayları gerçekleşmektedir. Benzer şekilde de Panagis bir Osmanlı jandarmasını öldürmüştür. Yunanlı olan Panagis Türklerle yaşadığı mücadele neticesinde Rumların gözünde bir kahraman olarak görülmektedir. “Meşhur Panagi dayı övünç kaynağı”, ” Çeşme ve Ayvalık onun için ağladı” dizelerinde bu kahramanlaştırmanın izleri görülmektedir. Eolia (Eolya) Toprağında anlatılan Ayvalık'ta yaşamış tütün kaçakçısı Pagidas ile isim benzerliği dikkat çekicidir. Aynı kişi olup olmadıklarını bilmesek de her iki tütün kaçakçısı da içinden çıktıkları toplum açısından birer idoldür. Bu kaçakçıya atfedilen niteliklerde milliyetçi bir taraf da vardır. “Türklerin korkulu rüyası”, “Türkiye'yi titreten o adamı” dizeleri yaptığı kaçakçılık eylemine bu eylemin çok ötesinde anlamlar yüklediğinin kanıtıdır.

Dayım Panagis

Bir dayım vardı benim
Meşhur Panagi dayı
Övünç kaynağı, delikanlı
Yarısı toprağa gömülü bir çakı gibi
Kapkara burma bıyıklı
Kafe aman ve aşıklık deyince akla gelen.

Urla'nın içinden bir kaçakçı
Adam gibi adam ve bir deniz kaçakçısı
Türklerin korkulu rüyası
Narin bir ata binmiş
Yan bakışı yakan
Attığı adımıyla yolu titreten.

Jandarmayı öldürmüştü
Kaçakçılık yaparken
Karakolun önünde.
Tütünleri kurtarmak için
Dağlara kaçtı

Ve tütünleri İstanbul'a kaçırdı
Bir akşam çakırkeyifti
Ne de olsa kalbi olan bir adamdı
Delilik onu ele geçirdi
Ve bam bum silah sesleri duyuldu
Mahalleyi ayağa kaldırdı
İki genelevi bastı

Fakir birisiydi görsen
Çocuk gibi gözyaşı dökerdi
Sanki parası varmış gibi
Her yılbaşında ve Paskalya'da
Kucak dolusu ekmek dağıtırdı
Fakir mahallelerde

Annem Alisavo
Ninem Cevo
Sıklıkla belaya karışarlardı
Çünkü bize iftira atarlardı
Evimizde
Kaçakları sakladığımızı söyleyerek

Ve bulutlu bir akşam vakti
Kaldırıp bize getirdiler onu
Eve getirdiler yaralanmış halde
Boynu kanlar içinde
Omurgası kırılmış
Derinden bıçaklanmış
Ve şafak sökmeden
Güneş doğmadan önce
Süslediler onu tabutunun içinde
Çeşme ve Ayvalık onun için ağladı
Dayım, Panagi (ve)
Türkiye nefes aldı

Onu yedi bitirdi tertemiz bir fahişe
Eski bir sevgilisi
Ah ıssız sevgi
Çünkü dayım sanırım
Gizlice ona gidiyordu bir süredir
Zencinin Angela'sı ile birlikte
Ve şafakla birlikte

Türkiye bir buyruk çıkarttı
Kerhane kapatılsın
Osmanlı reayasından başka biri öldürülmesin
Gönül derdi yüzünden
Ve Rum memleketi sönsün artık
Ama Panagis'i söndürdüler
Hayat kitabından (sildiler)
Ruhu affedilsin
Türkiye'yi titreten o adamı
Sevgilisi yedi bitirdi
Ve hayatı boşu boşuna gitti
[ben de büyüdüm, öyle denir ya
Genç kızların arasında bir kız
Ayvalık'ın da çiçeği olarak.
Dayımı unutmadım ama
Bu akşam vakti oturup
onu(n hikayesini) bir şarkı yaptım

Şarkı Sözü: Eftyhia Papayiannopoulou, Müzik: Yioryos Stefanakis, İlk Performans: Mihalis Zabetas. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Translations&act=details>).

Sözlü halk geleneğinde pek çok türde kaçakçılık teması işlenmiş bir konudur. Bu türler arasında; türkü, destan, ninni, mani gibi ögeler yer almaktadır. Folklorun önemli bir unsuru olan oyun havaları da buna dâhildir. Bu bölümde iki kategoride ele aldığımız ayıngacı türkülerinin içerik analizi yapılmıştır. Birinci kategoride sözleri içerisinde kaçakçı, ayıngacı, tütün, kolcu, Reji, gibi kelimeler geçen türkü varyantları incelenirken, ikinci kategoride konularına göre kaçakçılık teması işlenen türküler incelenmiştir. Buna göre bu kavramlardan “Toplumsal Muhalefet”, “Mücadele/Çatışma”, “Meydan Okuma/Boyun Eğmeme” “Tütün Kaçakçılığı” temaları oluşturulup, bunların tütün kaçakçılığını nasıl ifade ettiği analiz edilmiştir. Ancak bu çalışmada tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan ayıngacı türkeleri ve sözlü, yazılı ve görsel kültür ürünleri başlı başına bir incele konusu olarak kurgulanmamıştır. Diğer doküman analizlileriyle birlikte asıl amaç toplumsal muhalefet kavramının temsili olan türkülerde de tütün kaçakçılığının izlerini aramaktır.

Türkülerde tekrar eden ögeler; kefin, hekim, haber vermek/duyurmak, dağ, at, silah, kolcuyu vurmak, cesaret, ölüm nedeni tütün, kaçan zalim arkadaşlar, ihbar, coğrafi yer, baskın, uykuda öldürülme, Çerkez kolcu/kolcu, tütün/ayınga, Reji tütünü, ölüm/öldürülme, tuzak, Ayıngacılar, rüşvet iması, kadın kolcu, Reji kâtibidir. Tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan ayıngacı türkeleri ve sözlü, yazılı ve görsel kültür ürünlerinde bu ögeleri

incelediğimizde “Sosyal Eşkîya”, “Reji”, “Ayıngacı”, “Tütün,” “Kolcu”, “Kaçakçı”, “Ölüm”, “Cesaret”, “Coğrafi Yer”, “Tütün Kaçakçılığı”, kategorilerinden “Toplumsal Muhalefet”, “Mücadele/Çatışma”, “Meydan Okuma/Boyun Eğmeme” ve “Tütün Kaçakçılığı” gibi temalar oluşturulup, bunların tütün kaçakçılığını nasıl ifade ettiği analiz edilmiştir.

Türkülerde “coğrafi yer” Çankırı, Eskişehir, Kütahya, Tokat, Denizli, Ankara, Manisa, Balıkesir, İzmir, Giresun, Muğla ve Ege Adaları’dır. Varyant türkülerde tütün kaçakçıları ile Reji kolcularının mücadelesini konu alan bir olay -anlatı- için yakılan türkü bölgeden bölgeye benzer unsurlarla aktarılmıştır. Bu coğrafi yerlerin birbirine yakınlığı varyant mantığına da uymaktadır. Genellikle yakın coğrafi bölgelerde varyant türküler oluşmuştur.

“Meydan Okuma/Boyun Eğmeme” teması için kahramanlık anlatısı diyebiliriz. Bunlar; kolcuyu öldürmek isteme, atlı-silahlı-donanımlı olma, yaptığı işten ve kendinden emin olma ve canından dünden vazgeçip ne yaptığını bilmek anlamlarına gelen kavramlarda bir kahramanlık havası sezilenmektedir. “Altmış sekiz kolcu birden yürüdü”, “bin beş yüz elli kurşun, başımda döner” dizeleri abartı unsuru barındırsa da bir cesaret ve karşı koymayı göstermektedir. Ancak tütün kaçakçılığı işinin bir de ekonomik boyutu vardır. Geçim derdi insanları bu yola sevk etmektedir. Bu anlatılarda ekonomik koşullar pek vurgulanmamıştır. Bu kahramanlık anlatılarında *Eşkîyalık romantizmi* göze çarpmaktadır. Tütün kaçakçılığı işinde ekonomik koşulların zorlayıcılığı daha çok üretici içindir. Çünkü kaçakçılık trafiğinin başlangıcı geçim derdinde olan üreticinin, tütünü Reji’ye vermek yerine daha iyi bir alternatif olan ayıngacılara vermesiyle başlamaktadır. Tütünü alan kaçakçı için süreç daha farklı işlemektedir. Kaçakçıların üretici köylülerden farklı kaygıları ve kar-zarar hesapları bulunmaktadır. Kaçakçılar bu işi para kazanma amacıyla yapmaktadır. Ancak bunun yanında macera arama, toplumda saygın bir konuma gelme, güç elde etme, söz sahibi olma gibi isteklerde kaçakçılıkta rol oynamaktadır.

“Toplumsal Muhalefet” teması bu türkülerde örtük şekilde yer almaktadır. Tütün üreticisinin tütününü bizzat kaçakçılara satması bir çeşit Reji’ye karşı gelme onun kurallarına uymamadır. Aynı şekilde kaçakçıda Reji’yle ve onun silahlı gücü olan kolcularla her daim mücadele ve çatışma halindedir. Yerelde farklı güç odaklarının rekabet alanı haline gelebilen kaçakçılık olgusu çok farklı dinamikleri de harekete geçirebilmektedir. Kaçakçılar köylü kesimin içinden çıkmaktadır. Onun dertlerini, özlemlerini, korkularını, beklentilerini ve itirazlarını bire bir bilmekte ve dile getirmektedir. Aynı zamanda tıpkı köylüler gibi hakim güç odaklarıyla işbirliğine de girmektedirler. Toprak ağaları, eşraflar, esnaflar, devlet memurları ve askerler

hepsi de farklı nedenlerle kaçakçılarla birlikte çalışmaktadırlar. Maddi çıkarlarla, güç ilişkilerinin birbiri içine girdiği, yerelin merkeze muhalefetinin bir türü olarak da tütün kaçakçılığı görülebilir.

“Tütün Kaçakçılığı” ve “Mücadele/Çatışma” teması kırsalda durgun geçen hayatın aksiyon boyutudur. Eşkıyaların maceralarından sonra kaçakçıların hikâyeleri dilden dile dolaşmaktadır. Kaçakçıların ana hedefi hayatta kalıp kaçak mallarını satmaktır. Mecbur olmadıkça kaçakçılar çatışmaya girmezler. Eğer karşılarındaki kolluk kuvveti veya kolcular sayıca çoksa mallarını bırakarak kaçarlar. Kaçakçıların eşkıyalar kadar gözü kara oldukları durumlarda vardır. Çembere alınma, sarılma ve pusuya düşme durumlarında sonuna kadar çatıştıkları bilinmektedir. Karşılarındaki kolcu grubunun lideri olan kolcu başının öldürülmeye çalışılması, çatışmanın kolcular tarafından sürdürülmeden bırakılacağına olan inançtır.

Türküler, halk için özlemleri beklentileri yansıtabildiği müddetçe bir anlam taşır. Kırsaldaki köylü ya topraksız köylüdür ya ortakçı ya da küçük köylüdür. Kendi üretimi geçimini sağlamaya yetmemekte veya karın tokluğuna çalışmaktadır. Devlet tarafından vergi, askerlik gibi yükümlülükler altında ezilen köylü bir yandan da toprak ağasının sömürüsüyle karşılaşmaktadır. Devlet memurları, askerler ve dini otoriteler bu çarkın çoğu zaman destekçileridir. Bütün bu şartlarda eşkıyalar ve kaçakçılar sadece birilerine ve bir şeylere karşı gelme durumlarıyla bile köylünün gözünde farklı bir yerdedirler.

6.12. Mani

Halk edebiyatı türlerinden olan mani söyleyeni bilinmeyen hemen hemen her konuda yazıla bilen nazım türüdür. İçinde tütün kelimesi geçen pek çok mani mevcuttur. Aşağıda tespit edilen manilerde içinde Reji, kolcu, tütün kelimeleri geçmektedir. Kolcu ve kaçakçı mücadelesi, tütün kaçırılmasıyla ilgili olaylardan aktarılan bu maniler önemlidir. İlk üç manide geçen “Bağladım taylarımı- Süreceğim Reciyeye”, “bastırdık tütünleri- vereceğiz Reciyeye” sözleri Reji’ye verilmek zorunda kalan tütünleri ifade etmektedir.

Dördüncü mani, Tokat yöresinden “Deveci Dağına Bastığım Oldu”, “Hacılar Köyü” ve Denizli yöresinden “Tütüncüler Türküsü” aynı türkünün varyantı olarak Ayngacı Türküleri Varyantları III de incelenmiştir. Bu türkülerle benzerlik gösteren mani de aynı olay anlatılmaktadır.

Mani 1:

Bağladım taylorımı
Süreçeğim Reciye
Bir selam göndereyim
Bizim kemeñeciye

(Sağol, 2007: 373).

Mani 2:

Hayde gidelim yârim
Kalmayalım geceye
Basturdık tütünleri
Vereceğiz Reciye

(Sağol, 2007: 380).

Mani 3:

Yolda giden yolcular
Onu tuttu kolcular
Dediler yarin gelmiş
Nerde hani yalancılar?

(Samsun Yerel Tarih Grubu, 2013: 45).

Mani 4:

Bilseydim de Hacılara varmazdım,
Tütüncü beyin kızın almazdım,
Gelen belâlara karşı durmazdım
Gelin ahbaplarım, gelin yanıma,
Sebebim tütünü basın kanıma.

(Erişim tarihi: 25.05.2017. .www.edebiyatevi.com).

6.13. Ninni

Ninni, bir bebeği/çocuğu uyutmak, sakinleştirmek amacıyla büyüklerinin söylediği “o andaki duygu, algı ve düşüncelerini, içinde yaşadığı toplumun şiir, ezgi anlayışı ve kültürel birikimi çerçevesinde sevgi ve şefkat ile yoğurup manzum olarak dile getirdiği bir iletişim yoludur” (Uğurlu Kırıcı, 2014: 44). İcracısı genellikle kadınlar olan ninniler, kişilerin duygu düşüncelerinin aktarılmasını sağlar. Bunu yaparken toplumun belleğini de aktarırlar. Tütün kaçakçılığıyla ilgili olduğu tespit edilen aşağıdaki ninniye bir kadın söylemektedir ve çocuğu ya da yakını babasız kalmıştır. “Kör olsun kolcu Avni - Öksüz bıraktı seni” dizeleri kolcu Avni tarafından tütün kaçakçılığı yapan kişinin öldürülmesini anlatmaktadır. “Sabret gelir zamanı” sözleriyle zamanı gelince bunu yapanlardan intikam alınacağını ve buna dönük bir umutlarının olduğunu anlamaktayız.

Kör olsun kolcu Avni
Öksüz bıraktı seni
Nenni tosunum nenni
Sabret gelir zamanı

(Gökdemir, 1995: 140).

6.14. Roman

Bu bölümde tezde incelenen kolcu/kaçakçı mücadelesinin edebi literatürde temsillerine bakılmıştır. Öncelikle kaçakçı/kolcu çatışmasını “Ayınka” hikâyesi ve “*Kaçakçılar*” filminde görmekteyiz. Aynı aileden kardeşlerden birinin tütün kaçakçısı diğeri Reji kolcusu olduğu ve bu durumun trajik sonuçlara yol açtığı anlatılmaktadır. Her iki olayda da toplum nazarında kaçakçının kolcuya göre çok daha prestijli olduğu görülmektedir. Reji’ye olan olumsuz bakış açısı toplumda kolcular üzerinden devam etmiştir. *Dağlar Kralı Balçıklı Edhem* ve *Kanlı Tütün* romanlarında biri ailesine yapılan haksızlık sonucu, diğeri de ölüm cezasından kaçmak için eşkıya olan iki kişinin hikâyesi anlatılır. Bu durum tipik bir eşkıyalığa geçiş aşamasıdır. *Dağlar Kralı Balçıklı Edhem*’ de eşkıya olan Mehmet Pehlivan’ın kimlik değiştirerek Reji kolcusu olması bu mesleği yapanların geçmişi hakkında fikir vermektedir. Bu durum aynı zamanda Reji’nin eski hükümlüleri/suçluları istihdam etme politikasına da örnektir. *Kanlı Tütün* romanında ise Ger Ali lakaplı eşkıyanın kolculara aman vermemesi üzerine Reji’nin eşkıyalarla işbirliği yaparak tuzak kurması sonucu öldürülmesi anlatılır. Reji’nin Ger Ali lakaplı bir eşkıyayı öldürmek istemesi, kolcu teşkilatının sadece kaçakçılık vakalarına değil, asayiş ile ilgili konularına da baktığını göstermektedir. Çünkü Ger Ali’nin faaliyetleri Reji kolcularını olumsuz etkilemektedir.

Ege’de Kaçakçılar ve *Eolia (Eolya) Toprağı* romanlarında tütün kaçakçılığına karışan Rum kaçakçıların halkın gözünde Türklere karşı ve Reji’ye karşı kahramanlaştırılması anlatılmaktadır.

6.14.1. Dağlar Kralı: Balçıklı Edhem

Refi’ Cevad Ulunay’ın 1955 yılında yayınlanan *Dağlar Kralı: Balçıklı Edhem* romanı II. Abdulhamit döneminde geçmektedir. II. Abdülhamit döneminde cinayet suçuyla yargılanan genç Mehmet bir yolunu bularak kaçar. Bir tanıdığı vasıtasıyla Yalova-Gebze taraflarında eşkıyalık yapan Balçıklı Edhem çetesine katılır. Mehmet Pehlivan lakabını alan Mehmet dürüstlüğü, cesareti ve merhametiyle ünlenerek Balçıklı Edhem’in en yakın arkadaşı olur. Pek çok badireler atlatan Mehmet Pehlivan’la Balçıklı Edhem’in yolları birbirinden ayrılır. Mehmet Pehlivan Konya taraflarına gelerek kimliğini değiştirir. Seydişehir Kolcubaşı

görevine getirilen Mehmet Pehlivan Osman Çavuş lakabıyla ünlenir. Kolculuk da oldukça başarılı olan Mehmet Pehlivan uzun yıllar sonra gerçek kimliği anlaşılınca tutuklanır. Belli bir süre hapis yatan Mehmet Pehlivan gösterdiği yararlılıklar yüzünden salıverilir ve memur yapılır. Balçıklı Edhem ise Meşrutiyetin ilanı sırasında aftan yararlanarak sivil hayata geçer (Ulunay, 1955).

6.14.2. Kanlı Tütün

Ziya Hanhan'nın 1975 yılında yayınlanan *Kanlı Tütün* romanında Ali'nin hikâyesi anlatılmaktadır. Osmanlı'nın son döneminde Ödemiş'in Yukarımeşe köyünde yaşayan Amat ve Fatma'nın oğlu olan Ali, vergi tahsildarlarının ailesine kötü davranması sonucu babası Amat'ın intihar etmesine şahit olur. Babasının ölümünden sonra Avcı Ali'nin gözetiminde eşkıya olan Ali "Al Efe" lakabıyla Bozdağlarda ün salmaya başlar. Halkın Ger Ali namıyla türküler düzdüğü Ali haksızlıklara karşı durmaya başlar. Halkın Reji (İreci) dediği şirketin kolcularına çetesiyle birlikte aman vermeyen Ger Ali Reji'nin bir numaralı hedefi olur. Reji, bir zamanlar Ger Ali'nin çetesinde yer alan Kuyucaklı Halil Efe ve Kolcu Hasan Çavuş vasıtasıyla Ger Ali'ye tuzak kurar. Devlet tarafından af edileceğine inandırılan Ger Ali düze indiğinde kolcular tarafından öldürülür (Hanhan, 1975).

6.14.3. Ege'de Kaçakçılar

Orjinal adı *Οι κωντραμπαντζήδες του Αιγαίου* olan *Giannēs Manklēs* olarak bilinen diğer adıyla Yannis Manglis (1909-2006) tarafından 1967 yılında yazılan *Ege'de Kaçakçılar* kitabı Osmanlı'nın son döneminde on iki adalarda basit bir balıkçı olan Kostandis Drenias'ın babasının yıllar önce işlediği bir cinayet yüzünden kaçakçılık yapmak zorunda kalmasını konu edinmektedir (Manglis, 1967: 51). Bu romanda yine benzer şekilde tütün kaçakçıları ve tütün kaçakçılığı konu edilmiştir.

6.14.4. Eolia (Eolya) Toprağı

İlias (Elias) Venezis'in 1943 yılında yayınlanan orijinal adı *Αιολική Γή* (Aioliki Yi) olan *Eolia (Eolya) Toprağı* kitabında Ayvalıklı ünlü tütün kaçakçısı Andonis Pagidas'ın hikâyesi de anlatılmıştır. Pagidas'ın kaçakçılık faaliyetleri, Reji kolcularıyla ve Osmanlı otoriteleriyle mücadeleleri "destansı" bir şekilde anlatılmıştır. Halk tarafından bir kahraman olarak görülen Pagidas bütün benzerleri gibi cesur, cömert, korkusuz bir kaçakçı lideri olarak tasvir edilir (Mackridge, 2003: 7).

6.15. Hikâye

Bu kısımda dört hikâyede de kaçakçılık teması işlenmiştir. “Ayınga” ve “Kolcu Şaban” hikâyelerinde tütün kaçakçılığı etrafında kolcu ayıngacı çatışması işlenirken, “Kaçakçı Şahan” ve “Birkaç Kaçakçı” hikâyelerinde ise Türkiye Suriye sınırında mayınlı alanda kaçakçılık yapan insanların hikâyeleri anlatılmaktadır. Bu olaylardan Osmanlı toplumunun Reji’ye bakış açısı anlaşılmaktadır. Kaçakçılığın toplumda saygın bir uğraş olarak görüldüğü, aynı aileden, aynı çevreden birbirini tanıyan insanların birinin Reji’ye katılanların toplumdan dışlanmış oldukları görülmüştür. Bu insanları toplumdan dışlama hem kaçakçılık için tedbir hem de bu insanlar üzerinden Reji’ye gösterilen bir tepki olduğu söylenebilir.

6.15.1. Ayınga

Krikor Zohrab’ın 1911 yılında Ermenice *Gyankı İnçbes Vor E* adıyla yayınlanmış *Hayat, Olduğu Gibi* hikâye kitabında yer alan *Ayınga* isimli hikâyesi tütün kaçakçılığını konu alır. Zaten Ayınga kelimesi Ermenice kıyılmış tütün anlamına gelmektedir. Bu hikâye de İzmit Körfezi civarında Yukarı Mahalle diye bir yerde bir eve Reji Kolcuları kaçak tütün baskını yaparlar. İhbar almışlardır ve Hagopos denen ünlü bir tütün kaçakçısına baskın yapacaklardır. Mahalleli Reji memurlarının eve girmesini engellemek için evin önünde toplanıp Hagopos’un kaçmasına yardım ederler. Kaçakçı Hagopos ayıngacılık sanatıyla ünlü mahallelinin sevdiği genç kızların hayranlıkla yolunu gözlediği bir tip iken, Reji kolcusu olan kardeşi Sahak ise kolcu olduğu için kimsenin selam vermediği, görünce yolunu değiştirdiği kişidir. İki kardeşin biri kaçakçı biri kolcudur. Hagopos’a yapılan baskını kardeşi Sahak’ın ihbar ettiği düşünülmektedir. Sahak’ın sevdiği kız Bercuhi bir ayıngacı kızıdır ve ayıngacı Hagopos’a nişanlanmıştır. Ancak kızın gönlü Sahak’tadır. Ama sevilmeyen bir kolcuya varamaz (Zohrab, 2000: 32-40).

Sahak sevdiği kızın abisine nişanlanmasının acısıyla her yerde onu aramaktadır. Bir gün tesadüfen ormanda “ileri gelme” diyen sesle irkilir. Abisinin sesini tanır. Çıkan çatışmada Sahak abisinin kurşunuyla öldürülür. Reji, Sahak’ın ailesine maaş tahsis eder. Evladının acısına dayanamayan annesinin de ölümünden sonra maaşı Hagopos alır (Zohrab, 2000: 32-40).

6.15.2. Kolcu Şaban

Ahmet Naim Çıladı’ın 1968 yılında yayınlanan *Kuduz Düğünü* isimli kitabındaki “Kolcu Şaban” adlı hikâyede kolcu ve ayıngacı etrafında gelişen tütün kaçakçılığı anlatılmıştır.

Küçük bir Anadolu kasabasında Reji kolcuları ve tütün kaçakçıları arasında geçen bu hikâye Kolcu Şaban etrafında gelişir. Reji kolcusu olan Şaban, bir meydan okuma sırasında ünlü bir tütün kaçakçısını öldürerek Reji'den ikramiye kazanır. Bu olay, Şaban'ın ikinci kolcu Kâmil ile arasını açar. Kolcu Kamil bir tütün kaçakçısından bir ihbar alır. Bu ihbarda Kolcu Şaban'ın bir tütün kaçakçısı ile beraber tütün kaçıracağını öğrenir ve baskına gider. Baskın sırasında kolcu Şaban, Kamil ile yanındaki tütün kaçakçısını öldürür.

... Gün doğmadan Kolcu Şaban, kağındaki iki ceset ile kasabaya ulaşır. Reji dairesinin önüne gelirler. Cerrah Onanis Bey çağrılır ve Kolcu Şaban'ın kolunu sarmaya başlar. Bu sırada Şaban, olayı değiştirerek kalabalığa anlatır. Kendilerine ihbar geldiğini Kolcu Kamil ile gittiklerini fakat Çolak Ali'nin onu; kendisinin de Çolak Ali'yi vurduğunu belirtir. Reji memurunun Şaban'ın emsalsiz adam olduğunu ifade eden cümleleri ile hikâye son bulur (Sakallı, 2014: 340-341).

Bu hikâye kolcularla kaçakçıların iç içe karmaşık ilişkiler kurduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Kolcuların bir yandan kaçakçılarla mücadele ederken bir yandan da onlarla beraber iş tuttuklarını göstermektedir.

Yazara göre bu olay kasaba halkını üçe böler. “Bir yanda reji memurları, kolcular ve köylü ile Reji arasında komisyonculuk yapan esnaf, öbür yanda rejinin hışmına uğrayan tütüncü köylü ile ayıngacılar. Üçüncü yanda ise etliye sütlüye karışmayan neme gerekçiler bulunur” (Sakallı, 2014: 340). Olayın tarafları incelendiğinde birbirleriyle çıkar ilişkisi içinde olan yerel eşrafi temsil eden esnaf, komisyonculuk (arabuluculuk) faaliyetinden dolayı tarafını Reji 'den yana seçmiştir. Tütüncü köylü zaten Reji'nin baskısı altında olduğundan çıkar yolu tütün kaçakçıları desteklemekte bulmuştur.

5.15.3. Kaçakçı Şahan

Bekir Yıldızın aynı isimle 1970 yılında yayınladığı kitabında yer alan “Kaçakçı Şahan” da kaçakçılık yaparak geçimlerini sağlayan insanların hikâyesi anlatılmaktadır. Kaçakçı Şahan, Halep'e kaçak olarak götürdüğü malın karşılığında iki altın almıştır ve köyüne dönüşte mayınlı araziden geçmesi gerekir. Sınırdan geçerken mayına basarak ölen Şahan'ın hikâyesi böyle başlar. Şahan öleceğini ya da işin riskini bildiğinden babasına altınları almasını tembihler. Bu yüzden mayına basınca can havliyle altınları ağzına atar. Jandarma ölüyü köye getirir. Kimse cesedine sahip çıkmaz. Çünkü ölenin kim olduğunu ele vermemek yasalarında vardır. Bu ölen kaçakçının evi aranmasın, soyu mimlenmesin diyedir (1975). Şahan'ın babası

jandarmanın köye atıp gittiği cesetten bir fırsatını bulup iki altını alır ve hikâye böyle son bulur (Yıldız, 1970: 79-89).

5.15.4. Birkaç Kaçakçı

Bekir Yıldız'ın 1985 yılında yayınlanan "*Bozkır Gelini*" adlı kitabında yer alan "Birkaç Kaçakçı" adlı öyküsünde kaçakçılık konusu işlenmiştir. Hamdo, Urfa da yaşayan eski bir tütün kaçakçısıdır. Kaçakçılıkta kardeşini, kirvesini, emmioğlunu, arkadaşlarını ve birde bacağına kaybetmiştir. Tütün kaçakçılığını devlete, yasalara, mayınlı alanlara ve tüm zorluklara rağmen geçim derdi için yapmanın, bu uğurda kaybedilenlerin muhakemesi içinde hayatına devam ederken oğlu Zülfikar'ın tütün işi ile uğraştığını öğrenir, kaçakçılık yaptığını düşünür. Oğlu, "adam" olsun, meslek sahibi olsun diye bacağına kaybetmiştir. Ancak Zülfikar, tütün kaçakçısı değildir. Aksine işi, "cıgara içmekmiş kalabalıklarda, forslu yerlerde" (1985: 31). İnsanları sigara içmeye imrendirme, satışını kızıştırma işi Hamdo'yu şaşkına çevirir. Bu işin Devlet'ten, Ankara'dan müsaadeli olmasına inanamaz. O zaman yasak olan tütünün şimdi paketli aleni satışı çok gariptir. Çünkü "kaçak denilen tütün, oldu yapılmış fermanlı cıgara... Sat satabildiğin, iç içebildiğin kadar..." yasak, artık yasak değildir. Hamdo "ceddim bir çuval tütün uğruna topraklara giremeden çürümüştür" senin "gavur cıgarası" içmen reva mıdır, bir çıkar yol bulmalı diyerek evden çıkar ve bir daha da geri dönmez (Yıldız, 1985: 25-36).

6.16. Sinema

6.16.1. Kaçakçılar

Muhsin Ertuğrul'nun senaryo ve yönetmenliğini yaptığı, siyah beyaz kısmen sesli olan 1929 yılı "*Kaçakçılar*" filminde fakir bir aile etrafında gelişen olayların trajik hikâyesi anlatılır. Biri tütün kaçakçılığına karışmış diğeri kolcu olan iki kardeş etrafında olaylar gelişir. Talat ve arkadaşları balıkçılıkla uğraşmaktadırlar. Talat, arkadaşlarının ısrarıyla kaçakçılığa bulaşır, bir gün balıkçılar kaçak tütünleri yüklerken, Talat'ın kolcu kardeşi bunlara baskın yapar. Diğerleri kaçarken Talat'la Kolcu kardeş arasında çatışma devam eder, Talat kardeşini öldürür ve kaçar. (Erişim tarihi: 02.02.2017).

SONUÇ

Çalışma boyunca Reji olarak anılan *Müşterek-ül Menfaa İnhisarı Duhanı Devlet-i Aliye-i Osmaniye Şirketi'nin* 1883'den 1925 yılına kadar tütün üzerinde kurduğu tekelin yol açtığı toplumsal tepkilerin analizi tezimizin merkezinde yer almıştır. Bu tepkilerin en yaygını ve ses getireni olan tütün kaçakçılığının toplumsal boyutunu anlamak ve anlatmak amacıyla tarihsel-sosyolojik bir yaklaşım benimsenilmiştir. Bu amaçla Reji'nin kuruluşu ve faaliyetleri, Reji'ye gösterilen tepkilerin özellikle tütün kaçakçılığı üzerinden analizi, tütün kaçakçılığının toplumsal temsilleri olan türküler, sözlü ve görsel kültür ürünleri incelenmiştir.

Tütün kaçakçılığının gerçekte ne anlama geldiğini, neden ve neye karşı yapıldığını anlamak için öncelikle Reji'nin kurulduğu yıllardaki Osmanlı toplumuna ve ekonomisine bakmakta yarar vardır. Osmanlı toplumunun panoraması XIX. Yüzyıl'ın son çeyreğinde hızlı şekilde yaşanan önemli değişim ve dönüşümleri gözler önüne sermektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin baskısıyla hem tarımda hem de sanayide yaşanan değişimlerin sonucu toplumsal hareketlilik toplumun farklı kesimlerini farklı ölçülerde etkilemiştir. Şehirlerde yaşayan insan sayısı zamanla daha çok artmaya başlamış, ticaret ve sanayide istihdam edilmişlerdir. Şehirler gerek muhacir göçlerini gerekse kırsaldaki işsiz yığınlarını çekmiştir. Nüfusu hızla artan şehirler büyümüş ve ekonomideki ağırlıkları artmıştır.

Aynı zamanda, yabancı sermaye akışının hızlandığı bu dönem yeni yatırımlar ve imkânlarla yol açmış “yerli burjuvazinin gelişmesine” zemin hazırlamıştır. Çoğunluğunu gayri müslimlerin oluşturduğu bu burjuvazi ekonominin gidişatında belirleyici olmuştur. Ticaretin ve sanayinin finans ihtiyacı artmış bu da yeni ekonomik teşebbüs ve ortaklıkları zorunlu hale getirmiştir. Geçmişe nazaran uluslararası sermayeye daha fazla bağımlı hale gelen yerli üretim yabancı malların rekabetinde gerilemiştir. Maliyet ve pazarlama avantajının yanı sıra hukuki sınırlamalardan kurtulan yabancı yatırımcılar verilen imtiyazlarla ülkenin her yerinde her sektörde faaliyet göstermiştir. Tarım, sanayi ve ticarete hammadde sağlayıcı olarak hizmet ederken verimsiz teknikler ve yapısal sınırlılıklarla varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı toplumunun sosyal yapısı ise bu değişim ve dönüşümlere ayak uydurmakta zorlanmıştır. Eski statü ve avantajlarını hızla kaybeden Müslüman halk “gerilemeyi” sosyal, siyasal ekonomik ve benzeri alanlarda hissetmiştir. Yerli üretim yabancı rekabetine karşılık verememiş, küçük üretici ve esnaf geleneksel yöntemlerin dışına çıkamamıştır. Köklü

toplumsal değişmenin belirtileri artmış ve bu durum toplumda huzursuzluk, kargaşa ve arayışlara neden olmuştur.

Osmanlı “intelijansiyası” ise bütün bu gerilemeyi derinden hisseden kesim olarak birbirinden çok farklılık gösteren düşünceler ortaya koymuştur. İçe dönük savunmacı muhafazakâr reflekslerden yayılcı milliyetçi söylemlere, liberal eşitlikçi görüşlerden sosyalist düşüncelere değin pek çok proje ve öneri getirilmiştir. Devletle organik bağlantıları kopan aydınların yeniden meşruti yönetim istekleri artmış; kısmi reformlardan köklü dönüşümlere değin değişen tasarıları tartışılmaya başlanmıştır. İstibdat dönemi bu arayışlara geçici olarak “dur” diyerek toplumun kendini ifadesinin önüne set çekmiştir.

Siyasi olarak ise Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum parçalanmaya doğru gitmiştir. Avrupalı ülkelerin desteği ile Balkan coğrafyasında Hıristiyan unsurlar bağımsızlıklarını elde etmiş ve daha fazla toprak kazanımı için beklemişlerdir. Osmanlı’nın Afrika’daki toprakları hızla elden çıkmıştır. Osmanlı’nın bazı topraklarında özerk yönetimler kurulmuştur. Anadolu’da yeni yeni filizlenen Ermeni ve Kürt milliyetçilikleri tehdit oluşturmuştur. Araplar içinde de hareketlenmeler başlamıştır. Avrupalı devletlerin nüfusu uzun süredir Osmanlı siyasetini şekillendirirken artık “Şark Sorunu” olarak tanımlanan Osmanlı’nın paylaşılması meselesi rekabet ve mücadele alanlarından birini oluşturmuştur.

Osmanlı ekonomisi de hem bütçe açıkları hem de enflasyon etkisiyle kötüye gitmektedir. Galata Bankerleri, yabancı ülke ve sermaye gruplarından alınan borçlarla başlayan mali bunalım, Osmanlı Bankası, Rüsüm-u Sitte ve Duyun-u Umumiye İdareleri’nin kurulmasına neden olmuş bu da devlet maliyesinin kontrolünün uluslararası tröst ve banka gruplarına geçmesine yol açmıştır. Duyun-u Umumiye bağlı olarak kurulan Reji de yabancı sermayeli anonim bir şirket olarak faaliyette bulunmuştur. Ortakları arasında Creditanstalt kredi grubu, S. Bleichröder ve grubu ve de Osmanlı Bankası olan Reji, çok uluslu bir şirket görünümündedir. Bu tarz bankaların ve benzer kuruluşların işleviyle ilgili olarak Lenin “... belli bir ülkenin ya da birçok ülkenin hammadde kaynaklarının ve üretim araçlarının çoğunu, ... emirlerinde bulunduran muazzam tekeller” tespitini yapmaktadır (Lenin, 2003: 33).

Kapitalizmin ve sömürünün nihai sonucu olan bu durum sömürülenler açısından nasıl tepkilerle karşılanmıştır? Bu sorunun cevabı için öncelikle Reji’nin sahip olduğu tekelin Osmanlı toplumunun hangi kesimlerini daha çok etkilediğine bakılmıştır. Küçük ve orta ölçekli tütün üretimi yapan çiftçi ve köylüler başta olmak üzere kırsal kesimdeki üreticiler en fazla etkilenen gruptur. Bunun yanı sıra Reji’nin faaliyete geçmesinden sonra kapanan

fabrika, atölye, mağaza, depo ve buna bağlı yan sektörlerde çalışan işsiz kalan işçiler bulunmaktadır. Reji'den önce belli oranda satış serbestliği içinde tütün satan yerli tüccar ve esnaflar etkilenen bir başka grubu oluşturmaktadır. Nihai olarak tütün tüketicisi olan daha kalitesiz ve pahalı sigara içmek zorunda bırakılan milyonlar vardır. Bu durum 1980'lerden sonra başlayan neo-liberal politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen; özelleştirme uygulamaları, serbest ticaret antlaşmaları, gümrük birliği, tarım sektöründeki küçülme çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlikler göstermektedir. 1985-2015 yılları döneminde kapatılan ve/veya özelleştirilen kamu tesis ve fabrikalarına bakıldığında tek el bünyesinde bulunan pek çok işletmenin varlığı dikkat çekicidir (Sönmez, 2015: 12). Bu işletmelerde çalışan on binlerce kişinin işsiz kalması Reji'nin faaliyete geçmeye başladığı dönemdeki sonuçlarla örtüşmektedir.

Reji uygulamalarının sık sık itiraz edilmesi tütün üreticilerinin ve tüketicilerinin sömürüye karşı tepkilerini göstermektedir. Tütün üreticilerinin Reji'den tütünlerini kaçırmaları ile tüketicilerin daha fazla tütün talebi yaratmaları bu tepkilere örnektir. “Kapitalizme karşı mücadelenin bir biçimi de ister üretici ister tüketici konumunda, sömürüye karşı direnmek” savı bu durumla örtüşmektedir (Thomson, 1994: 16).

Kapitalizm doğasında sömürüyü barındırdığı için bu sömürüye karşı farklı direnme biçimleri ortaya çıkmıştır. Örneğin, Donald Quataert, Reji dönemindeki tütün kaçakçılığının halkın yabancı tekeline karşı başvurduğu en yaygın direnme biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Quataert, Reji, Osmanlı toplumu ve devlet arasındaki çok yönlü çatışmanın ne denli karmaşık biçimler sergilediğini ve grift bir yapıda olduğunu açıklamaktadır (1987). Devlet, Reji'yi Osmanlı'nın kıt kaynaklarını kurutan ve hem üreticileri hem de tüketicileri yabancıların denetimine tabi kılan yabancı bir birim olarak görmüştür. Osmanlı toplumu ise Reji'yi düşük fiyat veren kendilerini denetleyen ve tütünü yüksek fiyata satan yabancı bir tek el olarak görmüştür.

Tütün kaçakçılığı pasif bir direniş olarak “Avrupa egemenliğinin en çok nefret edilen simgelerine karşı bir halk direnişi örneği “olarak görülmüştür (Georgeon, 2006: 9). Halkın bu tarz tepki ve direnişlerine Reji'nin faaliyette olduğu dönem içinde gerçekleşen yabancı ülkelerin mallarına uygulanan boykotlar (Kerimoğlu, 2006) ağırlıklı olarak yabancı şirketlere karşı grevler (Kırpık, 2004) yerli malı teşvikini özendirici çalışmalar (Başaran, 2005) örnektir. “Müslüman zanaatkâr ve tüccarların hoşnutsuzluğunu yansıtan” (Zeynep Karakılıç İlhan, söyleşi Keyder, 2009: 100) bir hareketin iktidara gelmesi de gene bu dönemde

gerçekleşmiştir. Toplumun alt-orta katmanlarına tekabül eden bu gruplarda milliyetçi tepkiler şeklinde cereyan eden yabancı düşmanı hareketlerin görülmesi şaşırtıcı değildir (Hobsbawm, 2010: 146). Osmanlı toplumunda yaşayan gayri müslimlerin yabancı olarak algılanması bu dönemde daha dikkat çekici hale gelmiştir. Etnik çatışmanın sınıf çatışmasının da önünde hatta onu da kapsayıcı şekilde gerçekleşmesi milliyetçi etkilerin ne denli yansıdığını göstermektedir (Zeynep Karakılıç İlhan, Söyleşi Keyder, 2009: 100).

Tütün kaçakçılığının Reji'ye karşı bir tür milliyetçi tepki olduğu savı tek başına yeterli değildir. “Modernitenin saldırısına uğrayan geleneksel grupların direnişi” ile (Hobsbawm, 2010: 134) beraber düşünüldüğünde milliyetçi tepkiler anlaşılır hale gelmektedir. Dönemin basınında Reji için “felaket”, “canavar”, ”kanlı”, ”korkunç”, gibi sıfatlar kullanılırken, “ahlaksızlık” ve “zulüm” yuvası gibi tanımlamalar yapılmıştır. Reji, aleyhine yapılan gösterilere tütün üreticileri, tüccarlar, esnaflar, din adamları ve talebeler gibi toplumun farklı kesimlerinden gelen insanlar katılmıştır. Toplumun çok farklı kesimlerini temsil eden bu gruplarda modernite ve/veya kapitalizm karşıtlığı kendileri bu şekilde tanımlanmasa da dikkat çekicidir. Bu da bizi başka bir tartışmaya “kolektif eylem” eksenine bakmaya zorlar.

Osmanlı Devleti, tütün üretimini ve satımını yabancı sermayeli bir firmaya devrederek Osmanlı köylüsü için çok önemli olan tütün üretimine dolayısıyla onun gündelik hayatına açıkça müdahale etmiştir ya da müdahale edilmesine göz yummuştur. Tilly, “Devletin günlük yaşama müdahalesi genellikle devlete karşı direniş ... kisvesi altında halkın kolektif eylemini doğuruyordu” (2001: 175) tespitini yaparak kolektif eyleme neyin yol açtığını söyler. Benzer şekilde Barkey’de “devletin icraatı, kolektif eylemi kışkırtabilir” (1999: 88) demektedir. Kaçakçılığa karışan köy ve kasabalarda kaçakçıların topluluğun sakinleri tarafından korunup kollanması olağan bir durumken aynı topluluk içinde kolcu olarak görev yapanların dışlanması ve tecrit edilmesi kolektif eylemde “yabancıları dışarıda bırakan bir sınır” (Thompson, 2006: 27) olduğunu gösterir. İncelenen yazılı kültür ürünleri olan roman ve hikâyelerde bunun örnekleri mevcuttur.

XIX. Yüzyıl için otoritenin kaynağı ulus devlet ve uluslararası sermaye şirketleri birlikteliğinden meydana gelmiştir. Osmanlı gibi zor-yoğun bölgelerde, “toprağın ve toprağa bağlı emeğin üstündeki denetim ana mücadele olmayı sürdürmüştür” (Tilly, 2001: 175). Bu bağlamda binlerce üreticiyi ilgilendiren tütün üretimi üzerindeki baskı ve müdahaleler tepkisiz kalmamıştır.

Reji tütün tekeli aldıkdan sonra kapitalist işletmelerin koyduğu standartları, pratikleri ve kuralları üreticilere dayatmaya başlamıştır. Reji'nin tütün üzerinde kurduğu baskı üreticiler açısından “yöneticilerin, satıcıların ya da işverenlerin empoze etmeye çalıştığı ekonomik ussallıklar ve yenilikler” (Thompson, 2006: 22) şeklinde algılanmıştır. Bu durum Osmanlı tütün üreticisinin ekonomik hayattaki özgürlüklerine doğrudan bir müdahaledir. Bu da bizi Thompson'ın uymazcılık (nonconformity) adını verdiği otoriteye karşı güvensizlik, bu otoriteye karşı bireysel hak ve özgürlükleri kıskançlıkla koruma ve/veya karşı koyma (old dissent) geleneği (1994: 9) olarak tanımladığı olgulara bakmaya zorlar. Reji'ye karşı koyma en bariz şekilde kaçakçılık şeklinde tezahür etmiştir. Kaçakçılık, bu durumda köylülerin hoşnutsuzluklarını ifade etmeleri olarak görülen James Scott'un “zayıfın silahları” olarak tabir ettiği eylem türlerine (“hırsızlık, başka bir yere kaçma ve yalan) örnek olarak gösterilebilir (alıntılayan Barkey, 1999: 151).

Kaçakçılığın toplumsal boyutunu daha iyi anlamak için Reji döneminde tütün kaçakçılığının öncelikle nicel ve nitel olarak artmasına ve yaygınlaşmasına bakılmıştır. “Kaçakçılığın yüksek gelir getiren bir illegal iş sektörü olabilmesi için o ürünü piyasaya sürecekt esnafı, kaçak ürünlerin geçişine göz yumacak kamu personeline, yakalandığında kendisini savunacak, destekleyecek resmi/sivil kişilere ve onların nüfuzuna ihtiyaç vardır” (Kahya, 2015: 169). Reji dönemdeki tütün kaçakçılığına baktığımızda sayısız örnek bu durumu doğrulamaktadır. Dolayısıyla kaçakçılıktan faydalanan pek çok kesim olması ve kaçakçılığın görülmezden gelmesi meşruiyetinin sınırlarını genişletmiştir.

Bir başka husus da tütün kaçakçılığının oturduğu zeminle ilgilidir. Thompson'a göre “her ahalî eylemi belirli bir bağlamda yer almıştır, yerel güçler dengesinden etkilenmiştir ve çoğu kez fırsatlarını ve metnini yönetici gruplar arasındaki hizipsel bölünmelerden ya da ulusal siyasal söylemde ortaya atılan sorunlardan elde etmiştir” (Thompson, 2006: 118). Reji ile ilgili yapılan meclis tartışmalarında ve gazete yazılarında bunun izlerine rastlamak mümkündür. Kaçakçılara destek olanlar içinde yüksek rütbeli asker ve devlet memurlarının yer alması, kaçakçılığı himaye edenler arasında ağa, eşraf ve aşiret liderlerinin bulunması kırsalda bu mücadelenin taraftarları hakkında bize fikir vermektedir. Farklı çıkar çatışmalarını, güç ilişkilerinin varlığını gözler önüne seren bu durum en bariz şekilde yasama organındaki tartışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Tartışmalar sırasında bazı milletvekillerinin Reji ve Duyun-u Umumiye lehinde konuşmalar yaptığı hatta bunlardan biri olan Şefik El Müeyyet Bey'in eskiden Beyrut'ta Rüşumu Sitte Nezareti başkâtipliği görevinde bulunması

(Akpınar, 1999: 611) yabancı sermaye taraftarlarının meclisteki varlığını kanıtlamaktadır. Hükümetin ise bu tartışmalarda tarafsız kalmaya çalıştığı, Bandrol usulünden yanaymış gibi görünüp devletin içinde bulunduğu iktisadi ve hukuki çıkmazları arttırıcı rijit çözümleri istemediği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde basında çıkan haber ve yorumlarda ise büyük çoğunlukla Reji aleyhtarlığı dikkat çekicidir.

Bu çalışmada tütün kaçakçılığının araştırılan bir başka yönü de kaçakçılık-etnisite bağlantısıdır. Reji döneminde Osmanlı açısından Balkanlardan, Kafkaslardan ve Kırım üzerinden yoğun göçmen akımına şahitlik etmiştir. Türk, Arnavut, Tatar, Çerkez v.b. gibi pek çok topluluk daralan İmparatorluk sınırlarına gelirken Ermeni ve Rumların ülke dışına göçleri hızlanmıştır. Bu durum toplumun sosyo-ekonomik yapısını etkilemiştir. Tütün kaçakçılığıyla ilgili pek çok belge incelendiğinde göçmenlerin ve gayrimüslimlerin sıklıkla kaçakçılığa karıştıkları görülmektedir. İşsizlik, entegrasyon sorunları, yabancı düşmanlığı, dinsel ve mezhepsel gerilimlerin iç içe geçtiği bir tabloda dezavantajlı grupların tütün kaçakçılığıyla iştilal etmeleri şaşırtıcı değildir. Hobsbawm da göçmenlerin “henüz bir arada yaşama alışkanlığı ve geleneklerine” sahip olmadığını (2010: 134) ve bu durumun yol açtığı sonuçlara dikkat çekmektedir. Reji'nin tütün kaçakçılarını karşı aldığı en önemli önlem olan kolculuk şaşırtıcı bir şekilde suçtan beslenmiştir. Bir suçu bir başka suçla bastırma ve bunu yaparken de suçluları kullanma pek masum bir yöntem değildir. Kolcu olarak seçilen kişilerin kimliklerine bakıldığında görev yaptıkları yerlerde çoğunlukla o bölgenin yerlisi olmadıkları görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi Türk-İslam anlayışı ve Sünni geleneğinden kaynaklanan kendilerine mesafeli duruşu nedeniyle ülkenin dağlık ucra yerlerinde yaşamak zorunda kalan Alevilerin de kaçakçılık faaliyetlerine iştilak ve yataklık ettikleri Karaşar örneğiyle doğrulanmaktadır.

Kaçakçılık-etnisite bağlantısının önemli bir yönü de kaçakçı yataklarıdır. Kaçakçı yatakları olarak nitelediğimiz yerler, İmparatorluğun farklı coğrafyalarında yer alan tütün üretim bölgelerine yakın veya kaçak tütünün geçiş rotalarında yer alan kısmen küçük mesken topluluklarının oluşturduğu yerleşimlerdir. Resmi belgelere yansıyan olaylardan öğrendiğimiz bu yerler ekseriyetle benzer özellikler sergilemektedir. Bu yatakların en bariz özelliği coğrafi olarak ana yolların yakınında, ulaşılabilirlikleri kısmen zor olan yerler olmalarıdır. Tütün kaçakçılarının yataklık eden yerler genellikle küçük köylerdir. Bunların sayısı hakkında kesin verilere ulaşmak kaçakçılığın doğası gereği imkânsızdır. Bir ihbar veya yakalanan kaçakçının itirafı olmaksızın bu köyler hakkında bilgi sahibi olunması oldukça güçtür. Kaçakçılık

faaliyeti köyün tamamı veya bir kısmı tarafından gerçekleştirilmektedir. Geçim imkânlarının tarım ve hayvancılıktan tam olarak sağlanamaması, köy halkını ya da en azından bir kısmını bu suça iştirak etmeye itmektedir. Kaçakçılar içinde o köyde doğanların, yaşayanların veya hısım-akrabalık bağlantısı olanların olması kaçakçı-yatak arasında güven ilişkisini güçlendiren bir etmendir. Kaçakçı kabileleri içinde yer alan kimselerin dini/mezhepsel kimlikleri ile köy sakinlerinin etnisitelerinin uyuşması aralarındaki bağlantıyı güçlendiren bir diğer faktördür. Bunun yanı sıra köyün coğrafi yapısının sağladığı avantajların kaçak malları saklayacak koşulları oluşturması aynı zamanda kaçakçılar açısından alternatif kaçış yollarının varlığı önemli unsurlardan biridir.

Reji döneminde yaşanan tütün kaçakçılığının anlamı tartışmalı bir konudur. Hobsbawm'nın bilimsel literatüre kazandırdığı “sosyal eşkıya” kavramlaştırması bu konuda bize iyi bir başlangıç noktası vermektedir. Eşkıyalık ve kaçakçılık arasındaki bağlantılar, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden analogi yaparak ulaştığımız sonuçlar göstermektedir ki bize göre Reji döneminde gerçekleştirilen tütün kaçakçılığı “sosyal” olma vasfı açısından eşkıyalıktan çok daha öndedir. Aynı dönemde artış gösteren eşkıyalık vakaları daha ses getirici ve dikkat çekici olsa da toplumsal tepkiyi yansıtma bakımından tütün kaçakçılarını “sosyal kaçakçı” vasfı verilmesi abartı olmamalıdır. Buradaki “sosyal” kavramındaki ölçüt toplumsal tepkiyi ne ölçüde yansıtıp yansıtmadığıyla ilgili olmalıdır. Bu durum eşkıyalıkta içkin olan toplumsal tepkiyi dışlamaz. Bilakis eşkıyalık ile kaçakçılık arasındaki benzerlikler toplumsallığı pekiştirir.

Tütün kaçakçılığının basit bir protesto olmadığı yaygınlığına, etkililiğine, sürekliliğine ve şiddetine bakılarak anlaşılabilir. Keza “idari etkisizlik ve karmaşıklık eşkıyalığın lehine işleyen” durumlardır (Hosbawm, 2011: 21-32). Tütün kaçakçılığının otorite eksikliği ve devlet mekanizmalarındaki çözümlenmeden beslendiği aşikârdır. Belki de en büyük benzerlik halkın gözünde kahraman gözüyle görülen efsanevi anlatılara konu olan mitleşmiş eşkıyaya benzer şekilde kaçakçılara yüklenen anlamdır.

Bir diğer hususta eşkıyalık ile kaçakçılık arasındaki geçişler ve kesişimlerdir. Pek çok eşkıyanın gençliklerinde tütün kaçakçılığına karışmış olması, bazı eşkıyaların aynı zamanda kaçakçılıkta yapmaları iki grubun da birbirinden yalıtılmış olmadıklarını göstermektedir. Aynı ortamlarda faaliyet göstermeleri ve benzer özellikleri olan yatakları kullanmaları yanı sıra çıkar birlikteliği yapmaları olasıdır. Devletin kolluk kuvvetleri ve/veya Reji kolcuları ile mücadele bunu zorunlu kılmalıdır.

Kaçakçılığın toplumsal temsillerini görmek için incelediğimiz sözlü kültürümüzde, sayısız türküye konu olduğunu gördüğümüz kaçakçılar toplumun belleğinde silinmez izler bırakmıştır. Ayıngacı türkülerine baktığımızda kaçakçılar için olumsuz bir niteleme olmadığı aksine Reji'nin silahlı gücü olan kolcular için negatif bir bakış açısı olduğu görülmüştür. “Kalleş kolcular pusu kurmuş görmedim” gibi pek çok ifade bunlara örnektir. Benzer şekilde Venezis'e göre Yunanlı tütün kaçakçısı Andonis Pagidas, “kaçakçıların epik lideri” olarak basit bir kaçakçıdan daha fazlasıdır (1969: 100 alıntılanan Mackridge, 2005: 359). O, tütün kaçırarak hem Türklere kök söktürürken hem de ataları “Kleftes” ve “Armatoloi”leri anımsatırcasına milli kahraman mertebesine ulaşmaktadır.⁵ “Kaçakçıların Epik lideri” için söylenenler bize çok tanıdık gelmektedir. ‘Dokuz Dağın Efesi’ olarak nitelenen eşkıya Çakırcalı için daha hayattayken dahi pek çok türkü yakılmamış mıdır? Gerçekle efsanenin karışımı pek çok rivayet eşkıyalar için söylenirken tütün kaçakçısı Panagis'in de hikâyesi Ege'nin karşı kıyısında türkülerle konu olmuştur. Anadolu'nun ortasında ise ünlü kaçakçı Öcüoğlu için de türküler yakılmaktadır.

J. C. Scott'ın “tabi grupların ideolojik itaatsizlikleri folk ya da halk kültürünün öğelerinde oldukça kamusal bir biçim” aldığı tespiti türküler için de geçerli olmaktadır (Scott, 1995: 216). Bu tarz pratikler ve ürünler kültürel direniş için odak noktası işlevi görmektedir. Örneğin çocuklara söylenen bir ninnide “kör olsun kolcu Avni, öksüz bıraktı seni, nenni tosunum nenni, sabret gelir zamanı” (Gökdemir, 1995: 140) diyerek intikam arzusunu dile getiren genç bir annenin yetim oğluna seslenişi dikkatimizi çekmektedir. Bu mesaj “sabret gelir zamanı” şeklinde üstü kapalı bir şekilde söylenmiştir. Ninniye dinleyenler için ise mesaj apaçıktır. Scott, halkın alegorik anlatımlarla istediği mesajı üstü kapalı bir şekilde vermekte olduğunu söyler (1995). Bunun en çarpıcı örneği “Abdurrahman Halayı”nda karşımıza çıkar. Buradaki canlandırmada verilmek istenen mesaj oyunun içinde örtük bir şekilde aktarılmaktadır. Ayıngacı türkülerinden çıkardığımız sonuç Reji değil Reji'nin görülen somut varlığını yansıtan kolcuların hedef olduğudur. ‘Kolcubaşı vurulacak’ şeklinde veya Çerkez kolculara duyulan husumeti belli eden cümleler bunun kanıtıdır.

Osmanlı Devleti'nde Reji'ye olan toplumsal muhalefetin bir sonuca varamamasıyla ilgili olarak karşılaştırma ve kıyaslama yapmak için İran'da Kaçarlar dönemindeki tütün imtiyazına bakmak gerekir. Benzer nedenlerle (borçların finansmanı) ve birbirine yakın yıllarda (1884,

⁵ “Kleftes” ve “Armatoloi” 1829'da bağımsızlığını kazanan Yunanlılar için milli kahramanlardır.

1890) tütün imtiyazını yabancılara veren bu iki devlette Reji yönetimi sonucu farklı olmuştur. Bunda hiç şüphesiz farklı toplumsal dinamikler kadar siyasallaşma pratiklerindeki farklılıklar da rol oynamıştır. Öncelikle Osmanlı Devletinde Reji'ye gösterilen tepkiye daha çok küçük tütün üreticisi öncülük ederken, İran'da ulema sınıfı rol oynamıştır (Soofizadeh, 2014). Osmanlı'daki tütün üreticisi bu tepkiyi daha çok kaçakçılık şeklinde ortaya koyarken İran'da ulema etkin bir direniş sergilemiştir. İran'daki ulemaya yerli esnafın verdiği güçlü destek, sonucu belirlerken, Osmanlı'daki örgütsüz üreticinin kaçakçılarla bir sonuç alamaması gerçeği ortadadır.

İran'daki ulema sınıfının devletle organik bağlarının olmaması devletin etki ve gözetiminden bağımsız hareket etmesine yol açmıştır. Böylece “Kaçar tarihinde ulemanın siyasete karıştığı ilk olay tütün (reji) olayı” (Avery, 379: 175 aktaran Soofizadeh, 2014: 288) sonucunda İran tütün rejisi yıkılabılmıştır. İki ülkedeki tütün tekeliyle ilgili tek fark Osmanlı'daki Reji'nin uluslararası sermaye yapılı olmasıyken, İran'daki tütün rejisi İngiliz Devleti kontrolündedir. Bu da ülkeler arasındaki rekabeti İran'da tütün rejisi aleyhine körüklerken, Osmanlı'da yabancı ülke çıkarlarının Reji'yi destekleme lehinde oluşmasını sağlamıştır (Quataert, 1984: 84).

Genel olarak Osmanlı isyan geleneğinde kurumları yıkmak, düzeni değiştirmek isyancılar ya da protestocular için bir hedef olmamıştır. Sorumlu tutulan makamdaki kişiyi değiştirmek yeterli görülmektedir. Reji örneğinde incelenen pek çok olayda protestocular, Reji binalarına zarar vermek, çalışanlarını darp etmek veya kolcuları öldürmek dışında bir tasarrufta bulunmamışlardır. Tütün kaçakçılığı tepkisi Reji'yi ortadan kaldıracak boyutlara var(a)mamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla böyle bir tasarı da olmamıştır. Kaçakçıların, kaçakçılık fiilini sürdürmekten başka bir amaçları olmaması, farklı coğrafyalarda birbirlerinden habersiz bir şekilde kaçakçılık faaliyetini sürdürmeleri şeklinde devam eden tepkiler devrimci bir nitelikte olmamıştır. Bu durum Reji'nin kırk iki yıllık tütün tekeliyi açıklamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmayı tanımlayacak olursak, Reji dönemindeki tütün kaçakçılığını; temelde kapitalist sömürü ve modernite karşıtlığını milliyetçi tepkiler şeklinde ortaya koyan tütün üreticisi ve kaçakçıların aktif ve/ve de pasif direnişini kolektif eyleme dönüştürmesi şeklinde tanımlamak yanlış bir saptama olmayacaktır. Bu direniş amaç-araç birlikteliğinden yoksun olarak kendilikliğinden ortaya çıksa da sonuçları açısından yabancılara dışarıda bırakan etkileri olmuştur. Yabancı algısını pekiştiren bu durum, gene de Reji'nin faaliyetine son veremese de karlarında azalmaya yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağar, Serkan. (2007). “Geçmişten Bugüne Mali İdare”. TBB Dergisi. s. 73. ss. 372- 432.
- Ahmet Refik, (Altınay). (1931). *Eski İstanbul*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Akgül, Hüseyin. (1998). *Manisa Türküleri*. Manisa: Emek Matbaacılık.
- Akkoyun, Turan. (2014). “Ödemişli Bir Yazarın Kaleminden Yöresel Unsurlar”. Tarih Okulu Dergisi (TOD). s. XIX. ss. 443-466.
- Akpınar, Mehmet. (1998). *Reji İdaresi 1908-1925*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Akpınar, Mehmet. (1999). “II. Meşrutiyet Meclisince Reji'nin Sorgulanması”. Yeni Türkiye yayınları, c.3. ss. 608-615.
- Altun, Işıl. (2007). “Türkülerde Tütün”. (edi.) Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*. İstanbul: Kitabevi. ss. 409-418.
- Altun, Muhsin. (1995). *Osmanlı Tütün Tekeli: Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji Şirketi*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ana Britannica. (1988). “Kaçakçılık”. c. 2. s.365. İstanbul: Ana Britannica A.Ş.
- Ana Britannica. (1990). “Tütün. c. 21. s.338. İstanbul: Ana Britannica A.Ş.
- Ana Britannica. (1992). “Yatak”. c.22. s.322. İstanbul: Ana Britannica A.Ş.
- Arslan, Mustafa. (2014). “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatıları”. Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi. VI(2). “Kültürümüzde Efe”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun.
- Avcı, Haydar Ali. (2004). *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*. İstanbul: E yayınları.
- Ayabakan, Levent. (2016). “Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde İngiltere'nin Rolü (1883-1923)”. Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi. 1(2). ss. 14-29. ISSN: 2149-9535.
- Aynural, Salih. (1989). *III. Selim Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Fakültesi. Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı.
- Balkan, İsmail. (2011). *Son Tütüncü Öldü Mü? Yine Kolcular Döndü Mü?*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Balkaya, Adem. (2013). “Türkülerin Sosyo-Kültürel Düzenleyicilik Misyonu: Kars'ta “Gelin Terifleme”. The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science. Bölüm 6. ss. 139-147.
- Barkey, Karen. (1999). *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (çev.). Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Başaran, Mehmet. (2005). “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki”. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (4). ss. 45-62.

- Batman, Mustafa. (2013), *Tobacco Smuggling in the Black-Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914*. yayımlanmış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bluhm, Detlef. (2001). *Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kültür*. (çev.) Zehra Aksu Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi yay.
- Boratav, Naili Pertev. (1982). *Folklor ve Edebiyat*. Adam yayıncılık A.Ş. 182.09.006.285.127
- Braudel, Fernand. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. İstanbul: Eren yayıncılık.
- Braudel, Fernand. (2014). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (çev.) İsmail Yerguz. İstanbul: Say yayınları.
- Ceylan, İ. Coşkun. (1995). *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*. yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Conte Corti, Ceaser Egon. (1946). *Tütün Keyfi: Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi*. İstanbul: Tekel Tütün Enstitüsü Yayınları.
- Cuinet, Vital. (1892). *La Turquie d'Asie : géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, (edi). Ernest Leroux. cilt.1. Paris: Tome Premier. c. 1-4.
- (1892). *La Turquie d'Asie : géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, (edi). Ernest Leroux. cilt.2. Paris: Tome Premier. c. 1-4.
- (1892), *La Turquie d'Asie : géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, (edi). Ernest Leroux. cilt.3. Paris: Tome Premier. c. 1-4.
- (1892). *La Turquie d'Asie : géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, (edi). Ernest Leroux. cilt.4. Paris: Tome Premier. c. 1-4.
- Çakar, Enver., Kara, Füsün. (2005). "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. cilt 15(2). ss. 385-412.
- Çelebi, Aydın. (1991). *Türk Halk Oyunları Eğitici ve Öğrencilerinin Türk Halk Oyunlarını Nasıl Algıladıklarına İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Demirel, Fatmagül. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umumiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı". Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, (1). ss. 147-157.
- Demirtaş, Mehmet. (2004). "Osmanlı Devletinde Tuz Üretimi ve Dağıtımı". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt. 3(1). ss. 23-28.
- Depeli, Gülsüm. (2003). *Türk Sineması'nda Doğu Anadolu 1960 – 1990 Yılları Arasında Köy Filmleri*. yayımlanmış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı.
- Dıġıroġlu, Filiz. (2007). *Trabzon Reji İdaresi: Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Bankası.

- Dığıroğlu, Filiz. (2011). "Samsun Reji İdaresi". Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim. c.3. Samsun: Ceylan ofset. ss.393-400.
- Dığıroğlu, Filiz. (2014). "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)". Osmanlı Araştırmaları XLIII, ss. 227-272.
- Doğruel, Fatma ., A. Suut Doğruel. (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*. İstanbul: Tarih Vakfı yayınları.
- Dural, Halil. (1999). *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*. (Sabri Yetkin yay. haz.). İstanbul: Tarih vakfı yurt yayınları.
- Efendi, Parvus, (xxxx), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, çev. Muammer Sencer. May Yayınları.
- Eldem, Vedat. (1970). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. İş Bankası Kültür yayınları.
- Erler, M,Y. ve Edinsel, K. (2011). "Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 4 (18), ss. 230-247.
- Esen, Şükrü Ahmet. (1989). "*Anadolu Türküleri*". Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Fındık, E. Fatma. (2016), "Ay Işığında Tütün Seremonisi - Osmanlı Kırsalında Tütün Kullanımının Kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları Lüle ve Nargile Buluntuları", *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi*, sayı: IV, ss. 373-392.
- Genç, Serdar. (2004). "XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı". U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. yıl. 5(7), ss. 42-60.
- Georgeon, François. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*. (çev.) Ali Berktaş. İstanbul: Yapı kredi yayınları.
- Goodman, Jordan. (2005). *Tobacco in History and Culture: An Encyclopedia*. volume 1. Scribner Turning Points Library.
- Göher, Vural Feyzan. (2011). "Türk Kültürünün Aynası: Türküler". Journal Of New World Sciences Academy. 6(3). Issn:1306-3111 E- 397-411.
- Gökçek, L, Gürkan. (2009). "Çivi Yazılı Tabletlere Göre Eski Anadolu'da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık M.Ö. ± 1975-1750". Gazi Akademik Bakış, cilt. 2(4). ss. 147-155.
- Gökdemir, Oktay. (1994). *Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi*. yayımlanmamış doktora tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Gözcü, Alev. ve Çakmak, Fevzi. (2014). "Osmanlı Toplumunda Tütün Merkezli Çatışma Alanı: Kolcular ve Ayıngacılar". Vakıf Mercimek ve Eren Akçipek (edi.). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*. İstanbul: Tarihçi kitabevi. ss. 217-242.
- Gözübenli, Murat., Şahin, İsmail. (2016). "Toplumsal Olaylarda Şiddet Davranışına Teorik Yaklaşımlar: Gezi Parkı Olayları Örneği". Güvenlik ve Toplum Dergisi. cilt. 1(1), ss. 1-32.
- Gözütok, Türkan. (2011). "Eşkıyalık ve Çakırçalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü", *Türkbilig*. (21). ss. 49- 72.

- Günaydın, Giray Gazi. (2009). “Canik Mutasarrıflığı’nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinden Tepkiler -(1908)”.Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi. ss. 105-116.
- Gürakar, Tolga. (2013). “Osmanlı ve İran’daki Tütün Rejisine Kolektif Eylem Ekseninde Tarihsel-Sosyolojik Bir Bakış”. Sosyologca. Sayı: 6. ss. 1-12.
- Güven, Merdan. (2013). “Türkülerin Varyantlaşması”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Taed)50. ss. 145-156.
- Güzel, Abdulkadir. (2012). “Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi”. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11(1). ss. 231 -262.
- Hanhan, Ziya. (1975). *Kanlı Tütün*. İstanbul: Milliyetçi Yayınlar.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-Beyan fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, Ankara.
- Hobsbawm, Eric J. (2011). *Eşkîyalar*. (çev.) Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, Eric J. (2012). *İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, (çev.) Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, J. Eric. (2010). *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- İlgürel, Mücteba. (1979). “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi s.32, ss. 301-319.
- Kabakçı, Hüseyin. (1999). *Yenice ve Çevresinde Tütüncülük*, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahya, Yavuz. (2015). “Suç Teorileri Işığında Türkiye’de Kaçakçılık Olgusu: Toplumsal Nedenleri, Boyutları ve Algısı”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 15(3). ss. 159-178.
- Kaplan, Yaşar. (xxxx). “Hakkari Tarihi”. Hakkari Valiliği Hakkâri İl Yıllığı. ss.19-41.
- Kaptan, Tekin Şükrü. (1988). *Denizli’nin Halk Kültürü Ürünleri*, cilt 1. Denizli: Yenigün Ofset matbacılık.
- Karamursal, Ziya. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi.
- Karaoğlu, Ömer. (2013). “Osmanlı İktisat ve Maliyesi’ne Yerli Bir Yaklaşım Örneği: Mizan Gazetesi”. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, c. VIII, s. II. ss. 191-206.
- Kemal, Yaşar. (1982). *İnce Mehmet*. İstanbul: Toros yayınları.
- Kemal, Yaşar. (1990). *Çakırcalı Efe*, İstanbul: Toros yayınları.
- Kerimoğlu, Taner Hasan. (2006). *1913–1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in Bir Risalesi*. ÇTTAD, V/13. ss. 91–107.
- Keskin, Ertürk Nuray. ve Yaman, Melda. (2013). *Türkiye’de Tütün: Reji’den Tekel’e, Tekel’den Bugüne*. Ankara: Notabene yayınları.
- Keskinkılıç, Erdoğan. (2000). “Reji İdaresi ve Kuruluşu”. Akademik Araştırmalar Dergisi. sayı. 4-5, ss. 657-676.

- Keskinkılıç, Erdoğan. (2003). ‘Osmanlı Tütün Tarımına Avrupa Finansmanı- Reji Tütün İdaresi’, *Folklor Edebiyat*, cilt: IX, sayı: 36. ss. 239-256.
- Keskinkılıç, Erdoğan. (2013). “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde Ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı Ve Tepkiler”. *Turkish Studies*. 8(11). ss. 175-192.
- Kılıç, Davut. ve Topal İbrahim. (xxxx). “Salnamelerde Giresun’un Sosyal ve İdari Yapısı 1869-1905”. *Karadeniz- Black*. 3(12). ss. 63-79.
- Kırpık, Cevdet. (2004). *Osmanlı Devleti’nde İşçiler Ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kömürcan, Kirkor. (1948). *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi: Duyunu Umumiye Tarihçesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Lenin, İ. Vladimir. (2003). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Eriş yayımları. Erişim tarihi: 11.06.2017. <https://www.marxists.org/turkce/lenin/1916/emperyalizm.pdf>.
- Mackridge, Peter. (2003). “The myth of Asia Minor in Greek”. *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. (Edi). Renée Hirschon. Oxford. ss. 7-11.
- Mackridge. Peter. (2005). “Yunan Romanında Küçük Asya Miti”. (Haz.) Renee Hirschon. *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. çev. Müfide Pekin-Ertuğ Altınay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayını.
- Mahiroğlu, Adnan. (2015). “Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti” *Çalışma ve Toplum*, 2015/3. ss. 11-24.
- Manglis, Yannis. (1967). “From Smugglers Of The Aegean”. (edi.) Bebe Spanos. *The Charioteer: A Review Of Modern Greek Culture*. Number 9. Parnassos, Greek Cultural Society of New York. ss. 51-71.
- Mat, Afife. (2009). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XI/1-2. ss. 286-290.
- Mustafa Naima. (1968). *Naima Tarihi* c.I. (çev). Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuru Danışman Yayınevi.
- Mutlucağ, Hayri. (1967). “Düyun-u Umumiye ve Reji Soygunu”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. cilt: 1. ss. 33-39.
- Mutlucağ, Hayri. (1968). ‘Reji İdaresinin Satın Alınması için II. Abdülhamid’e Yapılan Rüşvet Teklifi’. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. sayı: 7. ss. 40-43.
- Narin. Resul. (2009). “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı”. *Karadeniz Araştırmaları*. 6(21). ss. 49-59.
- Öğüt, Tahir. (2008). *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Öğüt, Tahir. (2011). Milli Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu’da Kaçakçılık Ekonomisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. cilt. XXXI(II). ss. 91-122.

- Ösen, Serdar. (2015). “Osmanlı Devleti’nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği”. *Sütad*(38). ss. 49-68.
- Özbek, Mehmet. (1975). *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınevi. 2. Basım.
- Özbilgin Öcal, Mehmet. (2003). *Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları*. yayımlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Entitüsü.
- Özcan, Ahmet. (2012). “Eşkiyanın “Adi” Şiddetinin Siyasallığı ve Yasa Yapıcı Mirası”. *Kebikeç*, 34. ss. 7-23.
- Özdemir, Biltekin. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*. Ankara: Ümit Ofset matbaacılık. ISBN: 978-9944-60-539-7.
- Özgün, Cihan,. ve Haykıran Sarıbey, Aysun. (2012). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası”. *History Studies*. 4(4). ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print).
- Özgün, Cihan. (2008). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Aydın Sancağı İle Ticari İlişkileri”. *Ulusal İktisat Kongresi*. 20-22 Şubat. DEÜ, İİBF İktisat Bölümü, ss. 1-20.
- Özol, Sezen. (2012). *Tütün Türküsü*. İstanbul: Kastaş yayınevi.
- Öztelli, Cahit. (1972), *Evlerinin Önü... (Bütün Halk Türküleri)*. İstanbul: Hürriyet yayınları.
- Öztuna, Yılmaz. (199). “Osmanlı Türkiyesi’nde Enflasyon”. *Tarih ve Medeniyet*. ss. 1-4.
- Özürküt, Yaşar. (1999). *Öyküleriyle Türküler*. İstanbul: Ada yayıncılık.
- Pamuk, Şevket. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Peçevi, İbrahim. (1992). *Peçevi Tarihi*, c.1, (haz.) Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı yayınları.
- Polat, Ömer. (1999). *Mahmudo ile Hazel*. Ankara: Öncü Kitap.
- Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay. (2006). *Aydın Sancağı 1845-1914: Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum*. yayımlanmamış doktora tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Quataert, Donald. (1984), “Reji, Kaçakçılar ve Osmanlı Hükümeti”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, c.48. ss. 68-85.
- Quataert, Donald. (1987). *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, çev. Sabri Tekay, Ankara: Yurt Yayınları.
- Quataert, Donald. (1998). “Selanik’teki İşçiler, 1850-1912”. (der). Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher. *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine işçiler 1839-1950*. (çev). Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim yayınları.
- Quataert, Donald. (2008). *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*”, çev. Nilay Özok Gündoğan- Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Türkiye iş bankası kültür yay.
- Sağol, Gülden. (2007). “Mani, Türkü ve Şarkılarda Tütün”. (edi.) Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*. İstanbul: Kitabevi. ss. 371-408.
- Sakallı, Fatih. (2014). “Ahmet Naim Çıladır’ın Öyküleri Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(2). ss. 335-347.

- Samsun Yerel Tarih Grubu. (2013), *Fabrikanın Zilleri Sustu: Adı Kaldı Reji*. (der.) Refik Baskın. Samsun: Samsun yerel tarih grubu yayınları.
- Scott, C. J. (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar*. İstanbul: Mart Matbacılık Sanatları.
- Sezen, Tahir. (2006). “Osmanlı yer adları (alfabetik sırayla)”. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Genel Müdürlüğü yayın nu: 21. Ankara.
- Shaw, S. J. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (c.I). İstanbul: E-Yayınları.
- Shaw, S. J. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (c.II). İstanbul: E-Yayınları.
- Sommier, Isabelle. (2012). *Devrimci Şiddet*. (çev.) Işık Ergüden. İstanbul: İletişim yayınları.
- Soofızadeh, Abdolvahid. (2014). “Osmanlı ve İran Meşrutiyeti Karşılaştırması”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7(35). ss. 286-296.
- Sönmez, Mustafa. (2015). “Özelleştirmenin 30’uncu Yılında Satılan, Kapatılan Sanayi Kit’leri”. Bülten - Tmmob makina mühendisleri odası. s. 203. ss.1-14.
- Şahhüseyinoğlu, Hasan Nedim. (2002). *Tarihten Günümüze Kararlar: Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı*. Ankara.
- Şahin, Güven. ve Taşlıgil Nuran. (2013). “Türkiye’de Tütün: (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı”. Doğu Coğrafya Dergisi, cilt: 30. ss. 71-102.
- Şahin, Veysel. (2011). “Kültürel Bellek Mekanı Olarak Türküler” Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri. 22-25 Ekim 2011. c. 1.
- Şanda, Avni Hüseyin. (1994). *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi 1908 İşçi Hareketleri*. İstanbul: Bilim araştırma dizisi.
- Şen, Serkan. (2009). “Derleme Sözlüğüne Göre Türkiye Türkçesi Ağızlarında Meslek İcracısı Adları”, Türklük Bilimi Araştırmaları (Tubar). Yıl 14. S. 25. ss.173-184.
- Şenel, Süleyman, (2007). “Ayıngacı Türküleri”, (edi.) Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss. 361-370.
- Taşbaş, Erdal. (2012). “XIX. Yüzyılda Tokat’ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu Tokat Bildirileri. c.1. ss. 261-285.
- Temel, Mehmet. (2001). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı”. Toplumsal Tarih, cilt, XV(88). ss. 4-12.
- Thompson, E.P. (1994). *Teorinin Sefaleti*. (çev.) A. Fethi Yıldırım İstanbul: Alan yayıncılık.
- Thompson, E.P. (2006). *Avam ve Görenek: İngiltere’de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*. (çev.) Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Birikim yayınları.
- Tiğınçe, Oktar. (1992). *Osmanlı Devletinde Reji Şirketi: Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji Şirketi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Tilly, Charles. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. (çev.) Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge kitabevi.

- Tosun, Dursun Murat. (2015). *Alucra Tarihi: Arşiv Belgelerinde Alucra*. İstanbul: Rıhtım dijital matbaa.
- Tuchscherer, Michel. (1999). “Osmanlı Döneminde Mısır Kahvehaneleri (16.-18. Yüzyıllar)”. (Edi.) Hélène Desmet-Grégoire, François Georgeon. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. (çev.) Meltem Atik, Esra Özdoğan. İstanbul: Yapı Kredi yayınları. ss. 101-123.
- Uğur, Abdullah. (2015). Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya. *Bilig* (74) ss. 239-260.
- Uğurlu Kırıcı, Emine. (2014). “Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Ninni”. *Milli Folklor*. 26(102). ss. 43-52.
- Uluçay, M. Çağatay. (1941). “Tütün ve Kahveye Dair”, *Gediz Dergisi*. 45(45). ss. 9-14.
- Uludemir, Muammer. (2010). *Eskişehir Türkülerimiz*, Eskişehir: Aktüel tanıtım ve Ofset hizmetleri.
- Ulunay, Cevad Refi. (1973). *Dağlar Kralı Balçıklı Edhem*. İstanbul: Bolayır Yayınevi. 4. Basım.
- Uslu, Asım Necati. (2005). *Karatekin Eli, Yaren Diyarı Çankırı'dan Sözler*. Ankara: : Çankırı Eğitim Kültür Yardımlaşma Vakfı.
- Varol, Özge. (2007). *II. Abdülhamit Dönemi'nde Düyun-U Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyiş*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih (Yakınçağ) Ana Bilim Dalı.
- Velay, A. Du. (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*. (der.) Maliye Tetkik Kurulu. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, No. 178. Damga matbaası.
- Wallerstein, Immanuel. (2011). *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730- 1840*. c.3, (çev.) Latif Boyacı. İstanbul: Yarın yayınları.
- White, Sam. (2013). *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*. (çev.) Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa tarih.
- Yapıştıran, Cihan. (2013). *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yetkin, Sabri. (1996). *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Tarih vakfi yurt yayınları.
- Yıldırım, Kadir. (2011). *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi 1870-1922*. Yayımlanmamış Yüksek Lisan tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.
- Yıldırım, Kadir. (2012). “Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XII/2 ss. 213-234.
- Yıldız, Bekir. (1970). “Kaçakçı Şahan”. *Kaçakçı Şahan*. İstanbul: Asya yayınları. ss. 79-89.
- Yıldız, Bekir. (1985). “Birkaç Kaçakçı”. *Bozkır Gelini*. İstanbul: Varlık yayınları. ss. 25-36.
- Yılmaz, Aliye. (2010). *Bitlis Kazısında Ortaya Çıkarılan (2004-2008) Tütün Lülere*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Fehmi. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili: 1600-1883*. yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yönetken, Bedii Halil. (1946). "Sivas Oyunlarından Halaylar". Ülke Gazetesi, Sayı: 95. 6 Şubat 1946. Sivas.

Yüksel, Ahmet. (2012). "Türkiye'de Tütüncülerin Kaçakçılığa Sürecinde Kolculuğun Baskısını İki Kolcunun Tercüme-i Hâlinde Anlama Denemesi". *Kebikeç*, 34. ss. 185-200.

Yüksel, Halil İbrahim. (2011). "Geleneksel Halk Müziğimizde Bodrum Türküleri ve Hikâyelerinden Örneklemler". 2.Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, ss. 629-635.

Zeynep Karakılıç İlhan. (2009). Keyder Çağlar ile söyleşi "Tarihsel Sosyolojiyi Türkiye Üzerinden Okumak". Elisabeth Özdalga. *Tarihsel Sosyoloji*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları. ss. 97-124.

Zohrab, Krikor. (2000). "Ayınca". *Hayat Olduğu Gibi*. (çev.) Kudret Emiroğlu. Ankara: Ayraç yayınevi. ss. 32-40.

İnternet Kaynakça

Aygün, Necmettin. "Kolbastı Oyunu: Tarihsel bir Değerlendirme". Erişim tarihi: 14.05.2017. (<http://www.serander.net/karadeniz-kulturu/karadeniz-halk-oyunlari/706-kolbasti-oyunu-tarihsel-bir-degerlendirme.html>).

Aydın Hoca. "Seferberlik Yıllarında Ayvalık'ta Bazı Olaylar ve Bazı Ayvalık Rumlarının Tehciri Meselesi". Erişim tarihi: 01.05.2017 (<http://www.balkanlar.net/forum/index.php?topic=22671.0;wap2>).

Britishmuseum Collection Online. "The Habits of the Grand Signor's Court". Erişim tarihi: 25.05.2016. (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=346288001&objectId=3051202&partId=1).

Berggren. Guillaume. "İstanbul Cibali tütün fabrikasında sigara saran kadın ve çocuk işçiler" Fotoğraf: Kadir Has Üniversitesi koleksiyonu. Erişim tarihi: 01.07.2017. (http://habergazetesi.com/pages.asp?Pagem=T%DCT%DCN%20ve%20C%DDBAL%DD%20T%DCT%DCN%20FABR%DDKASININ%20MACERASI&cat_id=4&cat_2_id=16&wid=633).

Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri. "Kaçakçılık". Erişim tarihi: 05.03.2017. (<http://www.terimleri.net/hukuk/yargilama-terimleri-sozlugu.htm>).

Edebiyatevi. "Manilerimiz". Erişim tarihi: 25.05.2017. (http://www.edebiyatevi.com/yazi/79593_manilerimiz.html).

Ertuğrul, Muhsin. (yönetmen). (1929). *Kaçakçılar*. İpek Film Yapım. Erişim tarihi: 02.02.2017. (<http://www.sinematurk.com/film/4108-kacakcilar/>).

EarthLink. "Ottoman Women's Clothing". Erişim tarihi: 01.07.2017. (http://home.earthlink.net/~al-qurtubiyya/Otto_Fem_Cloth/ottofemcloth.html).

Faqs. "Hookah" Erişim tarihi: 20.04.2016. (<http://www.faqs.org/patents/imgfull/2011030853702>).

- Facebook. “Birecik Evleri”. Erişim tarihi: 24.05.2017. (<https://www.facebook.com/bitakoder/photos/pcb.1745003905750600/1745003879083936/?type=3&theater.>)
- Hakan Akçaoğlu Koleksiyonu. “Kartpostallarda Osmanlı İşçileri”. Erişim tarihi: 01.02.2016. (<http://gokhanakcura.blogspot.com.tr/2008/05/yaasin-1-mayis.html>).
- Houshamadyan. “Arapgir Yemekler”. Kevork/George Ciğerciyan/Djerdjian tarafından fotoğraflanan Arapkir evleri – yerleşimi. Ermenistan Ulusal Arşivi, Yerevan. Erişim tarihi: 24.05.2017. (<http://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/mamuret-uel-aziz-vilayeti/arapgir-kazasi/yerel-ozellikler/arapgirfoods.html>).
- İktisat Terimleri Sözlüğü. “Kaçakçılık”. Erişim tarihi: 05.03.2017. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=176561).
- Mexicolere. “Sunflower”. Erişim tarihi: 01.03.2016. (www.mexicolere.co.uk/aztecs/flora-and-fauna/sunflower).
- Nacar. Can. “Osmanlıda Tütün İşçiler Ottoman History Podcast”. Erişim tarihi: 17.04.2016. (<https://soundcloud.com/ottoman-history-podcast/osmanli-da-tutun-iscileri>).
- Preziosi, Amadeo. “Turkish Coffee from Mythology to History”. Erişim tarihi: 25.05.2017. (<http://www.turkishcoffee.us/articles/history/turkish-coffee-from-mythology-to-history>).
- Preziosi, Amadeo. “A Coffee House, Constantinople”. Erişim tarihi: 25.05.2017. (<http://www.art-printsondemand.com/a/preziosiamadeo/acoffeehouseconstantin.html>).
- Pinterest. “Osmanlı Bankası Binası İstanbul 1894”. Erişim tarihi: 25.05.2016. (<https://tr.pinterest.com/pin/430164201893704110/>).
- Pinterest. Duyun Umumiye Binası. Erişim tarihi: 25.05.2016. (<https://tr.pinterest.com/pin/321303754644640784/>).
- Pinterest. Reji Binası. Erişim tarihi: 25.05.2016. (<https://tr.pinterest.com/pin/234890936790010246/>).
- Sothebys. “XVIII. Yüzyıla ait tophane işi üç adet çubuk. Erişim Tarihi: 25.05.2017. (http://www.sothebys.com/content/dam/stb/lots/L12/L12225/227L12225_6DFGV.jpg)
- Stixoi. “Dayım Panagi”. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Translations&act=details>).
- Şarkı Sözleri Çeviri. “Çatak Altından Çıktık Voltaya”. Erişim tarihi: 25.05.2017. (<http://sarkisozuceviri.com/catak-altindan-ciktik-voltaya-turku-sozu/>).
- Tarih ve Tarih Yayınevi. Mehmet Akpınar. “Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı”. Erişim tarihi: 01.05.2017. (<http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351654>).
- Travelogues Gezinlerin Bakışı Yerler, Anıtlar, İnsanlar. Ignace Antoin Melling. “The Interior Of A Café At Tophane Square”. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://tr.travelogues.gr/item.php?view=50263>).
- Travelogues Gezinlerin Bakışı Yerler, Anıtlar, İnsanlar. Ignatius Mouradgea D'ohsson. “The Private Quarters Of An Ottoman Official”. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://tr.travelogues.gr/item.php?view=53708>).

- Travelogues Gezginlerin Bakışı Yerler, Anıtlar, İnsanlar. Jean Baptiste Van Mour. “Femme Turgue”. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://tr.travelogues.gr/item.php?view=42970>).
- Türkiye Kültür Portalı. “Konaklı Yer Altı Şehri-Niğde” Erişim tarihi: 24.05.2017. (<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nigde/kulturenvanterisit/konakli-yer-alti-sehr>).
- Travelogues Gezginlerin Bakışı Yerler, Anıtlar, İnsanlar. Ignatius Mouradgea D'ohsson. “Muslim Women Entertaining Themelves in Their Private Quarters”. Erişim tarihi: 01.07.2017. (<http://tr.travelogues.gr/item.php?view=53711>).
- Türk Dil Kurumu. “Kaçakçılık”. Erişim tarihi: 05.03.2017. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5979dfc2d6bdd9.30354214).
- Türk Dil Kurumu. “Yatak”. Erişim tarihi: 05.03.2017. (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5979ec7eb30b32.29963571).
- Turnalar. “Halk Müziği”. Erişim tarihi: 15 Mart 2017. (<http://www.turnalar.com/grup-turnalar/halkmuzigi.html>).
- Tarih ve Medeniyet. “Selanik Vilayeti”. Erişim Tarihi: 01.05.2017. (<http://tarihvemedeniyet.org/2009/10/selanik-vilayeti.html>).
- Youtube. Rembetika - 2 (More Of The Secret History Of Greece's Undeground Music) isimli albümde Tchakidji Turkessou ismiyle yayınlanmıştır. (Erişim tarihi: 01.05 2017 (https://www.youtube.com/watch?v=kybwis4Sm_o&list=PLRIIBCeEz5MC57SjMIX9ZWS97hww99Gd)).
- Youtube. “Bengi Bağlama Üçlüsü Karaşar Zeybeği”. Erişim tarihi: 22.02.2017. (<https://www.youtube.com/watch?v=6uuBBx5alHo>).
- Youtube. “Höyükünün Etiafi Köşk Olsun”. Erişim tarihi: 23.05.2017. (<https://www.youtube.com/watch?v=vnkH03OLyf8>).
- Wikimedia Commons. “Doiran 1913”. Erişim tarihi: 01.05.2017. (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Doiran-1913.jpg>).
- Wikipedia. “Reproduction of a Maya priest smoking from the Temple at Palenque, Mexico”. Erişim tarihi: 20.04.2016. (www.wikipedia.org.tr).
- Wikimedia Commons. “1782 tarihinde Choiseul-Gouffier'in Yunanistan gezisi sırasında Muğla taraflarına yaptığı yolculukta kervanını betimlediği tablo. Erişim tarihi: 01.07.2017. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Halte_des_voyageurs_pr%C3%AAs_de_Do urlach_dans_la_Caria_-_Choiseul-gouffier_Gabriel_Florent_Auguste_De_-_1782.jpg).

verdik şeraitleri karayarak, arz etmek için semaya meclisten Resit M. Maktum ve meşlis azatlarında birhise hemni lâmahulü a gameleri için şeraiti tebligatta bulunmuş ve bahsi geçeni her bölüme inzaların altında olmak için şeraitleri arz ve bildirim edilmişdir.

Buna dair benifler matrazımı için şeraiti şerhadimara beklemeye olduğumu arz ederim. Bu hususta ve içinde hakaret edim ve fornu kimseye bildirememişimdir.

6 Muharrem 1328 (9 şubat 1908)

Abdül Zühdi
Kobani

Damat Paşanın yazısına olarak sunduğundan bahsettiği şerait ise şunlardır:

BAĞIÇ II

Bağın büyüklüğü dikkate alınarak, Paşanın yazısında belirtilen ölçülerden çok fazla değil olması için, her bir tarafa sadece bir hektar, yani yirmi dönüm, verilecektir.

Bu in hacetden toplanan vergileri gösterilirse Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Ve bu hacetden toplanan vergilerin gösterilmesi Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Ve her maddesinde Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

bu hususta ve içinde hakaret edim ve fornu kimseye bildirememişimdir.

6 Muharrem 1328 (29 şubat 1908)

Abdül Zühdi

Tütün Tüketim Müessesinin geçirebileceği için her şeyiye ve yola başlamak bu semaya ve şeraiti meclisten matrazı bir sonuç aldıkları tesbit edilmiştir.

Ancaz şerait olan bir cihet varsa o da, bu teşebbüslerden 6 ay sonra (29 Temmuz 1908 de) İkinci Meşrutinin ilanı edildiği ve devlet işlerinde, Paşanın şeraiti odurtesine son verilecek müddetinde hükümetin bir kararına bağlanacaktır.

Evetler ölmüş, arkası alınmadan, ağır şartlar ve uzun süre ile bir cehalet şeraiti verilen Tütün Tüketim Müessesine, o kadar zarar ve ziyana uğratmış, hükümetin verdiği bir türlü oranda kabulünü müddetince velle müddetinin sonuna kadar devam ettirmiştir.

Bu süre içinde Sultan II Abdülhamit tahttan indirilmiş, Parlamento toplanmış, şeraitin de olsa bir hukuk Devleti kurulmuş, artık devlet idaresinde halk da Meclisler de basında sızılmı duyurabilmektedir.

İşte (Tanzimat) gütürmesinin 56 Teşvissatı 1328 (9 Ocak 1912) tarihli mütaharadan kesilmiş, Rejî idaresi ile ilgili bir ayettir:

BAĞIÇ IV

Bağın büyüklüğü dikkate alınarak, Paşanın yazısında belirtilen ölçülerden çok fazla değil olması için, her bir tarafa sadece bir hektar, yani yirmi dönüm, verilecektir.

Bu in hacetden toplanan vergileri gösterilirse Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Ve bu hacetden toplanan vergilerin gösterilmesi Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

BAĞIÇ III

Bağın büyüklüğü dikkate alınarak, Paşanın yazısında belirtilen ölçülerden çok fazla değil olması için, her bir tarafa sadece bir hektar, yani yirmi dönüm, verilecektir.

Bu in hacetden toplanan vergileri gösterilirse Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Ve bu hacetden toplanan vergilerin gösterilmesi Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

Rejî gütürmesinin esasını teşkil eden maddelerden pek çok ziyade miktarlar şeraitin az edilmesini tavsiye ve beyan etmektedirler

(1) Rejî kâğıtları ile bu in hacetden toplanan vergilerin gösterilmesi Osmanlı hükümetine tahsis edilmiş, her yıl için bir miktar vergi alınacaktır.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ezgi YARDIMCI

Doğum Yeri: Bulanık

Doğum Tarihi: 11.12.1990

Medeni Hali: Bekâr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans: Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Gazi Üniversitesi, Pedagojik Formasyon Sertifikası.

MESLEKİ BİLGİLER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında *Osmanlı'nın Tütün Çıkmazı: Reji'ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883 - 1925)* adlı tez çalışmamla tezli yüksek lisans yaptım. Sosyoloji, Tarih, tarihsel sosyoloji, toplum, kültür, sosyal yapı, toplumsal kurumsal üzerine çalışma konuları ile ilgilenmekteyim.